

Plan för inventering av miljöer och möjligheter ur ett hälsoperspektiv anpassad till gamla kulturmiljöer

- Belysande exempel från gården Grönhult i nordöstra Skåne

Linn Borglund

Självständigt arbete • 30 hp

Fristående

Alnarp 2019

Plan för inventering av miljöer och möjligheter ur ett hälsoperspektiv anpassad för gamla kulturmiljöer

– Belysande exempel från gården Grönhult i nordöstra Skåne

Plan for inventory of environments and opportunities from a health perspective adapted to old cultural environments

– Illustrative examples from the farm Grönhult in north eastern Skåne

Linn Borglund

Handledare: Anna Peterson, SLU, Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning

Huvudexaminator: Caroline Hägerhäll, SLU, Institutionen för arbetsvetenskap, ekonomi och miljöpsykologi

Biträdande examinator: Maria Kylin, SLU, Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning

Omfattning: 30 hp

Nivå och fördjupning: A2E

Kurstitel: Master's Project in Landscape Architecture

Kurskod: EX0814

Program/utbildning: Fristående

Utgivningsort: Alnarp

Utgivningsår: 2019

Omslagsbild: Linn Borglund

Elektronisk publicering: <https://stud.epsilon.slu.se>

Nyckelord: natur, förebyggande hälsa, kulturmiljöer, inventering, landsbygdsturism, Grönhult

SLU, Sveriges lantbruksuniversitet

Fakulteten för landskapsarkitektur, trädgårds- och växtproduktionsvetenskap

Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning

Förord

Jag heter Linn Borglund och är 27 år gammal. Sommaren 2014 tog jag ut min kandidatexamen som trädgårdsingenjör, med inriktning odling, och sedan läste jag vidare på Alnarp med fristående kurser inom trädvård, trädgårdsterapi och hälsoträdgårdar. Sedan våren 2016 har jag läst kurser inom mastersprogrammet Outdoor environments for health and well-being och detta är min mastersuppsats.

Släktgården Grönhult i nordöstra Skåne, som fått bli ett belysande exempel på hur den inventeringsplan för hälsofrämjande värden i kulturmiljöer som jag tagit fram kan användas, är den plats på jorden där jag trivs bäst och då det är alla mina upplevelser av naturens läkande kraft där som förde in mig på spåret om att läsa mastern från första början kändes det naturligt att ha gården som utgångspunkt för mitt examensarbete.

Alla som omnämns och beskrivs på ett personligt sätt i uppsatsen har gett sitt samtycke till detta.

Dedikation

Jag vill dedicera uppsatsen till min farmor, Ingeborg Borglund, som betytt väldigt mycket för mig och varit en stor inspirationskälla kring de trolska, mystiska och vördnadsbjudande karaktärerna hos Grönhults kulturmiljöer; som hon älskade så mycket. Sorgligt nog avled hon, 96 år gammal, under arbetet med uppsatsen, men hennes minne och spåren hon lämnat efter sig på gården lever kvar.

Sammanfattning

Vårt moderna liv medför många hälsorisker. Många människor mår både fysiskt och psykiskt dåligt, blir fjärrade från naturen, saknar känslor av platsanknytning och upplever att de saknar band till tidigare generationer. En stor mängd forskning visar på naturens hälsofrämjande värden och Alnarps Rehabträdgård och andra terapeutiska/rehabiliterande verksamheter baserade på naturinterventioner har vuxit fram som ett svar på detta; för att bota/rehabilitera människor som har svårt att orka med det moderna livet.

I uppsatsen argumenterar jag för att kulturmiljöer på landsbygden har många av de naturvärden och karaktärer som man försöker bygga upp vid skapandet av rehabträdgårdar helt naturligt och utan att behöva anläggas och att dessa hade kunnat användas ur förebyggande hälsosynpunkt; genom hälsofrämjande landsbygdsturism. Kulturmiljöers olika värden och potentialer har jag försökt visa på genom att ta fram en inventeringsplan anpassad för den typen av miljöer och visa på dess användning genom att inventera ett antal olika miljöer på min släktgård Grönhult i nordöstra Skåne. Syftet med uppsatsen är således att visa på värden och potentialer som kan finnas i gamla natur- och kulturmiljöer för att inspirera andra till att se dessa värden samt motivera till ett bevarande och ökat användande av sådana miljöer ur hälsosynpunkt.

I metoddelen beskriver jag hur inventeringsplanen tagits fram genom ett samspel av egna erfarenheter och relevant litteratur/forskning och hur jag också tagit fram ett system med miljönivåer som ett underlag för vad som kan ses som en miljö i en kulturmiljö. Resultatet består av en inventeringsplan framställd i tabellform, där de olika delarna fysisk miljö, platskaraktärer, miljöerbjudanden: aktiviteter, miljöerbjudanden: upplevelsedimensioner samt platsbiografi sammanställts överskådligt och kortfattat för att kunna bli en checklista för andra hugade kulturmiljöinventerare att använda. I resultatdelen ligger också sju inventeringar från gården Grönhult, vilka i enlighet med miljönivåsystemet är indelade i en inventering på övergripande gårdsnivå, fem på delmiljönivå samt en på mikromiljönivå.

I diskussionen ligger fokus på likheter och skillnader mellan kulturmiljöer och nyetablerade rehabträdgårdar, samt vilka potentialer för hälsofrämjande landsbygdsturism som inventeringarna har gett underlag för; som exempelvis guidade vandringar, olika typer av kursverksamhet med övernattnings, festevenemang samt smakvandringar och äppelprovning i den gamla fruktodlingen. Metoden diskuteras också, i metoddiskussionen, och där argumenterar jag framför allt för att även om min uppsats kan tyckas vara ovanligt personlig för ett vetenskapligt arbete, så är det just behovet av personlig anknytning för att kunna inventera gamla kulturmiljöer med själ och hjärta och genom detta visa på värden i dem som jag velat visa på med min uppsats.

Slutsatsen är att det finns en stor mängd hälsofrämjande värden i gamla kulturmiljöer, vilka i mångt och mycket motsvarar, och i vissa avseenden även överträffar, de värden man försöker bygga upp i rehabträdgårdar och att det finns stor potential att använda kulturmiljöerna till olika typer av hälsofrämjande landsbygdsturism.

Abstract

Our modern lifestyle presents a number of health risks. Many people suffer from both physical and mental health problems, become distanced from nature, lack feelings of place attachment and feel a lack of connection to previous generations. A great amount of research shows the health promoting values of nature and the rehabilitation garden in Alnarp and other therapeutical/rehabilitating businesses based on nature interventions has emerged as a response to this; to cure/rehabilitate people who struggle to cope with modern life.

In this essay I argue that cultural environments in the countryside possess many of the values and characters one tries to incorporate in the creation of rehabilitating gardens naturally and without the need for construction and that they could be used for preventative healthcare; in the form of scenery tourism. I have tried to show the different values and potentials in cultural environments by creating an inventory plan adapted to this type of environments and show examples of the use of this by inventorying a number of different environments on my family farm Grönhult in the north eastern part of Skåne. The aim of the essay is thus to show values and potentials that can be found in old natural and cultural environments to inspire others to notice these values and to motivate an increased conservation and use of this type of environments from a health perspective.

In the method section I describe how the inventory plan has been created through an interaction between my personal experiences and relevant literature/research and how I have also created a system of environment levels as a basis for what may be considered an environment in a cultural environment. The result consists of an inventory plan presented in table form in which the different parts physical environment, place characters, affordances: activities, affordances: dimensions of experience and place biography have been compiled in a clear and concise way in order to serve as a checklist for other prospective surveyors of cultural environments. In the result part there are also seven inventories of environments at the farm Grönhult which, in accordance with the system of environment levels, are divided in one inventory on an overall farm level, five on a sub-environmental level and one on a micro-environmental level.

The focus in the discussion is on similarities and differences between cultural environments and newly established rehabilitation gardens, as well as on the potential for health promoting scenery tourism that the inventories have provided the basis for; such as for instance guided tours, different types of course activities with overnight stay, festive events and taste trails in the old fruit orchard. The method is also discussed, in the method discussion part, where I argue that even though my essay might be considered to be unusually personal for a scientific paper, it is the need for personal attachment to be able to inventory old cultural environments with heart and soul and by doing this show their values, that I have wanted to show with this essay.

The conclusion is that cultural environments possess a great amount of health promoting values, which in many ways correspond with, and in some respects even surpass, the values one tries to create in a rehabilitation garden and also that there is great potential in using the cultural environments for various kinds of health promoting scenery tourism.

Innehållsförteckning

Inledning.....	1
Mål/syfte.....	3
Frågeställningar.....	3
Metod.....	4
Avgränsningar.....	4
Vad är en kulturmiljö i detta fall?.....	4
Vad är en miljö i en kulturmiljö?.....	4
Antal miljöer som inventeras.....	6
Bakgrund till inventeringsplanen.....	7
Fysisk miljö.....	7
Platskaraktärer.....	8
Trolskt.....	8
Vördnadsbjudande.....	9
Mystiskt.....	9
Färgglatt.....	10
Tidlöst.....	11
Föränderligt.....	12
Miljöerbjudanden: aktiviteter.....	13
Odlande.....	13
Insamlade från naturens skafferier.....	15
Förädling.....	16
Kreativt skapande.....	17
Kontakt med tama djur.....	17
Sportaktiviteter.....	19
Bara vara i naturen.....	19
Trädgårdsarbete.....	20
Bevarande av det gamla.....	21
Miljöerbjudanden: upplevelsedimensioner.....	23
Naturfenomen.....	23
Det vilda djurlivet.....	24
Tystnad och ensamhet.....	25
Kvällsupplevelser.....	26
Årstidsmagi.....	27
Platsbiografi.....	28

Resultat.....	30
Inventeringsplan	30
Belysande exempel på hur inventeringsplanen kan användas	35
Inventering på övergripande gårdsnivå	36
Norra Grönhult/Grönhult Norregård	36
Inventeringar på delmiljönivå.....	46
Bokskogen ner mot sjön	46
Badviken/Tvättaviken	50
Allén	56
Stugan.....	62
Trädgården.....	70
Inventering på mikromiljönivå.....	77
Blodboken	77
Diskussion	82
Metoddiskussion.....	88
Slutsatser	90
Referenslista	91

Inledning

Ett ökande samhällsproblem idag är att människor blir alltmer stressade och mental ohälsa i form av exempelvis depressioner, sömnsvårigheter och utmattningssyndrom blir allt vanligare (Ekman & Arnetz, 2005; Grahn & Stigsdotter, 2003; Nilsson, et al., 2011). Många människor rör sig också alldeles för lite och har dåliga kostvanor, vilket kan leda till annan sjukdomsproblematisering såsom fetma, hjärt-kärlproblem och diabetes (Ekman & Arnetz, 2005; Grahn & Stigsdotter, 2003; Nilsson, et al., 2011).

Det finns en stor mängd forskning som visar på att naturmiljöer har många positiva egenskaper ur hälsosynpunkt. En av de tidigaste studierna inom hälsoträdgårdsområdet (Ulrich, 1984) visar på att utsikt över träd genom sjukhusfönster kan snabba på tillfrisknandet hos patienter, vilket tyder på att blotta anblicken av natur är positivt för vår hälsa. Kaplan och Kaplans (1989) studier styrker detta; observation av naturen ger liknande möjligheter till att "let the mind wander"/låta tankarna flöda som att faktiskt vara i naturen och att det även är kraftfullt för avslappnande att bara tänka på en naturmiljö man tycker om.

Ett stort antal studier visar också på värdet av att vistas i naturområden. Bland annat har paret Kaplan (Kaplan & Kaplan, 1989) forskat mycket inom området och några av deras viktigaste resultat är att regelbundna besök till naturmiljöer, och upplevelsen av att bara vara i naturen, är mycket viktigt för vårt välbefinnande och som en förebyggande hälsoåtgärd. En viktig faktor är de goda möjligheterna till återhämtning av koncentrationsförmågan som naturen erbjuder oss genom "soft fascination"/mjuk fascination; det vill säga saker som vi lägger märke till mer eller mindre omedvetet och där våra hjärnor inte behöver sortera och analysera intrycken. Motsatsen till soft fascination är riktad uppmärksamhet, vår förmåga att helt fokusera på en uppgift och utestänga andra intryck, och denna förmåga kan lätt tröttnas ut av vårt moderna sätt att leva om vi inte regelbundet får återhämtning.

Människor som bor i städer, och inte minst barn som växer upp i urbana miljöer, riskerar att bli fjärrade från naturen (Grahn, 2012). I städerna går i många fall den naturliga kopplingen mellan den mat vi äter och betesdjuren i hagen och de vajande sädesfälten exempelvis, förlorad (Wettermark, 2009).

Lewis (1996) skriver mycket om att vi människor formats i naturen under evolutionen och att våra kroppar och medvetanden inte är anpassade för ett liv i stadsmiljöer, vilket är ett relativt nytt sätt att leva. Den kultur som vi har skapat är stressande, då vi inte har några förberedda restaurativa svar inför urbana och bebyggda miljöer och våra kroppar reagerar med stress på nya situationer som vi inte evolutionärt sett är anpassade för. En tätbebyggd miljö med liten förekomst av grönska och med ständiga krav från omvärlden på vad vi ska göra och fullt av uppgifter som kräver hela vår uppmärksamhet är främmande för våra innersta själv. Han menar på att vi har något som kan liknas vid fantomsmärtan av en saknad lem; vi saknar vår svagt ihågkomna samhörighet med naturen.

Detta hänger också nära samman med begreppet platsanknytning och det finns mycket forskning som visar på platsanknytningens betydelse för identitetsskapande och självbild (se bl.a. Altman & Low, 1992). Anknytning handlar om känslor och känslomässiga bindningar till en plats och plats har i sammanhanget en mycket vid definition; det kan vara allt mellan universum och ett enstaka objekt, såväl fysiska platser som platser vi tänker på och fantiserar om (Altman & Low, 1992).

Naturanknytning har betydelse för människors liv och för vår planet som helhet. Forskning tyder på att människor som knutit an till naturen gör hälsosammare val kring vardagsmotion, kostvanor och restoration/återhämtning från stressiga situationer (Naturvårdsverket, 2006) och att de också kan förmodas göra bättre miljöval och ha en ökad omsorgskänsla om djur och natur (Chawla, 2007 och Myers, Saunders & Saunders, 2002).

Patrik Grahn (2005), en av de svenska pionjerna inom forskning kring naturens hälsofrämjande värden, har tagit fram åtta parkkaraktärer som människor speciellt värdesätter i parker och grönområden. Han menar på att det är viktigt att alla åtta, eller åtminstone så många av dem som möjligt, är närvarande i naturmiljöer för att de ska ha en hälsosam inverkan och möjliggöra för människor i olika sinnesstämningar och olika mentala tillstånd att hitta en plats i miljön som möter och tillgodoser deras behov och upplevs som lagom kravlös eller stimulerande. De åtta parkkaraktärerna är *rofylldhet*, *vildhet*, *artrikedom*, *rymd*, *vidd/allmänning*, *refug/viste*, *samvaro/möte* och *kultur*.

Dessa parkkaraktärer utgör en av grundpelarna för den så kallade Alnarpsmetoden och ligger till grund för hur Alnarps Rehabträdgård har utformats, i kombination med en stor mängd annan forskning kring natur och hälsa (Grahn & Ottosson, 2010). Rehabiliteringsträdgårdar ska enligt Alnarpsmetodens principer vara *rofyllda* miljöer där det finns platser att dra sig undan på och sitta i avskildhet (*refug/viste*), platser för social samvaro (*vidd/allmänning* och *samvaro/möte*), platser där man får känslan av att komma in i en annan värld (*rymd*), stor variation av flora och fauna (*artrikedom*) som bitvis kan upplevas växa där de självsått sig (*vildhet*) samt historiska inslag i miljön (*kultur*) (Grahn, 2005 och Grahn & Ottosson, 2010).

Alla sinnen ska också involveras i en hälsosträdgård, syn; det ska finnas mycket vackert, varierat och levande att titta på, hörsel; gott om rofyllda ljud/naturljud som t ex sus i lövverket, fågelkvitter, surrande insekter och porlande vatten att lyssna till, lukt; väldoftande blommor/växter av olika slag, smak; mycket att smaka på av olika slag som kryddörter, frukt och bär och andra ätbara växter samt känsel; växter med olika texturer som taggiga i kontrast till mjuka och släta i kontrast till luddiga (Grahn, 2005 och Haas & McCartney, 1996).

Jag anser att gamla kulturmiljöer har många likheter med det som Patrik Grahn och andra försöker skapa och kan innehålla alla Grahns (2005) parkkaraktärer och andra genom forskning erkänt hälsofrämjande element helt naturligt och utan att behöva anläggas och vill genom denna uppsats visa på att detta skulle kunna tas tillvara ur hälsosynpunkt; i första hand genom hälsofrämjande landsbygdsturism.

I denna uppsats har jag tagit fram en plan speciellt anpassad för att inventera hälsofrämjande värden i gamla kulturmiljöer, där de olika delarna utgörs av fysisk miljö, platskaraktärer, miljöerbjudanden uppdelade i aktiviteter och upplevelsedimensioner samt platsbiografi. Alla dessa delar är tydligt beskrivna i bakgrunden till inventeringsplanen i metoddelen.

För att visa på hur inventeringsplanen kan användas vid inventering av kulturmiljöer har jag gjort ett antal belysande, och förhoppningsvis inspirerande, inventeringar av miljöer på kulturminnesgården Norra Grönhult; min släktgård i nordöstra Skåne. Grönhult ligger mig varmt om hjärtat och det är därifrån jag har fått mycket av inspirationen till det här projektet. Gården, som har anor från 1500-talet eller möjligen ännu längre tillbaka i tiden, har varit i min släkts ägo sedan 1939 och jag har många starka minnen från barndomssomrar hos farmor och farfar på Grönhult.

På Grönhult finns en stor variation av olika miljötyper som bland annat skog av varierande slag, sjö, vallåkrar, åkrar med gammal fruktodling, ångar, våtmarksområden, allé och gamla boningshus med tillhörande trädgårdar och uthus. Där finns också många kulturelement som stengårdsgårdar, odlingsrösen, fägata, gamla träd och ruiner efter smedja, mejeri, jordkällare och tvättstuga.

Jag ser det som att miljötyperna i sig är generella representanter för kulturmiljöer och att inventeringar av miljöer på Grönhult alltså blir belysande exempel på hälsofrämjande värden som kan finnas i dessa.

Mål/syfte

Syfte: Att visa på värden och potentialer som kan finnas i gamla natur- och kulturmiljöer för att inspirera andra till att se dessa värden samt motivera till ett bevarande och ökat användande av sådana miljöer ur hälsosynpunkt.

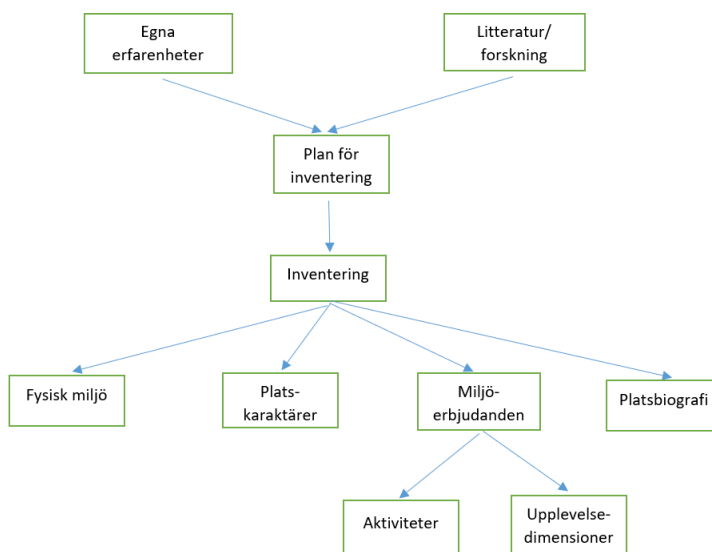
Mål: Att ta fram en användarvänlig inventeringsplan anpassad för inventering av kulturmiljöer samt visa hur planen kan användas genom belysande exempel från gården Norra Grönhult.

Frågeställningar

- Vilka likheter och skillnader finns mellan miljöer specifikt uppbyggda för hälsofrämjande enligt Alnarpsmetoden, såsom exempelvis Alnarps Rehabträdgård, och gamla kulturmiljöer?
- Hur skulle Grahns parkkaraktär kultur kunna utvecklas/ges underkaraktärer för att ge en djupare och mer nyanserad bild av kulturmiljöer, där allting i miljön kan betecknas som kultur?
- Hur skulle de hälsofrämjande möjligheterna i gamla kulturmiljöer kunna beskrivas?
- Vilken betydelse har historien om och berättandet kring en plats för upplevelsen av platsen?

Metod

Metoden för detta arbete har varit att kombinera egna erfarenheter med lärdomar jag dragit från olika kurser och litteratur/forskning jag stött på inom mastern ”Outdoor environments for health and well-being”, och ytterligare litteratur jag kommit i kontakt med under uppsatsskrivandets gång, för att ta fram en inventeringsplan anpassad för gamla kulturmiljöer samt användande av denna plan för inventeringar av miljöer och möjligheter på en gammal natur- och kulturgård. Figur 1 sammanfattar detta i boxform och jag beskriver det även utförligare i bakgrunden till inventeringplanen.

Figur 1. Boxdiagram över min metod.

Avgränsningar

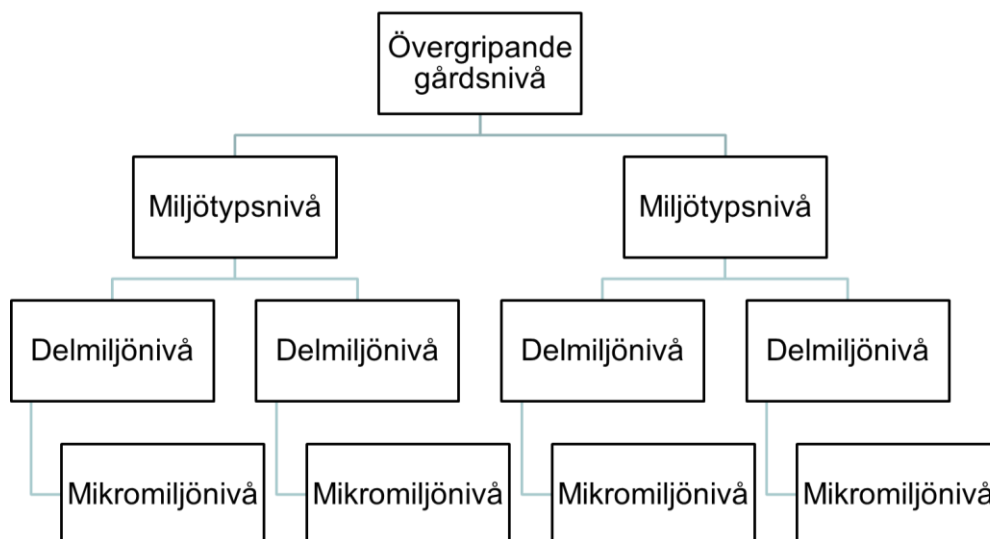
Vad är en kulturmiljö i detta fall?

Det kan självklart diskuteras vad som kan betecknas som en kulturmiljö, då det väl i någon mån kan anses vara alla typer av miljöer som människan haft en del i skapandet av. Här tar jag upp vad jag själv definierar som en kulturmiljö i den här uppsatsen.

Jag tänker mig kulturmiljöer som gamla gårdar, torp och stugor på landsbygden; där det inte är ägornas storlek eller mycket höga ålder som avgör om miljön kan vara av intresse i sammanhanget, utan snarare att platsen har en historisk koppling och en variationsrik utemiljö med kulturhistoriskt intressanta inslag. Med landsbygd menar jag långt från städer och trafikerade vägar.

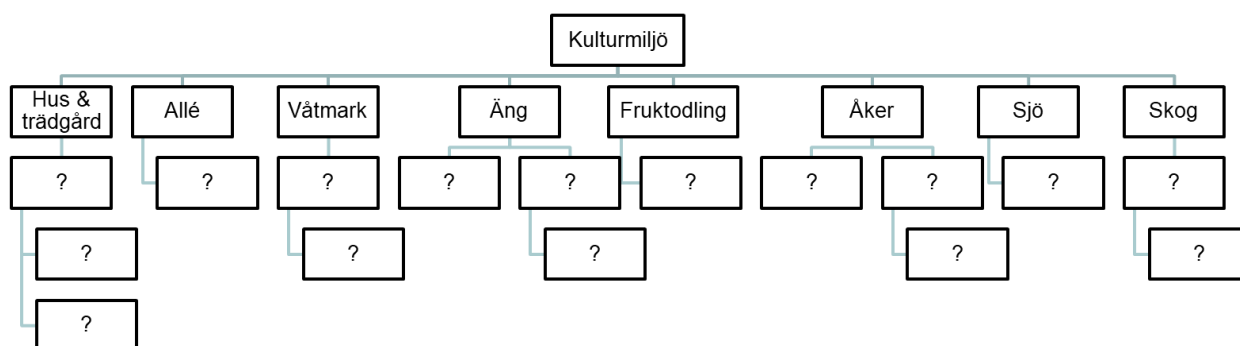
Vad är en miljö i en kulturmiljö?

Norberg-Schulz (1999) tar fram begreppet miljönivåer. Han tar som exempel att "länder, regioner, landskap, bosättningar och byggnader bildar en serie med gradvis minskande skala". En gård kan ses på samma sätt och jag tänker mig ett system med fyra olika miljönivåer, vilket jag förklarar nedan. Miljönivåerna i systemet är övergripande gårdsnivå, miljötypsnivå, delmiljönivå och mikromiljönivå; se figur 2.

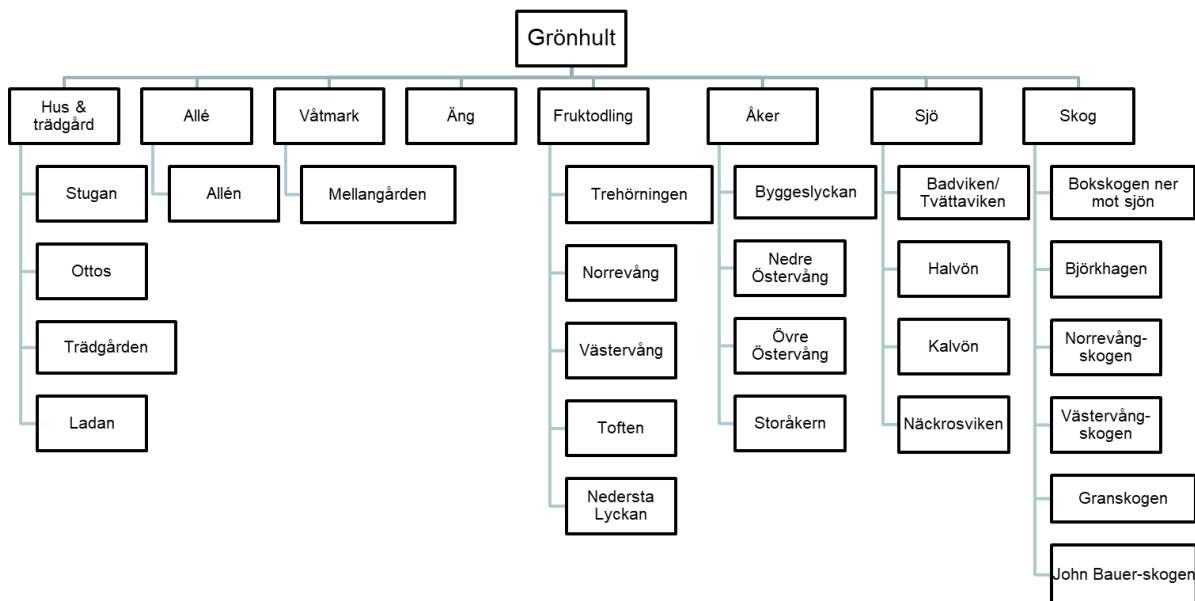
Figur 2. Boxdiagram över miljönivåsystemets uppbyggnad.

Den övergripande gårdsnivån innebär att hela gården är miljön. Miljötypsnivån finns med dels för att visa på generella miljötyper som ofta kan finnas i kulturmiljöer, dels för att strukturera upp delmiljöerna. På miljötypsnivå är således miljötypen miljön, som exempelvis skog, sjö, åker eller hus och trädgård. Figur 3 visar på generella miljötyper i kulturmiljöer, även om alla miljötyperna naturligtvis inte finns i alla kulturmiljöer, medan delmiljöerna och mikromiljöerna inom miljötyperna är platsspecifika för varje enskild kulturmiljö.

Figur 3. Boxdiagram över generella miljötyper i kulturmiljöer. Frågetecknen representerar platsspecifika del- och mikromiljöer.

För att ytterligare belysa miljötypsnivåns roll i miljönivåsystemet har jag även tagit fram ett boxdiagram över alla delmiljöer jag har identifierat på Grönhult och hur de strukturerats upp utifrån de för kulturmiljöer generella miljötyperna, se figur 4.

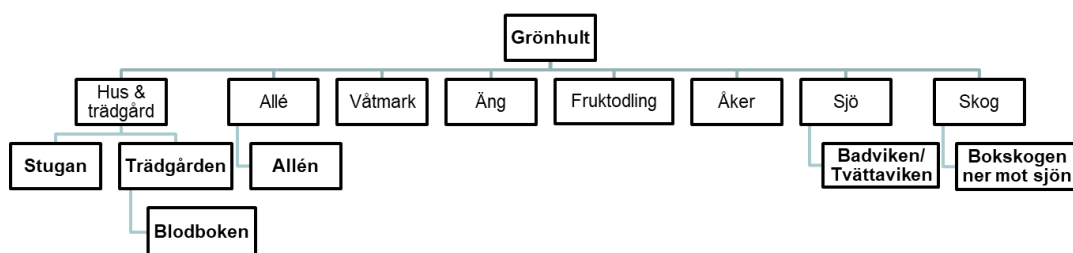

Figur 4. Boxdiagram över delmiljöer på Grönhult och hur de strukturerats upp utifrån miljötyperna.

Inom delmiljönivån utgörs miljön av mindre, definierade, miljöer inom miljötypen. I figur 4 ovan kan man exempelvis utläsa att Stugan, Ottos, Trädgården och Ladan är delmiljöer inom miljötypen Hus och trädgård på Grönhult. Mikromiljöer är mycket små miljöer inom delmiljöerna, som exempelvis Blodboken i Trädgården, se figur 5.

Antal miljöer som inventeras

Ett stort antal miljöer kan urskiljas på gården, se figur 4. För att göra arbetet hanterligt har jag valt att göra ett urval av sju stycken miljöer som karaktäriserats och beskrivits utförligt. En på övergripande gårdsnivå (Norra Grönhult/Grönhult Norregård), fem på delmiljönivå (Bokskogen ner mot sjön, Badviken/Tvättaviken, Allén, Stugan och Trädgården) samt en på mikromiljönivå (Blodboken); se figur 5. Urvalet är gjort med utgångspunkt i miljöernas potential för hälsofrämjande landsbygdsturism, vilket jag diskuterar i diskussionen. Även om många fler miljöer på gården, som exempelvis fruktodlingen, Ladan och Norrevångskogen, också hade varit intressanta att inventera mer djupgående ur denna synpunkt var jag som sagt tvungen att begränsa mig. Fruktodlingens fysiska miljö och platsbiografi har jag dock redan inventerat i mitt kandidatarbete (se Borglund, 2014).

Figur 5. Boxdiagram över de miljöer som inventeras i uppsatsen, vilka markerats med fetstil, samt hur de passar in i miljönivåsystemet.

Bakgrund till inventeringsplanen

Under masterns gång har jag blivit mycket intresserad av att titta på och karaktärisera olika miljöer. Patrik Grahns åtta parkkaraktärer (Grahns, 2005) har inspirerat mig mycket och fått upp mina ögon för nya sätt att se på miljöer och vilka olika värden de kan ha. Inte minst har det fått mig att se många fler värden hos de för mig välkända miljöerna på Grönhult än jag var medveten om tidigare. När jag läst och hört om olika aspekter som är viktiga att ha med vid skapandet av en hälsoträdgård/hälsofrämjande utomhusmiljö har jag alltmer känt att allt detta redan finns, helt naturligt och gratis, i en gammal natur- och kulturmiljö som på Grönhult.

Under årens lopp har Patrik Grahns karaktärer delvis omarbetats, inte minst avseende benämningen. Karaktärerna benämns ofta parkkaraktärer och har använts för att karaktärisera parker och andra tätortsnära naturområden. De utgår från hela platsen och definierar inte så tydligt vad som egentligen utgör en plats eller miljö. Arkitekten Christian Norberg-Schulz (1999) har en vinkling på detta. Han anser att vardagsspråkets struktur, grammatiken, kan användas för att analysera en plats. Själva platsen, den fysiska miljön, kan beskrivas med substantiv, vilket innebär att det är saker som verkligen finns och därmed kan beskrivas relativt objektivt. Karaktären är komplicerad och beskrivs med adjektiv som alltid är subjektiva. I analogi med det språkliga angreppssättet handlar miljöerbjudandena aktiviteter och upplevelsedimensioner om vad som kan göras och upplevas på platsen och kan beskrivas med verb, att kunna springa, paddla, uppleva en stjärnhimmel o s v.

Jag tänker mig att en miljö definieras av den fysiska miljön: vad som objektivt finns på platsen och vad den avgränsas av, miljöns karaktär/-er: hur miljön upplevs och känslor den inger, vilka möjligheter till aktiviteter och upplevelser miljön erbjuder samt platsens biografi: hur miljön har utvecklats över tid och historiska händelser kopplade till platsen.

Fysisk miljö

För att kunna gå in på platskaraktärer, miljöerbjudanden och platsbiografi hos en miljö känner jag att vad som definierar, avgränsar och rent konkret finns i den först måste beskrivas. Jag tänker mig att inventeringen av den fysiska miljön ska göras mer eller mindre objektivt.

Helena Nordh (2006) har i ett mastersarbete, med Patrik Grahns som inspiratör och examinator, tagit fram en checklista på fysiska parametrar som tar upp exempelvis rumslighet, topografi och vegetation och syftade till att skapa en konsekvent undersökningsmetod vid inventering. Hennes arbete ligger till grund för det jag valt att ta med kring fysiska miljöbeskrivningar i inventeringsplanen.

Beskrivningen av den fysiska miljön kompletteras med kartor över området som visar hur miljön definieras och avgränsas.

Platskaraktärer

Genom mastersutbildningens gång har jag fått en känsla för värden och karaktärer i kulturmiljöer som jag inte riktigt tycker fångas upp av Grahn's (2005) parkkaraktär *kultur*. Jag anser att karaktären skulle kunna utvecklas för att beskriva kulturmiljöer, där kulturen och historien präglar hela miljön, på ett djupare och mer nyanserat sätt. Detta har jag försökt göra genom att ta fram platskaraktärerna *trolskt*, *vörtnadsbjudande*, *mystiskt*, *färgglatt*, *tidlöst* och *föränderligt* som en del av min inventeringsplan. Det är karaktärer som jag själv känt är viktiga för upplevelsen av miljöerna på Grönhult, men som också har förankring i litteratur/forskning inom området natur och hälsa. Jag har valt att kalla mina begrepp för platskaraktärer istället för parkkaraktärer eller underkaraktärer till parkkaraktären kultur. Grahn's övriga parkkaraktärer inventeras i kombination med platskaraktärerna i miljöer där de känns relevanta.

Trolskt

Egna erfarenheter

Känslan av att det ligger något trolskt över gamla skogsmiljöer kommer mycket från min farmor som älskade sagor och ofta läste sagor om tomtar och troll för mig och mina syskon när vi var små och visade oss sagoteckningar av John Bauer som hon tyckte var så fantastiskt fina. På Grönhult brukade hon förstärka trolskheten i skogen genom att sätta ut värmeljus som ögon på mossiga stubbar och stenar och på ett ställe i bokskogen ner mot sjön har hon stuckit ner "en drake", en knotig gren som påminner lite om ett eldsprutande drakhuvud, i en gammal stubbe och den sitter kvar än idag. Hon har också gett trolska namn till diverse platser på gården, som "Ensamma trädets ö", "Sjörövarnas håla" och "John Bauer-skogen".

Jag tänker mig att trolskt skulle kunna ses som något typiskt svenskt; en kvarleva från folktron och forna tiders vidskepelse och berättelser om tomtar och troll, skogsrån, älvor och den fruktade Näcken. Men nog finns det berättelser om magiska väsen av olika slag i de flesta kulturer, även om de kanske inte är lika knutna till mossiga gamla granskogar, stora stenblock och dimhöljda skogstjärnar som bland annat John Bauers och Elsa Beskows vackra sagobilder har förankrat trolskheten i vårt svenska medvetande.

Koppling till litteratur/ forskning

I min farmors boksamling hittade jag boken "Älvor, troll och talande träd" av folklivsforskaren Ebbe Schön, utgiven år 2000. Han lyfter fram att för våra förfäder var det magiska/övernaturliga i naturen en självklarhet. En effekt var att eftersom människor omgavs av en magisk värld var de aldrig ensamma. Folktron väckte fruktan, men gav också trygghet och sammanhang i tillvaron. En annan viktig aspekt av folktron var att den "satte fantasin i rörelse och skänkte andlig stimulans i en annars grå och slitsam tillvaro".

Kaplan och Kaplan (1989) skriver om vikten av samhörighet vilken kan uppnås genom en historisk koppling, ett band till tidigare generationer. Folktron som vi påminns om i trolska miljöer kan vara ett sådant band. Enligt dem har vi också behov av förståelse och av att

utforska. Trolska miljöer ger goda möjligheter till att få förståelse för hur våra förfäder kunde tänka och känna. De kan också inbjuda till ett utforskande; vad var det mer som de trodde och tänkte? Berättelser kan i detta fall ha mycket att tillföra.

Vördnadsbjudande

Egna erfarenheter

Även känslan för naturens vördnadsbjudande egenskaper botten hos min farmor. En liten bit från Grönhult, i en sluttande, vackert mossbeklädd granskog, står skelettet efter en enorm gammal tall högt uppe på en kulle. Denna tall går under namnet Stora Furan. När jag var liten brukade farmor ta med min äldre syster och mig för att besöka Stora Furan och jag minns väl hur vördnadsfullt hon pratade om den; det var nästan så att man fick känslan av att man borde knäböja i andaktsfull tystnad inför denna uråldriga, magnifika varelse. Jag får fortfarande en speciell känsla när jag går förbi och skymtar Stora Furan mellan granarna. Kanske är det skogens skyddsande som står däruppe på kullen och vakar över skogen?

Jag känner också att det kan finnas mycket annat i kulturmiljöer som inger en känsla av vördnad och andaktsfullhet inför naturens kraft och storslagenhet, som en enastående utsikt, ett magnifikt gammalt träd med enormt stamomfång, en pampig gammal skog med högt i tak som för tankarna till en kyrksal eller ett vattenfall som forar fram med obändig livskraft.

Koppling till litteratur/ forskning

Lewis (1996) hävdar att en förhöjd känsla av andlighet verkar vara inneboende i naturupplevelsen. Enligt Kaplan och Kaplan (1989) verkar människors sätt att uttrycka sig om naturen ha anknytningspunkter till religiösa tankar och språkbruk. När människor uttrycker sig om naturen använder de ofta uttryck som: majestätisk, kraft och magi, inte under mänsklig kontroll, okuvlig livskraft o s v. De säger också att naturen inspirerar till känslor av vördnad och förundran.

Mystiskt

Egna erfarenheter

Kopplingen mellan kulturmiljöer och mystik kommer från mina barndomsminnen av mystiska händelser under sommarvistelser på Grönhult. En gång, när vi var en 6–7-år, fångade min syster My och jag en blodigel i badviken och la den i en hink med vatten, med en bräda över som lock så den inte skulle kunna smita. När vi en stund senare kom tillbaka för att visa den för vår farfar var blodigeln borta och i dess ställe låg där en död liten groda! Hur detta gick till kommer varken min syster eller jag någonsin begripa.

Kanske är ovanstående lilla anekdot inte riktigt kopplad till mystiskt som en platskaraktär, men det är en tidig upplevelse av kulturmiljöers mystik som satt djupa spår i mig. Jag tänker mig mystiskt som det fantasieggande i naturen; saker som väcker vår fantasi och upptäckarglädje. Det kan t ex vara i form av märkliga inslag i en kulturmiljö, som jordbruksföremål från förr som får en att undra över vad de kan ha använts till, eller förvånande upptäckter, som upptäckten av odlingsrösen mitt inne i skogen som får en att

undra om platsen tidigare har varit åkermark och väcker lusten att söka efter andra spår som tyder på detta.

Koppling till litteratur/ forskning

Enligt Kaplan och Kaplan (1989) har vi människor en preferens för miljöer med mystiska inslag och de menar på att mystiken tillför goda möjligheter till soft fascination och tilltalar oss människor som de informationssökande varelser vi är. Mystik kan ses som ett löfte från miljön om att vi kan lära mer, en behaglig utmaning, och exempel på mystiska och fantasieggande element som kan göra att även en liten yta upplevs som stor och intressant kan vara stigar som slingrar sig eller portaler som man vill utforska och se vad som finns på andra sidan är (Kaplan & Kaplan, 1989).

Färgglatt

Egna erfarenheter

Jag har alltid älskat blommor och färg. Som barn målade jag oändligt många regnbågstavlor och byggde pärlplattor med mönster av färgglada pärlor tills det inte fanns några pärlor kvar att bygga av; fullständigt fascinerad av den till synes aldrig sinande möjligheten att skapa nya färgkombinationer.

Nu som vuxen älskar jag fortfarande regnbågar och blir barnsligt glad varje gång jag får ynnesten att se en på himlen och jag kombinerar fortfarande färger i olika sammanhang när jag stickar och virkar eller färglägger teckningar jag ritat och är sällan så lycklig som när jag får till en för mig särskilt tilltalande färgkombination! Och inte minst kommer min fascination för klara färger sig till uttryck i min varma kärlek till blommor. När jag är omgiven av blommor är jag i paradiset; fullständigt lycklig och full av energi. För mig är blommor och färger ren och skär glädje och att ha med det som en av mina platskaraktärer kändes som en självklarhet.

Koppling till litteratur/ forskning

Enligt Kaplan och Kaplan (1989) är estetiska reaktioner urgamla och har långtgående effekter. Lewis (1996) skriver att blommor kan ha varit markeringar för att visa på tillgång på mat. Han ställer också en retorisk fråga om att vi kanske tycker om blommor helt enkelt bara för att de är vackra.

Vi människor tycks ha haft en speciell relation med blommor sedan urminnes tider; fascinerade, känslomässigt positivt påverkade och nästan trollbundna av deras skönhet, färger, former, symmetri och dofter har vi vårdat dem, hjälpt dem att sprida sig i vår närhet och förädlat dem för att åstadkomma ytterligare skönhetsvärden och nya spännande färgkombinationer (Haviland-Jones et.al., 2005). Allt detta har vi gjort sedan åtminstone 5000 år tillbaka i tiden utan att synbarligen få mycket mer tillbaka än skönhetsglädje, även om vissa blommande växter också har tjänat som mat eller att dess fibrer använts till klädtillverkning exempelvis, men Haviland-Jones et.al.s (2005) studie tyder på att vi får ut så mycket mer än bara yttlig glädje över att se vackra ting.

Studien visar bland annat att blommor kan väcka sann glädje hos oss människor och framkalla så kallade ”Duchenne smiles”, riktigt sanna, okonstlade och innerliga leenden som når ögonen, hos den som får en vacker blombukett i present. Att vara omgiven av blommor och därmed i en positiv känslotämning kan också ha varit gynnsamt för vår överlevnad genom historien då det är avslappnande att känna sig glad och lycklig och positiviteten kan hjälpa en att återhämta sig snabbare från stressfyllda situationer och även väcka en önskan om och ork för nära sociala relationer, samtidigt som en leende människa också upplevs som mer attraktiv (Haviland-Jones et.al., 2005).

Tidlöst

Egna erfarenheter

En känsla jag har på Grönhult är att tiden på sätt och vis stått stilla på gården. Allt är inte som det varit, men så mycket av det gamla finns kvar och minner om svunna tider som stengärdesgårdar, husruiner och andra gamla detaljer som vittnar om forna tider och om människors slit på gården genom århundradenas lopp. Stora stenbumlingar och sjöns vattenspegel är andra verkligt tidlösa delar i gårdsmiljön som inte förändrats nämnvärt genom århundradena; även om sjön för all del sänkts i något läge och bumlingarna säkerligen är mossigare idag än de en gång varit. De ligger ändå där de alltid legat och kommer att ligga där än när vi som lever idag inte längre finns.

Gamla träd besitter en annan typ av tidlöshet som berör mig starkt. Visst vet jag att de en gång varit små och inte är tidlösa på det viset att de ”alltid” sett likadana ut, men de är levande individer som följt det som hänt på gården under långa tider. Jag tänker bland annat på det magnifika vårdträdet, den över hundra år gamla lönnen, på gårdsplanen. Den finns med på ett fotografi från 1911 och det är tydligt att den då var långt ifrån nyplanterad, varvid den måste ha sett bostadshuset brinna ner och byggas upp igen, gården byta ägare ett flertal gånger och en stor mängd andra händelser som utspelat sig på Grönhult under det senaste århundradet. Mycket har hänt och förändrats, men vårdträdet finns kvar.

Det är fascinerande hur vissa element i kulturmiljön undgått tidens tand och blivit *tidlösa*, medan miljöerna runt omkring dem förändrats åtskilliga gånger under årens, decenniernas och seklernas gång; skogar vuxit upp och huggits ner och åkrar, ängar och betesmarker skapats med slit och möda för att sedan växa igen. På det viset är det tidlösa en motpol till det föränderliga.

Koppling till litteratur/forskning

Ottosson (2001) skriver om hur kravlösa och okomplicerade han upplevde relationerna till stenar, mossor, träd och vatten vid återhämtning från en bilolycka. Han upplevde dessa naturelement som trygga och lugnande delar i naturen, även om trädens grönskande om våren innebar för mycket intryck och en förändring han inte var redo för i det läget; stenarna upplevde han då som trofastare och enklare att förhålla sig till.

Enligt Kaplan och Kaplan (1989) inger naturen människor en känsla av att man är en viktig del av en större helhet som är varaktig och som känns större än en själv.

Föränderligt

Egna erfarenheter

Naturens föränderliga aspekt har alltid fascinerat mig. På Grönhult tycker jag mycket om att strosa omkring runt åkrarna med jämna mellanrum och se vad som har hänt sen sist; se när olika växter tittat upp eller börjat grönska om våren, se dem blomma, se dem vissna ner eller få vackra höstfärger och slutligen se hur snön helt förändrar miljön och växterna om vintern.

Värdet av årstidsvariation har det också pratats mycket om i kurserna inom mastern, vilket stärkt min känsla för att det föränderliga i naturen är en värdefull karaktär. Bland annat pratades det om det metaforiska i att naturen går i vila vintertid och att stressade människor kan känna ”är det okej för naturen att vila halva året kanske jag också kan unna mig att få vila ibland”. Det har också tagits upp att sommaren kan vara en tid med väldigt mycket intryck och att naturen kan upplevas som ”lugnare” resten av året.

Föränderligt behöver dock inte bara handla om förändring i takt med årstidsvariationen, utan jag tänker mig också förändring som sker över längre tidsintervaller som t ex träd man kan följa från det att de är små klena plantor tills de utvecklats till fullvuxna jättar. När jag strosar omkring på Grönhult finns där alltid vissa växtindivider som jag brukar besöka och se dels hur de ser ut för stunden och om de kanske har något trevligt ätbart att erbjuda mig vid besöket, men också se hur de förändrats sedan året innan och hur den eventuella skörden av äpplen, vinbär, krusbär eller vad det nu må vara skiljer sig från tidigare säsonger i fråga om mängd, kvalitet eller utseende.

När jag studerat gamla fotografier av gården har jag också fått en god inblick i hur många miljöer förändrats dramatiskt genom tiderna, och då har jag ändå nästan enbart tillgång till bilder från 1940-talet och fram tills idag, medan andra i mångt och mycket förblir desamma. Man kan bland annat se hur skogar vuxit upp på vad som tidigare varit öppna fält, hur den tidigare fruktodlingsåkeren Storåkeren röjts för att bli den stora öppna vallåker den är idag och hur min farmorsfars vackra rabatter och stenpartier i Trädgården med tiden vuxit igen även om spår efter dem ännu kan skimras. Denna typ av föränderlighet tycker jag är väldigt spännande; särskilt som det ger en känsla av att historien är levande och att det vi gör på gården idag, som att röja åkerkanter från uppväxande sly eller göra utbyggnader på bostadshuset blir vårt bidrag till gårdens historia.

Koppling till litteratur/ forskning

Lewis (1996) tar upp att växter har en förutsägbar utveckling. De visar att förändring inte behöver upplevas som störande eller fruktas. Naturlig rytm ger en form av stabilitet. I vår högteknologiska värld däremot förändras allting mycket snabbt och oförutsägbart utan att vi har någon kontroll. Han menar att det är svårt att känna inre frid under sådana omständigheter. Många har också en stor oro för den skada som vi tillfogat och fortsätter att tillfoga vår planet.

Lewis framför också att den långsamma, men stadiga utvecklingen hos växter kan få människor att tro på en möjlig positiv förändring även för dem själva.

Miljöerbjudanden: aktiviteter

Tankarna om möjligheter till aktiviteter inom områdena naturbaserade och naturunderstödda interventioner som en gammal kulturgård kan erbjuda gjorde att jag drog kopplingar till begreppet affordances; miljöerbjudanden på svenska. Det är ett begrepp jag stötte på i masterskursen Hälsofrämjande utemiljöer under ett grupparbete, då min grupp inventerade utemiljöerna i ett bostadsområde utifrån deras potentiella värde för barn i 10–12-årsåldern och deras möjlighet till naturkontakt. Utöver att vi tittade på hur väl miljöerna innehöll Grahns parkkaraktärer, i en något modifierad version anpassad för barns utemiljöer (Grahn, 2007) tittade vi också på dem utifrån en tabell med miljöerbjudanden framtagen av Kyttä (2004).

Miljöerbjudanden handlar om vad miljön erbjuder oss i form av aktiviteter (Kyttä, 2004). När det gäller miljöerbjudanden för barn, vilket är det sammanhang där jag stötte på begreppet, kan det röra sig om sådant som att miljön erbjuder springande, klättrande, cyklande, kastande med pinnar osv. (Kyttä, 2004). Även Kaplan och Kaplan (1989) tar upp att möjligheterna, vad miljön tillåter en att göra, kan kallas affordances/miljöerbjudanden.

Kyttäs (2004) tabell med miljöerbjudanden bygger på studier kring vad barn i åldrarna 9-10 tycker om att göra utomhus och hur väl miljön kan tillgodose dessa behov/önskemål; t ex att det krävs/är önskvärt med platta och relativt jämna ytor för att barnen ska kunna cykla eller åka skateboard exempelvis och någon form av löst material för att de ska kunna kasta saker eller ha något att bygga kojor av.

Man skulle kunna se det som att miljön i sig erbjuder precis samma sak för vuxna som för barn, då möjligheten finns att utföra dessa aktiviteter även för dem, men för att det ska vara ett attraktivt miljöerbjudande måste det vara kopplat till målgruppens behov/önskemål; vad tycker vuxna om att göra utomhus och hur väl kan naturmiljön tillgodose detta? Självklart är inte "vuxna" en homogen grupp där alla vill samma sak och har samma önskemål och intressen, vilket för övrigt inte barn heller är naturligtvis, utan för att ta fram en tabell med relevanta miljöerbjudanden för vuxna hade i så fall ett urval av en grupp vuxna människor fått intervjuas på samma sätt som Kyttä (2004) intervjuade de 9–10 åriga barnen. Jag har istället valt att ta fram en tabell med miljöerbjudanden utifrån att titta på olika enligt forskning och erfarenhet potentiellt hälsofrämjande aktiviteter som gamla kulturmiljöer kan erbjuda.

Odlande

Egna erfarenheter

Som barn hade jag och mina syskon små egna rabatter och odlade ringblommor och sockerärter och annat smått och gott. Jag kan inte minnas att det blev så speciellt mycket av det, men jag minns att det var roligt och hur stolta vi var när något av det vi sått lyckades gro.

Ett potatisland hade vi också under några år där potatisarna aldrig ville växa sig stora, men de småpotatis vi skördade därifrån och åt som kokta färskpotatis med smör och lite salt var något av det godaste jag visste.

Under tonårsåren i Falun hade jag en egen blomsterrabatt och även om det kanske inte var odlade av grönsaker eller annat ätbart så var det ändå en form av odlade och jag minns väl hur roligt och spännande det var att så ut frön och sätta lökar och se de små plantorna gro och titta upp och knoppas och så äntligen få se de vackra blommorna slå ut. Gladioler hade jag och atlasblommor, ringblommor och anemoner och dahlior och många fler. Känslorna av att det var roligt att odla och syssla med blommor gjorde att jag ville utbilda mig till trädgårdsarkitekt.

Trädgårdsingenjörsprogrammet med inriktning odling på Alnarp blev det så småningom. Under utbildningens gång lärde jag mig alltmer om odlade av olika kulturer, hur man kan öka chansen att plantorna får sina behov av vatten och näring tillfredsställda genom exempelvis täckodling, vikten av en god växtföljd, hur ogräs i odlingen kan minimeras och mycket mer.

När jag sommaren 2013 fick ett stort antal grönsaksplantor av olika sorter med mig hem efter ett avslutat odlingsförsök i en kurs jag läste inom trädgårdsingenjörsprogrammet väcktes mitt odlingsintresse på allvar. Att det dessutom kom att bli en ovanligt varm och solig sommar gjorde att det blev en fröjd att odla grönsaker den sommaren med rikliga skördar av bland annat tomat, chili, majs, bondbönor, vitkål, pumpor och gigantisk squash. Detta odlades i min farmors gamla kryddgård bakom stallet, som pappa fräste upp med en jordfräs och där vi blandade fårgödsel i jorden i kombination med att jag täckte marken kring plantorna med gräsklipp och annat trädgårdsavfall. En sådan närmast explosionsartad växtkraft det blev! Sedan dess har jag odlat en stor mängd grönsaker för husbehov varje år, såväl i farmors kryddgård som på andra håll på gården och funnit stor glädje, inspiration och odlingsstolthet genom detta.

Mina känslor av att odlade är roligt och glädjande har förstärkts och fått nya dimensioner sedan jag byggde på min utbildning med kurser inom trädgårdsterapi och hälsoträdgårdar och vidare under mastern då jag fått höra om och läst om de många olika hälsofrämjande aspekter som kan finnas av odlade.

Koppling till litteratur/ forskning

Kaplan och Kaplan (1989) tar upp människans intresse för odling som ett exempel på att tanken att människan agerar rationellt efter bästa ekonomiska nytta inte stämmer och Lewis (1996) instämmer och menar att odlade älskas inte bara för vad det producerar utan också för den glädje som det belönar utföraren med. Han menar också att frökatalogernas ankomst sätter igång en massa mental aktivitet och tror att mycket odlingsarbete endast sker i folks förväntningar, men att även detta har en viktig funktion.

Grahn (2005) skriver om den symboliska betydelsen av odlande, som att vården av en liten spirande planta kan få en att fundera över vårdnaden om sig själv, och likaledes lyfter Lewis (1996) fram tankar om att växters utveckling har många paralleller med den mänskliga utvecklingen.

Insamlande från naturens skafferi

Egna erfarenheter

På Grönhult finns så mycket vildväxande ätbart som bara finns där helt naturligt och gratis och som lockar en att vilja samla in, ta tillvara på och dra nytta av de läckerheter naturens skafferi har att erbjuda. Vi har flera gånger plockat späda nässlor till nässelsoppa och kirskaål till sallader eller pajer och blåbär och andra goda vildväxande bär frossar vi gärna på när de är i säsong. Svampplockande är en mycket rolig och tillfredställande naturaktivitet som vi ägnat oss åt i familjen ända sedan vi barn var små. Många ätbara arter har vi god kännedom om och vi brukar plocka fram svampböckerna när vi stöter på svampar vi inte känner igen; då och då lär vi oss känna igen någon ny läckerhet genom detta. I skogarna runt Grönhult finns det ofta rikliga mängder svamp från tidig sommar till sen höst.

Annat vilt ätbart på gården är t ex spansk körvel; ett ogräs med stor spridning på gården som mycket väl skulle kunna användas som anisliknande krydda och vars rötter dessutom kan tillagas som rotfrukter. Granskott finns i stora mängder i skogen om våren, är väldigt nyttiga och vitaminrika, och kan ätas som de är eller exempelvis användas till att göra pesto eller granskottssirap. Vildväxande bärväxter som krusbär, vinbär, hallon, björnbär, blåbär, lingon och fläder finns på många håll på gården och bären skulle kunna tas tillvara i olika former. Björksav är en nyttig naturprodukt som börjar bli populär och många löv går att äta, särskilt när de är unga och späda. Exempelvis gör de nyutslagna boklöven om våren hela skogen till ett enda stort salladsbord. Många ätbara örter finns också i mängder, som kirskaål och maskrosor och harsyra.

På många sätt liknar de diversifierade och artrika naturmiljöerna på Grönhult det som man försöker bygga upp vid skapandet av en skogsträdgård, eller agroforestry som är den engelska beteckningen, vilket är ett begrepp som jag stött på vid ett flertal tillfällen under trädgårdsingenjörutbildningen. Agroforestry handlar om produktion av ätbara, perenna, växter mer eller mindre på naturens egna villkor och detta är också nära kopplat till permakultur, vilket också nämnts under utbildningen i många sammanhang och som jag tycker är väldigt intressant. Permakultur handlar om ekosystemtjänster, kretslopp och att ta vara på naturens egna processer vid odlande.

Koppling till litteratur/forskning

Att samla in vildväxande ätbara produkter och att äta ”ogräs” är en växande trend idag, som ligger i linje med att folk vill handla ekologiskt och närodlat och vill veta varifrån maten kommer (Lagerstedt, 2018). Mycket av det som kan samlas in är också fullt av vitaminer och har ett högt näringsinnehåll, samt kan bjuda oss på nya och oväntade smakupplevelser (Lagerstedt, 2018).

Kaplan och Kaplan (1989) skriver mycket om att vi människor är kunskapsörstörande varelser som vill förstå vår omvärld och förstå hur saker hänger samman; sammanlänka vår nyförvärvade kunskap med all vår tidigare och se om den passar in i vår världsbild eller får oss att ompröva saker vi trodde oss veta och/eller se saker ur nya perspektiv. Kunskapen befästs särskilt genom eget utforskande.

Kunskapen om vad som är ätbart i naturen, var och när det kan hittas eller smakar som bäst, och hur det med fördel bör tillagas eller konserveras är exempel på kunskap och band till tidigare generationer som i mångt och mycket gått förlorat i takt med att vi moderna människor flyttar runt allt mer och kommer allt längre från den gemenskap och det kunskapsöverförande över generationsgränserna som vi tidigare hade tillgång till i flergenerationshemmet (Lewis, 1996). Denna saknade koppling till det förflutna kan ge upphov till känslor av rotlöshet (Lewis, 1996).

Förädling

Egna erfarenheter

I fruktkällaren på Grönhult finns många gamla burkar fulla med inlagda bär och frukter från 1940-talet, efter min farmormor, Emmy Rydner, och flaskor fyllda med saft och vin av olika slag med årtal som spänner mellan 1980 och början av 2000-talet; min farmor och farfars bidrag till källarens kulturhistoriska förädlingskatt. Det känns fint att föra traditionen vidare och fortsätta att förädla och ta vara på naturens läckerheter från gården, såväl odlade som vildväxande, och kanske med tiden lämna några egna bidrag till samlingen i fruktkällaren. Att använda gamla metoder för att safta, sylta, lägga in och på andra sätt konservera frukt, bär och grönsaker känns som ett konkret sätt att anknyta till äldre tider och tidigare generationer.

Jag tänker mig att förädling hänger samman med odlande och insamlande från naturens skafferi på så vis att det blir ett sätt att ta hand om överflödet av det som producerats eller samlats in genom att använda det till matlagning eller genom olika förädlingsmetoder bevara det till ett senare tillfälle. Om sommaren lagar vi i familjen då och då middagar av i det närmaste uteslutande gårdsproducerade råvaror. Det kan exempelvis röra sig om en vildsvinsstek, från ett vildsvin som gått och bökat i gårdens skogar och skjutits av jägarna som har jaktarrendet, och klyftpotatis av egenodlad potatis med en skogssvampsås och en sallad av kirskål och svinmålla eller andra vildväxande och/eller odlade blad. Mer närödlad/närproducerat kan det väl knappast bli och det ligger också en sådan glädje, stolthet och tillfredsställelse i att känna att man åstadkommit hela måltiden själv utan att behöva handla i mataffären.

Koppling till litteratur/ forskning

Det finns en stark koppling mellan förädling och gamla tiders självhushåll, där det var nödvändigt för överlevnaden att ta vara på sommarens överflöd för att klara den bistra vintertiden. Frukt, bär och grönsaker och annat ätbart skulle läggas in, saftas, syltas eller bevaras på annat vis. Det hänger ihop med samhörighet genom historisk koppling (Lewis, 1996). Han menar på att i vårt moderna samhälle, där alla flyttar runt, förloras den överföring

av kunskap som ägde rum i det flergenerationella hemmet. Detta skapar en rotlöshet och den som saknar en känsla för det förflutna får svårare att se sin plats i framtiden.

Kreativt skapande

Egna erfarenheter

Jag tycker själv att naturen i hög grad inspirerar en att vilja skapa saker. När jag ser något vackert är min första impuls att fotografera det. Jag har tagit många fina naturbilder genom åren och djuren och de vackra natur- och kulturmiljöerna på Grönhult har varit en verklig inspirationskälla till att vilja utveckla mitt fotograferande. De lockar mig också att vilja skapa på andra sätt i form av exempelvis tecknande, målande, berättelseskivande och virkande. Planerande kring trädgårdsdesign är en annan typ av kreativt skapande som jag tycker mycket om. Blommor och färg är särskilt inspirerande för mig.

Koppling till litteratur/ forskning

Människan är en skapande varelse med ett behov av att vara kreativ och att använda vår fantasi för att lösa problem, skapa saker med våra händer eller uttrycka oss på andra kreativa sätt som exempelvis genom att skriva eller att spela musikinstrument (Leufstadius m.fl., 2010). Det kreativa skapandet skänker stor glädje och välbehag och är ett viktigt sätt för oss att uttrycka våra känslor genom ordlös kommunikation (Leufstadius m.fl., 2010). När vi skapar saker med händerna involveras också flera av våra sinnen på ett speciellt sätt som kan få oss att börja reflektera över oss själva och vår livssituation (Leufstadius m.fl., 2010). Naturen kan vara en viktig inspirationskälla i sammanhanget och även bidra med olika typer av naturmaterial, som stenar, mossa, kottar, grenar, löv och blommor m.m. vilket kan användas till hantverk av olika slag (Leufstadius m.fl., 2010).

En aspekt av trädgårdsarbete är planering kring hur trädgården ska skötas och utformas och detta kan ses som en typ av kreativt skapande som ger oss möjlighet att drömma och fantisera kring hur vi vill att resultatet av våra ansträngningar ska bli (Leufstadius m.fl., 2010). Vi gläds oss i förväg och det har ett värde i sig även om det verkliga resultatet kanske inte blir så fantastiskt som vi tänkt oss (Saltzman & Sjöholm, 2013 och Lewis, 1996). Lewis (1996) menar också att vår mentala trädgård är lika verklig för oss som den fysiska.

Kontakt med tama djur

Egna erfarenheter

Jag har alltid älskat djur. Som liten drömde jag om att få en katt, men det fick jag aldrig. Jag hade dock stor glädje av våra undulater och akvariefiskar under barndomen och av att besöka en liten fårflod i närheten av där vi bodde under tonåren. Sedan min familj flyttade till Grönhult 2009 har djur varit en stor och viktig del av mitt liv. Drömmen om egna katter slog äntligen in och att ha egna får var också en dröm jag fått under tonårstiden i Falun och även denna slog in då jag fick tre får i studentpresent av mina föräldrar året därpå.

Jag har varit med om så många fantastiska stunder tillsammans med fåren och katterna. Djuren vi hade på Grönhult var överlag väldigt tillgivna, speciellt mot mig då jag var den som

spenderade mest tid med dem. En hel del kattungar har fötts upp på gården och jag tycker att det ligger en alldeles speciell glädje i att se sådana söta små krabater skutta omkring, leka och utvecklas och att hålla i en len och mjuk liten pälsboll kan just inte annat än få ens hjärta att smälta. Fåren gav också mycket glädje och känsla av gemenskap genom att alltid komma framspringande till mig när jag gick in i hagen och vilja gosa och inte minst gulligt var det om jag satte mig ner i hagen om våren; då skockades alla lammen omkring mig och ville upp i mitt knä.

Ett speciellt gulligt exempel på fårens tamhet är från våren 2014 då vi hade ett litet flasklamm som hette Snövit, vars mamma Spark födde fyra lamm det året och bara orkade med de tre stora och friska kullsyskonen; att ta hand om lilla klena Snövit också blev för mycket för henne. Då lammens far, baggen Petter, några dagar senare fick för sig att han ville stänga ihjäl den lilla moderlösa sötnosen fick Snövit flytta in i bostadshuset och bo i en papplåda om nätterna. Om dagarna följde hon oss som en liten hund ute på åkrarna när vi plockade ris i fruktodlingen och beskar äppelträd och en dag gladde hon vår 89-årige dåvarande granne i Södra Grönhult något oerhört när hon följde med oss på ett besök hos honom; han sken upp som en sol! Lilla Snövit blev så småningom accepterad i fårfloeken, men något riktigt får blev hon aldrig; hon ville hellre vara med oss människor och hoppade rätt genom elstängslet så fort hon såg någon av oss. Detta beteende var förstås inte optimalt ur säkerhetssynpunkt, men ett tillgivnare, gulligare eller lyckligare får än Snövit har jag svårt att tänka mig.

Min erfarenhet är att det skapar speciella band till djuren om man får följa de små liven allt från det att de föds tills de blivit fullvuxna och att det är avgörande för tamheten hos dem senare i livet att de fått god och nära kontakt med människor under sina första dagar. Dessa band är verkligen ett slags vänskapsband tycker jag och både jag och min mamma tänkte alltid på fåren som våra vänner. En annan viktig hälsoaspekt med att ha djuren, som jag ser det, är att de lockade till vardagsmotion både genom att de ”tvingade” ut mig för att mata och se till dem och för att de många fina stunderna jag upplevde med dem lockade mig att vilja umgås med djuren ofta, varvid jag inte sällan fick gå rätt långa sträckor till fårhagarna och/eller till diverse ställen som katterna valt att gömma sina ungar på.

Hösten/vintern 2017 såldes alla får och katter då jag skulle flytta till Malmö och kände att jag inte kunde ta på mig hela ansvaret för djuren, vilket jag annars hade behövt då mina föräldrar nyligen hade pensionerat sig och ville ha större möjlighet att kunna resa. Saknaden efter dem är stor.

Koppling till litteratur/forskning

Starka band till ett djur kan liknas vid nära relationer mellan människor och ha stressreducerande och ångestdämpande effekt (Zilcha-Mano, Mikulincer & Shaver, 2011). Den lugnande effekten av kontakt med tama djur beror också på att den fysiska beröringen minskar halten av kortisol, som är ett stresshormon, och ger ett ökat påslag av ”välmående-hormonet” oxytocin, vilket har en avslappnande inverkan på oss (Beck-Friis, Beck-Friis & Strang, 2007). En annan hälsofrämjande effekt av kontakt med djur är att hundar

inbjuder till ökad fysisk aktivitet genom att ”tvinga” ut de som har hand om dem på regelbundna promenader (Curl, Bebbo & Johnson, 2017).

Sportaktiviteter

Egna erfarenheter

Min pappa spenderade under hela sin uppväxt alla helger och lov på Grönhult. Familjen arbetade hårt på gården och idrottade mycket, i alla de former, tillsammans. Under min uppväxt vidareutvecklades sedan detta sätt att motionera i eller i närheten av naturen genom idrott utan krav och prestige. Och oftast tillsammans med hela familjen.

På höstarna gick vi och plockade svamp, ofta många timmar. Genom att det var så intressant och roligt orkade vi med detta även som mycket små. Alla lärde sig hitta olika sorter. Trolska inslag bidrog. Vi orienterade med hela familjen och turades om att hitta till kontrollerna. Sjön vid Grönhult, Bäen, är perfekt för skridskoåkning, den fryser snabbt och är mycket spännande med alla öar och halvöar. Det perfekta avståndet mellan bryggorna i Badviken, 100 meter, har också inbjudit till många långsimningar sommartid. Mina föräldrar älskar längdskidåkning och vi brukar säga att vi fick börja åka skidor innan vi knappt kunde gå. Många förvånas över att vi spårar själva, men det brukar bli mycket fina spår på våra åkrar, i skogen och ibland på isen.

Fotbollsplanen invid Stugan på Grönhult inbjuder till fotbollsspelande, vår aktivitet med familjefotboll beskriver jag närmare i platsbiografin för miljön Stugan, och de milslånga grusvägarna och stigarna på gårdens ägor och runtomkring inbjuder till långa promenader, vilket jag ofta ägnat mig åt; ibland i ensamhet och ibland med familjemedlemmar och/eller besökare. Många andra former av spel och lekar faller sig också naturliga att utöva i miljön på Grönhult.

Koppling till litteratur/forskning

Som jag tagit upp i inledningen finns det mycket forskning som visar på hälsoriskerna med ett alltför stillasittande liv (som bland annat Ekman & Arnetz, 2005; Grahn & Stigsdotter, 2003; Nilsson, et al., 2011), men jag har inte direkt hittat någon forskning som stöder de hälsoeffekter jag själv känner ligger i motionsinriktade sportaktiviteter som fotbollsspelande, simmande och skidåkning i naturmiljöer.

Bara vara i naturen

Egna erfarenheter

Med bara vara i naturen menar jag lugna, njutbara naturaktiviteter som är fulla av soft fascination, stimulerar alla våra sinnen och som lockar oss att se det stora i det lilla. Jag tänker mig det i första hand som aktiviteter på egen hand, helt på ens egna villkor och i ens egen takt, där fokus ligger på avslappning och njutning i naturen, men det kan förstås också vara sociala aktiviteter så länge ingen stör eller stressar någon annan. Jag älskar själv att exempelvis strosa omkring, simma i lugn takt eller flyta i sjön och att slumra i solens sken på terrassen i Trädgården när jag är på Grönhult.

Koppling till litteratur/ forskning

Idag är många människor inte fria att dagdrömma och bara låta tankarna sväva fritt, då vi har stela scheman att följa och känner att vi hela tiden måste uppnå saker som ofta sätts i relation till vad andra uppnår (Kaplan & Kaplan, 1989). Grahn och Ottosson (2010) håller med om att en viktig anledning till att så många människor känner sig stressade och/eller drabbas av utmattningssyndrom är kravet från samhället, eller åtminstone det upplevda kravet, på att vi hela tiden ska göra någonting. En viktig del av det rehabiliterande arbetet inom en hälsoträdgård handlar därmed om att få deltagarna/patienterna att inse att de inte måste avsluta saker de påbörjat och att det är okej att "bara vara" (Grahn & Ottosson, 2010).

Bara vara är också nära sammankopplat med begreppet mindfulness, vilket handlar om att vara verkligt närvarande i stunden och ta in sin omgivning med alla sina sinnen och låta tankar, känslor och sinnesförnimmelser skölja över en utan att värdera dem (Conn, 2011). Conn (2011) skriver om att det finns stor potential för användandet av mindfulnessinterventioner inom vården för att motverka exempelvis kronisk smärta, depressioner, ätstörningar, stress och ångest och att mindfulness även kan vara en väg för fullt friska att öka sitt välbefinnande och sin livskvalitet, men att det behövs fler kontrollerade, evidensbaserade forskningsstudier för att befästa vetenskapliga belägg för detta. Schutte och Malouff (2018) menar vidare på att det finns en stark koppling mellan mindfulness och känslor av samhörighet med naturen.

Trädgårdsarbete

Egna erfarenheter

Jag tycker att det är väldigt rofyllt att pyssla och "göra fint" i trädgården/trädgårdarna på Grönhult, inte minst sedan jag från och med hösten 2017 fått hand om Ottos trädgård som mer eller mindre min egen, och att de ofta ganska monotona sysslorna med tydliga mål i kombination med fysisk aktivitet inbjuder till att låta tankarna vandra fritt och komma till ro. Är jag lite nedstämd eller besvärad av jobbiga tankar när jag går ut och krattar löv, rensar ogräs i en rabatt eller beskär en buske exempelvis mår jag oftast bättre efter trädgårdsarbetet.

Koppling till litteratur/ forskning

Trädgårdsarbete är en fysisk aktivitet som ger goda möjligheter till motion, kanske ofta utan att vi tänker så mycket på det, då det kommer in naturligt i vårt dagliga liv (Kaplan & Kaplan, 1989). Den fysiska sidan av trädgårdsaktiviteter är minst lika bra som sjukgymnastik (Lewis, 1996).

Det är meditativt med monotona uppgifter, vilket många trädgårdssysslor är, och vi kan hålla på länge utan att tänka på något annat; helt fokuserade på vår uppgift (Lewis, 1996). Detta fokuserande ger inte utrymme för främmande tankar och ger oss vila från våra bekymmer (Lewis, 1996). Trädgårdsarbete kan också upplevas ha en historisk koppling; ett band till gamla tider och tidigare generationer (Kaplan & Kaplan, 1989).

Riley (1992) påpekar att många av oss numera lever i miljöer som har formats *för* oss istället för som tidigare mycket *av* oss. Han menar att ominredande av hemmet eller ett närmast maniskt trädgårdsintresse kan vara ett uttryck för avsaknad av detta direkta och konkreta formande som jordbrukare fortfarande utövar.

Bevarande av det gamla

Egna erfarenheter

För mig och mina föräldrar på Grönhult är gårdsarbete som syftar till att bevara, sköta om, återställa eller restaurera gamla delar på gården en viktig del av vardagen. Naturens kraft är obeveklig och balansen mellan natur och kultur i en kulturmiljö behöver människans hjälp för att upprätthållas. Inte minst tydligt blir detta i den omkring 45-åriga Västervångskogen, en del av fruktodlingsåkern Västervång där naturen helt fått härja fritt och som nu ser ut som vilken blandskog som helst; om än med många kulturhistoriska inslag att finna för den observante, som ett tjugotal gamla äppleträd varav omkring 7–8 stycken ännu lever, en enorm stenbumling, gamla odlingsrösen och tydliga bevis på att åkermarken byggts upp/terrasserats från slutningen i den omgivande skogen. Nog är det ganska sorgligt att tänka sig att människors slit under århundraden för att bryta och sköta åkermark helt kan gå om intet genom endast några årtionden utan skötsel.

Vi tar fram de gamla stengärdesgårdarna som dolts av vegetation, röjer åkerkanterna från uppväxande skog som minskar den odlingsbara arealen och skuggar många av gårdens gamla fruktträd och röjer fram den gamla stenmurskantade fägatan och ruinerna efter jordkällare, mejeri och smedja. De åldriga, knotiga och många gånger ihåliga fruktträden beskärs också med jämna mellanrum och deras ännu rikliga bördor av frukt tas till vara. Så länge det fanns får på gården skördades det också årligen hö från framför allt den naturliga och mycket artrika vallen på Storåker och Byggeslyckan på traditionellt, om än något nyskapande, sätt.

Jag tycker verkligen att det ligger stor glädje i att sköta om och bevara det gamla och vackra och kulturhistoriskt intressanta på Grönhult och fortsätta skötseln av gården i min farmorsfars, Josef Rydners, anda. Hans citat från en tidningsartikel i Kristianstadsbladet 1950, vilket jag går närmare in på i inventeringen av Allén i resultatdelen, är så talande tycker jag: “Här skall inte det gamla tas bort, här skall det ha en fristad. Dessa gamla delar är en källa till så mycken skönhetsglädje”.

Vikten av att bevara jordbrukets kulturmiljöer har det pratats om vid ett flertal tillfällen under trädgårdsingenjörsutbildningen, samt i en kurs i trädvård jag läst som fristående kurs. Utöver de kulturhistoriska, hälsofrämjande och estetiska värdena jag själv sett i kulturmiljöer fick jag här en input till att bevarande av kulturmiljöer även är viktigt för deras höga biologiska världens skull.

Koppling till litteratur/forskning

Nedan följer några exempel på biologiska värden i kulturmiljöer som kan upprätthållas genom aktiviteter som syftar till bevarande av det gamla och som är viktiga för planetens hälsa och hälsan hos en väldig massa individer och arter inom växt-, svamp- och djurriket.

Naturvärdena hos gamla träd, vilket blivit en bristvara idag, utgörs av att de är viktiga för biologisk mångfald och kan innehålla en stor mängd mikromiljöer där olika arter av insekter, svampar, och fåglar m.m. kan finna boplatser och föda (Riksantikvarieämbetet, 2014).

Ängar är av stort värde för biologisk mångfald; bland annat genom att de besitter en stor artrikedom av ängsväxter, är viktiga miljöer för fjärilar och andra insekter samt ger skydd och föda för harar och annat småvilt (Jordbruksverket, 1995). Ängen är en ogödslad, naturlig slåttermark som i det gamla bondesamhället användes för slåtter och lövtäkt till djurens vinterfoder (Jordbruksverket, 1995). Skötseln för en traditionell hävd av ängar innefattade följande moment: fagning, slåtter, höbärgning, hamling, efterarbete och röjning (Jordbruksverket, 1995). Idag finns bara en liten spillra av detta en gång så utbredda och livsviktiga markslag kvar i vårt land, men de ängsmarker som finns och ännu hävdas på traditionellt vis (om än inte nödvändigtvis på gammalt vis med lieslåtter och manuell höbärgning, då maskiner som underlättar arbetet kan ge liknande effekt för mångfalden) är en levande och högst betydelsefull del av vår kulturhistoria (Jordbruksverket, 1995).

Naturbetesmarker har höga kulturhistoriska värden, såväl som höga biologiska värden (Jordbruksverket, 1994). Begreppet används för marker som varken gödslats eller odlats upp och där boskapsdjurens kontinuerliga betande, i kombination med annan skötsel (som årlig putsning och röjning), har gett upphov till stor artrikedom (Jordbruksverket, 1994). Traditionell skötsel av naturbetesmarker innefattade moment som tidig betessläppning, sen installning, högt betetryck, kontinuerlig betning med två eller fler djurslag samt årlig putsning och röjning av vegetationen (Jordbruksverket, 1994). Det var viktigt med öppenhet och ljustillgång för den biologiska mångfalden i hagmarken (Jordbruksverket, 1994).

Sammanhängande stengärdsgårdar i odlingslandskapet är viktiga som skydds-, födo- och spridningsplatser för insekter, växelvarma djur och andra mindre smådjur varvid de är intressanta inte enbart ur kulturarvssynpunkt utan även har höga naturvärden (Regionmuseet Kristianstad, 2017). Många arter av lavar och mossor trivs också på stengärdsgårdar (Regionmuseet Kristianstad, 2017).

Stengärdsgårdar är även viktiga övervintringsplatser för bland annat olika insektsarter, fjärilar, ormar och ödlor då gårdsgårdarna möjliggör övervintring på frostfritt djup (Regionmuseet Kristianstad, 2017). Stenarna lagrar värme och blir en varm och skyddad miljö där många arter trivs och de flesta arterna är nyttodjur som hjälper oss människor i vårt odlade, exempelvis pollinerare och djur som äter skadedjur (Regionmuseet Kristianstad, 2017). Växtsången invid en stengärdsgård blir också förlängd, med blommande växter sent inpå hösten, vilket blir en viktig födokälla för många insekter inför vintern (Regionmuseet Kristianstad, 2017). Ytterligare en viktig funktion hos gårdsgårdar är att djuren upplever dem som trygga platser då de inte förändras (Regionmuseet Kristianstad, 2017).

Många stengärdsgårdar har idag rasat och kan vara i behov av lagning och restaurering (Regionmuseet Kristianstad, 2017). Ett solbelyst stengärde inhyser också vanligen fler arter

än ett som står i mer eller mindre konstant skugga och sly eller annan uppväxande växtlighet invid en gärdesgård bör röjas då skuggtåliga arter annars snabbt tar överhanden (Regionmuseet Kristianstad, 2017).

Gamla odlingsrösen är också viktiga att bevara då de utgör en speciell naturmiljö där många olika växt- och djurarter trivs (Riksantikvarieämbetet, 1994). Den torra och varma miljön, tack vare att stenarna lagrar värme, med traditionellt sett stort ljusinsläpp är idealisk för många ödlor och ormar, olika sorters dagfjärilar och den sällsynta fågeln stenskvätta och är dessutom särskilt gynnsam för vårblooming (Riksantikvarieämbetet, 1994). Det är viktigt att miljön kring rösena hålls ljus och öppen för att gynna den biologiska mångfalden och ge de arter som traditionellt varit knutna till odlingsrösen en chans att etablera sig eller goda förutsättningar att vilja stanna kvar om de redan finns där (Riksantikvarieämbetet, 1994).

Miljöerbjudanden: upplevelsedimensioner

Jag upplever det som att begreppet miljöerbjudanden är mycket inriktat på olika typer av aktiviteter som miljön erbjuder oss, men jag ser det som att miljön också kan erbjuda oss upplevelser och därför har jag delat upp miljöerbjudandena i aktiviteter och upplevelsedimensioner i min inventeringsplan.

Linzmayr, Halpenny och Walker (2014) har gjort en undersökning angående barns upplevelse av naturen. Där framkom att den sinnliga erfarenheten var den grundläggande delen av erfarenheten och att den sedan blev en länk mellan barnens naturkontakt och känslomässiga upplevelse. Även kognitiva och beteendedimensioner var tydliga men verkade vara sekundära. Detta stämmer med mina egna erfarenheter. Många saker som händer under en vistelse i naturen upplevs med syn, hörsel, lukt, smak, känsel och kanske ett sjätte sinne också. Kaplan och Kaplan (1989) har funnit att människor är särskilt medvetna om visuell information och rörliga objekt och att en del upplevelser känns mycket starka och inspirerande utan att det går att riktigt förklara varför.

Naturfenomen

Egna erfarenheter

Regnbågar är det naturfenomen som berör mig starkast och så har det alltid varit. Jag fascineras av färgerna och bågens vackra form och för mig känns det verkligen som ett under och en ynnest att få se en regnbåge på himlen; särskilt om den sträcker sig stor och mäktig över ett öppet fält. Det väcker alldeles speciella känslor i mig och jag står där som trollbunden och tittar tills färgerna bleknat bort. Liknande känslor har jag också för solnedgångar med sina färgskiftningar i rosa, lila, rött, orange och gult. De berör mig starkt.

Ett annat naturfenomen som jag då och då får vara med om på Grönhult, och som alltid får mig att känna mig privilegierad som får uppleva, är så kallade solstrimor; när solljuset bryter genom lövverk eller molntäcken och flödar ut som en solfjäder av gyllene strimor. Harry Martinsson (1938), som föddes och växte upp i trakten nära Grönhult och som skrivit

många naturromantiska berättelser, kallar detta ljusfenomen för solstrimmor i boken Midsommardalen och jag tycker att det är ett mycket passande och inspirerande namn.

Koppling till litteratur/ forskning

Lewis (1996) skriver om att för de tidiga människorna var det mycket viktigt att vara uppmärksamma på naturens signalsystem och menar på att detta är en förklaring till att vi fortfarande är mycket fascinerade av t ex solupp- och nedgångar och molnformationer.

Enligt Kaplan och Kaplan (1989) ger många naturupplevelser upphov till "soft fascination". Ulrich (1983) håller till viss del med om detta, att stillsamma naturintryck har en positiv, om än måttlig återhämtningseffekt, men han menar också på att naturfenomen som väcker starka känslor påverkar oss djupare och får oss att för en stund glömma bort de tankar och känslor som vanligtvis stressar oss. Detta kallar han psykofysiologisk restoration.

Det vilda djurlivet

Egna erfarenheter

På Grönhult har jag fått vara med om så många fascinerande djurupplevelser, såväl under barndomen som efter min familjs flytt till gården 2009. Rådjur ser man ofta på åkrarna och genom fönstren på vintern när de kommer nära bostadshuset för att äta kastanjer eller nedfallna fågelfrön under vårdträdet på gårdsplanen. De små kiden om våren bjuder också på många spännande upplevelser. Ofta piper de så mycket att det är lätt att hitta dem och sen ligger de bara där och trycker så man kan komma alldeles nära och en gång när jag gick i Norrevångskogen dök det plötsligt upp ett litet kid som vinglade fram till mig och nog trodde att jag var dess mamma; sådana trolska ögonblick bär man med sig resten av livet.

Den gamla kulturmiljön på Grönhult tycks vara ett paradiset för insekter då där vimlar av bland annat fjärilar, humlor och vilda bin om sommaren och för all del även av otrevligare typer som myggor, knott och getingar. Paddor och grodor finns det också gott om och de är roliga att följa över året, med deras kväkande sång om våren som resulterar i ett myller av grodyngel nere i badviken, vilka sedan plötsligt förvandlas till tusentals småpaddor som örlar omkring i strandkanten för att sedan leta sig uppför bokskogsbackarna till gården.

Småfåglar finns i stora mängder och av många olika arter och är roliga att studera när de flyger fram och tillbaka till fågelholkarna om våren eller äter fågelfrön precis utanför köksfönstret vintertid. Tornseglare kommer i stora flockar varje försommar och sveper omkring över huvudet på oss när vi äter middag på terrassen under sommarkvällarna. Andra fågelarter som utmärker sig på gården är ugglor av olika slag. Ofta hör man kattugglornas härresande läten om kvällarna eller berguvens entoniga hoande och för några år sedan hittade min pappa en hornuggleunge när han var ute och liade. Den fick namnet Findus och höll till vid vår brevlåda. Under några veckors tid matade vi honom med kattmat tills han lärde sig att flyga och jaga själv.

En annan särskilt minnesvärd djurupplevelse, som kanske egentligen inte kan betecknas som en upplevelse av det vilda djurlivet, var när jag en försommardag för drygt tre år sedan gick runt Storåkern tillsammans med min pappa och plötsligt fick se en kalv i skogen intill åkern. Pappa trodde mig först inte, men stötte sedan själv på den i Norrevångskogen senare på dagen. Det visade sig att "kalven" var en kviga på omkring 350 kg vid namn Amanda, som hade rymt från Bengt-Arne Johanssons gård ca 5 kilometer från Grönhult. Hon kom att bli kvar i flera veckor innan vi till slut lyckades fånga in henne och hos oss kom hon att gå under namnet Rosa Mu. Hon bjöd på många lustiga och spektakulära upplevelser under sin tid som "vilddjur". Bland annat kom hon en gång majestätiskt vandrande över gårdsplanen och skyntades ofta i skogarna runt gården för att i nästa ögonblick bli osynlig och helt smälta in i omgivningen. Varje gång vi såg henne och ringde efter Bengt-Arne stod hon ingenstans att finna och en gång sa han uppgivet, om än med glimten i ögat, "annars får hon väl bli en älg".

Koppling till litteratur/ forskning

En av Grahns (2005) parkkaraktärer är *artrikedom* och en annan är *vildhet*. Båda dessa berör vikten av det vilda djurlivet, även om hans definition av *vildhet* främst tycks röra sig om vildväxande växter.

Jakt var mycket viktig för våra förfäders överlevnad och enligt Lewis (1996) är många människors intresse för jakt säkert en kvarleva från detta behov. Djur, liksom växter, delar planeten med oss och vi är fascinerade av naturens processer (Kaplan & Kaplan, 1989).

Tystnad och ensamhet

Egna erfarenheter

En av sakerna jag tycker är underbart med Grönhult är den stora möjligheten att kunna vara ensam där. I en stad är man aldrig riktigt ensam, går man ut finns det alltid folk omkring en, men på Grönhult kan man vandra kilometer efter kilometer i skogen utan att stöta på en enda människa eller möta en enda bil. Trakten kring Grönhult kallas för Skånes sista vildmark och är också utmärkt som ett tyst område i Kristianstads kommuns vindbruksplan från 2011 (Kristianstads kommun, 2011).

Jag längtar till tystnaden och ensamheten på Grönhult när jag är i Malmö, där min pojkvän och jag har en lägenhet; längtar efter att slippa från stadens alla ljud och buller, från trafiken som ofta skrämmer mig och kanske framför allt från den stora folksamlingen. Jag känner att jag även ute i de mest naturliga miljöer som står till buds, som Katrinetorpsparken, Pildammsparken eller Slottsparken, aldrig riktigt kan slappna av och komma till ro med mina känslor och tankar. Där finns alltid mer eller mindre mängder med folk eller om inte annat en upplevd stress och oro för att någon ska dyka upp och se eller höra mig och störa mig i mitt filosoferande; störa min inre frid. Det finns ingenstans att sjunga.

Att vara ensam i naturen handlar för mig om att få sinnesfrid så att mina tankar och känslor får utrymme att växa och komma till ro och olika insikter kan dras. Jag finner också ofta

inspiration till berättelser och andra typer av kreativt skapande när jag går ensam i vackra naturmiljöer och tycker att de starkaste naturupplevelserna sker i ensamhet. Känslan av glädje i ensamma naturupplevelser jag upplevt som barn har varit viktiga för min naturanknytning och min känsla för naturen som något värdefullt, vackert, spännande och hälsofrämjande.

Jag tänkte mig det länge som att det var tystnaden som var så välgörande på Grönhult, men när vi i kursen Naturbaserade interventioner hade en föreläsning om soundscape, det vill säga de ljud som är kopplade till en viss plats/miljö, började jag inse att det som jag kallat tystnad egentligen handlar om avsaknaden av störande buller och plötsliga höga ljud så att man istället tydligt hör naturens egna ljud. Men jag har ändå valt att kalla upplevelsedimensionen för tystnad och ensamhet då jag ser det som att naturljud är ett slags tystnad i och med att det är ljud som inte stör oss utan som känns i samklang med miljön.

Koppling till litteratur/ forskning

Social tystnad definieras som möjligheten att få vara ensam med naturen och ordlöst kommunicera med den utan att störas av andra människor eller ens av den upplevda känslan av att andra befinner sig i närheten (Pálsdóttir, 2016). Begreppet har tagits fram av Anna Maria Pálsdóttir genom intervjuer med tidigare deltagare i Alnarps Rehabträdgårds verksamhet, där många deltagare beskrivit den sociala tystnaden som en av de viktigaste upplevelserna rehabiliteringsträdgården har att erbjuda (Pálsdóttir, 2016).

Hedfors (2003) menar på att varje plats har sitt eget ljudlandskap och kallar detta för sonotop. Han jämförde sonotopen hos en centralt belägen stadsträdgård och ett beteslandskap i utkanten av samma stad och hans undersökning visar på att beteslandskapets sonotop karaktäriserades av klara, distinkta ljud som inte dränktes av andra ljud, medan sonotopen i stadsträdgården karaktäriserades av omgivningens ljud.

Buller påverkar vår hälsa och livskvalitet negativt, bland annat genom att det kan ge hörselskador och sömnsvårigheter och åtminstone tillfälligt förhöjt blodtryck och ökad hjärtfrekvens (Naturvårdsverket, 2018; Södra sjukvårdsregionen, 2017 och Arbetsmiljöverket, 2016). Höga ljudnivåer under lång tid är också uttröttande och stressande samt försämrar vår inlärnings- och koncentrationsförmåga (Naturvårdsverket, 2018; Södra sjukvårdsregionen, 2017 och Arbetsmiljöverket, 2018).

Kvällsupplevelser

Egna erfarenheter

Att Grönhult ligger så avsides beläget i skogen, med kilometerlånga avstånd till de närmaste permanentboende grannarna och än längre till närmaste tätort, gör att ljusföroreningarna på gården är i stort sett obefintliga. Därmed kan man vara med om spektakulära kvällsupplevelser som verkligen är något utöver det vanliga i vår alltmer urbaniserade värld.

Sedan jag och min pojkvän tog över Ottos som fritidshus hösten 2017 har jag varit med om många kvällsupplevelser när jag vandrat hemåt i nattmörkret efter att ha ätit middag hos

föräldrarna i Stora huset. Fantastiska stjärnhimlar som tar andan ur en, trolskt månsken och böljande dimslöjor över åkrarna har jag många gånger fått uppleva och en gång satt en stor berguv och hoade på en låg gren i en hästkastanj när jag gick förbi.

Att ta en kvällspromenad på Grönhult en månljus natt är verkligen speciellt. Det kan vara nästan lika ljust som på dagen, men skuggorna är skarpare och faller annorlunda vilket gör att allting får något trolskt, nästan övernaturligt, och lite spökligt över sig. Kontrasten mellan ljus och mörker är större i månskenet och även om man ser allting tydligt kan man inte se färger; allting går i gråskala. Under vårens ljusa kvällar är det också underbart att vara utomhus på gården och låta sig omslutas av blommornas ljuva dofter och syrsornas mystiska sång.

Koppling till litteratur/forskning

Ljusföroreningar är ett växande miljöproblem världen över då gatlampor, bilstrålkastare och annan urbant förknippad belysning stör vår möjlighet att se stjärnhimlen i såväl storstäder som mindre tätorter (Liljemalm, 2016). Svenska astronomiska sällskapet (2017a) menar på att stjärnhimlen är en av våra största naturresurser och att det är beklagligt att många svenskar, särskilt unga, idag inte har möjlighet att uppleva denna resurs i vardagen. Vissa stjärnbilder, som exempelvis Karlavagnen, kan ses även i våra städer under klara nätter och många tror att de då sett allt vad stjärnhimlen har att erbjuda; men de kan nog inte ens föreställa sig vilken fantastisk, hisnande, upplevelse det är att se en riktigt mörk och klar natthimmel beströdd med tusentals glimmande stjärnor (Liljemalm, 2016). Vintergatans band på himlen kan bara ses när det är riktigt mörkt ute och de flesta svenska städer är för upplysta för att detta ska kunna ske även under molnfria nätter (Svenska astronomiska sällskapet, 2017b).

Årstidsmagi

Egna erfarenheter

Det kan tyckas att upplevelsedimensionen årstidsmagi är snarlik platskaraktären föränderligt, men jag ser det som att föränderligt handlar om hur/om en miljö förändras över året och över tid, medan årstidsmagi handlar om de spektakulära upplevelser som varje årstid kan bjuda på.

Exempel på årstidsmagi jag upplevt på Grönhult kan vara den där vårdagen då bokskogen plötsligt slagit ut över en natt och förundrar en med sin skira grönska, när hela Krokusstigen i trädgården plötsligt täcks av krokus i alla upptänkliga färger så att man inte kan gå där utan att trampa sönder något vackert, när fruktodlingen täcks av väldoftande blomsterskrudar, när sommarens lummighet tar vid, när höstdimmorna sveper in åkrarna i ett spökligt täcke, när allting ut till minsta lilla kvist täcks av glimmande rimfrost eller när bullig snö suddat ut alla konturer och gjort världen mjuk och allt runt om en glittrar som tusentals diamanter när solen lyser på det.

Koppling till litteratur/forskning

Liksom för naturfenomen passar detta in på Ulrichs (1983) teori om psykofysiologisk restoration; då årstidsmagin handlar om starka naturupplevelser som djupt påverkar våra känslor, vilket han menar har en avstressande effekt.

Platsbiografi

Ytterligare något som jag ser som ett utmärkande karaktärsdrag hos gamla kulturmiljöer är att de är fulla av historia, såväl rent fysiskt i form av kulturelement och gamla föremål, som i form av muntliga och skriftliga berättelser kring händelser på platsen och hur den har utvecklats/förändrats över tid.

Som jag ser det är en plats historia, händelser och levnadsöden som utspelat sig där och hur den har utvecklats och förändrats över tid är en viktig del av hur platsen upplevs.

Platsbiografin som jag valt att kalla det tillför en djupare känsla av mening och sammanhang till en plats; det är den som ger platsen själ. Berättelser om vad som hänt på en plats gör historien levande för oss. Det kan få en vid första anblicken tråkig och ointressant miljö att istället bli fantasieggande och spännande att undersöka eller fantisera kring.

Som jag ser det är platsbiografin en värdefull aspekt att inventera i kulturmiljöer och inte minst viktig för att visa på miljöernas potential för hälsofrämjande landsbygdsturism. Detta skulle man kunna ha som en av platskaraktärerna, i likhet med trolskt och de övriga, och kalla karaktären ”historiskt intressant” eller något liknande, men jag tyckte det blev mer logiskt att ha den som en egen inventeringsdel då det finns så mycket att säga om detta för varje miljö.

Egna erfarenheter

På Grönhult känner man historiens vingslag överallt på gården och det har inspirerat mig mycket. Stengärdesgårdarna, odlingsrösen, ruinerna, åkrarnas utformning, uthusen och de gamla redskapen i dem är alla spår efter tidigare generationers slit och jordbrukande på gården. Trädgården bär otaliga spår efter min farmorsfars skapelser där under 1940- och 50-talen och i bostadshuset märks det tydligt att olika ägare lämnat sina avtryck här och var. Smånamnen (Nyström, 2003) på gården är oerhört intresseväckande tycker jag; att de lever kvar trots att ingen längre vet hur, när eller varför de uppstod. Ett lustigt exempel på detta är ett päronträd på Norrevång som heter Moster Berta-päronträdet. Moster Berta var min farmors moster, men vad hon möjligen kan ha haft för koppling till detta träd finns det ingen nu levande som vet. Trots ovissheten tycker jag att namnet gör trädet oerhört mycket intressantare än om det bara hade varit ett päronträd i mängden.

Inte minst intresserad av gårdens historia tycker jag man blir när man går runt i fruktodlingen bland alla de knotiga, ålderstigna träden. Hösten 2013 fick vi en fantastiskt fin fruktskörd och då började vi på allvar undra vilka äppelsorter som finns där, hur många fruktträd som står i odlingen och hur dess historia har sett ut. Det hela ledde fram till att jag skrev mitt kandidatarbete inom trädgårdsingenjörprogrammet om just det. *Grönhults fruktodling i Vångabygden – Äppelsorter, historia och framtid* (Borglund, 2014) heter kandidatarbetet om någon skulle vara intresserad av att läsa mer om detta.

I och med mitt kulturhistoriskt intressanta kandidatarbete blev jag inbjuden att hålla ett föredrag om Grönhult, fruktodlingen och gårdens historia för Alnarpsparkens Vänner våren 2015. Förutom att jag redan hade djupdykt i en del av gårdens historia medan jag skrev

kandidatarbetet, nämligen fruktodlingshistorien och de olika gårdsägare som varit involverade i fruktodlingen under olika tidsperioder, fick jag i och med detta en push att ta reda på mer om själva gårdens historia och olika händelser som utspelat sig på platsen genom tiderna.

Min farmors fina arkiv med tidningsurklipp och krönikor m.m. om gården och alla gamla fotografier som finns bevarade har varit en stor källa till kunskap om gårdens historia och det är i mångt och mycket därifrån jag fått informationen till det jag skrivit om platsbiografin i inventeringen av Grönhult på övergripande gårdsnivå. Andra viktiga källor har varit intervjuer med min farmor och farfar och med den nyligen avlidne Per Johnsson i granngården Södra Grönhult som jag genomförde i samband med kandidatarbetet, samt berättelser om gården som mina föräldrar och andra släktingar delat med sig av.

Koppling till litteratur/forskning

Platsbiografi berör begreppet platsanknytning, eller place attachment som det heter på engelska. Platsanknytning kan vara hälsofrämjande genom att bidra till identitetsskapande och självkänsla (Alman & Low, 1992). På grund av att människor, vilket Kaplan och Kaplan (1989) visat, föredrar naturliga omgivningar med liten mänsklig påverkan kan man anta att anknytning till naturliga platser är viktiga.

Enligt Low (1992) kan man klassificera människors bindning till en plats i sex olika sorter, vilka ofta är överlappande: 1) Genealogisk, 2) Genom förlust, 3) Ekonomisk, 4) Kosmologisk, religiös, 5) genom firade händelser och 6) genom berättande och namngivning.

Berättelser om en plats kan ensamma ge upphov till en anknytning genom att de ger underlag för fantasin; ett internt berättande (Altman & Low, 1992). Man kan också skapa bindning bara genom att drömma om en plats (Low, 1992). Människans möte med landskapet består av fem aspekter: direkt erfarenhet, minne, fantasi, nuvarande omständigheter och framtida ändamål (Lowenthal, 1975). Enligt Riley (1992) handlar det mer om att vi interagerar vi med landskapet på tre nivåer: 1) en biologisk 2) en kulturell och 3) en individuell nivå.

Inventeringar av platsbiografi har också stor betydelse för möjligheten till att ha guidade natur- och kulturvandringar i gamla kulturmiljöer, då det till stor del är spännande skrönor om platsen och dess tidigare innevånare som lockar besökare till den typen av verksamheter (Whitelock-Högalund, 2014).

Resultat

Inventeringsplan

Fysisk miljö

Avgränsningar	Gränsar miljön till/avgränsas av t ex andra miljöer, ägo gränser eller avgränsningar i form av gårdsgårdar?
Utsikt över andra miljöer	Har man utsikt över andra miljöer från miljön? Är detta något utmärkande för miljön?
Topografi	Är terrängen i miljön platt eller kuperad?
Träskikt	Vilka trädarter finns i miljön? Hur glest växer träden? Upplevs miljön ha ett tak?
Buskskikt	Vilka buskarter finns i miljön? Är det snårigt eller utspritt?
Markskikt	Vilka arter av undervegetation finns i miljön? Är marken täckt av något annat i form av löv, barkflis, grus eller stenblock?
Övriga objekt	Finns exempelvis stenbumlingar, märkliga träd, vatten eller stigar i miljön?
Kulturelement	Finns stengärdesgårdar, ruiner, odlingsrösen, gamla byggnader eller andra typer av kulturelement i miljön?

Platskaraktärer

Trolskt	För tankarna till sagornas värld. T ex en gammal mossig granskog.
Vördnadsbjudande	Inger känsla av vördnad och andakt. Något mäktigt, spektakulärt som drar blicken till sig på långt håll. T ex ett gammalt träd, en hög klippa, ett vattenfall eller en ravin.
Mystiskt	Fantasieggande delar i miljön som väcker upptäckarglädje och lockar till fantasier och dagdrömmier. T ex en trädtunnel som man undrar vart den leder, en slingrande stig eller moln som speglar sig i en sjö och kan få en att undra över hur livet är i ”spegelvärlden”.
Färgglatt	Miljöer som bjuder på mycket färg, antingen konstant eller årstidsberoende. T ex mattor av vårblommor eller spektakulära höstfärger.
Tidlöst	Miljöer eller element som inte förändras nämnvärt över tid och/eller är relativt oförändrade under olika årstider. T ex stenbumlingar eller granskogar.
Föränderligt	Miljöer där man tydligt kan följa årstidsväxlingarnas praktfullhet och/eller som förändras över tid. T ex fruktträd som man kan följa över året och se knopparna slå ut, se dem blomma och bli gröna, se frukterna mogna och sedan höstfärgerna och följa trädets utveckling från år till år.

Miljöerbjudanden: aktiviteter

Odlande	Odlande aktiviteter som exempelvis sådd, sticklingsförökning, omskolning, markberedning, vattning, gödsling, ogräsrensning och skördearbete. Odling av frukt, bär, grönsaker och potatis.
Insamlande från naturens skafferi	Insamlande av vildväxande bär, blad, örter, nötter och svamp exempelvis.
Förädling	Göra sylt, saft, inläggningar t ex, eller laga mat, av det som odlats eller samlats in.
Kreativt skapande	Skapa med händerna eller bli inspirerad av naturen till skapande av varierande slag. T ex använda ull och andra naturmaterial som stenar, kottar, kvistar, löv och blommor till hantverksaktiviteter,
Kontakt med tama djur	Nära samvaro med djur av olika slag som katter, hundar och lantbruksdjur. T ex klappa, mysa och leka med dem eller se dem ute på åkrarna.
Sportaktiviteter	Idrott i naturen utan krav och prestige. Det kan vara enskilda aktiviteter som t ex att promenera, jogga/springa, cykla, simma, ro, åka skidor eller åka skridskor eller gruppaktiviteter som exempelvis fotbolls- eller bandyspelande.
Bara vara i naturen	Lugna och njutbara aktiviteter där fokus ligger på avslappnande, sinnesstimulans och att ta in naturens skönhet helt i sin egen takt. T ex att långsamt strosa omkring, simma eller flyta i en sjö eller att ligga och slumra i solens sken.
Trädgårdsarbete	Pysslande och arbetande i en trädgård. T ex beskära buskar, rensa ogräs i rabatter, kratta löv, plantera blommor eller klippa gräs.
Bevarande av det gamla	Bevara, sköta, återställa och använda kulturhistoriskt intressanta element och föremål/redskap. T ex restaurera raserade delar av stengärdesgårdar, röja åkerkanter, hugga med lie eller beskära gamla fruktträd.

Miljöerbjudanden: upplevelsedimensioner

Naturfenomen	Få uppleva naturens under som t ex regnbågar, solnedgångar och soluppgångar eller ljusfenomen när solen lyser genom träd.
Det vilda djurlivet	Få vara med om spännande djurupplevelser. T ex att följa ljudet av gällt pipande om våren och hitta ett litet rådjurskid i en åkerkant eller att titta på småfåglar vid fågelbordet vintertid eller rådjur som äter kastanjer eller fågelfrö precis utanför fönstret.
Tystnad och ensamhet	Få uppleva tystnaden, eller avsaknaden av stora mängder människoskapade ljud av typen trafik och buller, och bli uppfylld av stillhet och naturens egna ljud. Kunna gå många kilometer på stigar och vägar utan att stöta på en enda människa eller ett enda fordon.
Kvällsupplevelser	Få uppleva gnistrande stjärnhimlar långt från stadens ljusföroreningar, få vandra i månsken då det är nästan lika ljust ute som på dagen eller få uppleva det speciella med ljusa kvällar om våren och vårens alla dofter.
Årstidsmagi	Få se naturen vakna till liv efter vinterns dvala och se de första vårtecknen följas av färgsprakande mattor av vårblommor, senare övergå i frodig grönska med sommarens alla blomstersmycken och sedan i höstens färgprakt och svepas in i böljande höstdimmor varefter rimfrostens isiga skönhet tar vid och slutligen den gnistrande snön.

Platsbiografi

Skriftlig dokumentation	Vad finns skrivet om miljön i exempelvis gamla tidningsartiklar, krönikor, dagböcker, husförhörslängder eller annat skriftligt material som finns bevarat om platsen?
Bildlig dokumentation	Finns det gamla fotografier eller kartor bevarade som kan ge en inblick i hur miljön såg ut förr i världen, och/eller av de människor som vistades där?
Muntliga berättelser	Finns det människor med koppling till miljön/platsen som kan berätta om hur den såg ut förr, förändrats över tid, har använts under olika tidsperioder och/eller olika händelser kopplade till miljön?
Egna upplevelser	Har du kanske själv minnen av upplevelser i miljön som kan tillföra information till platsens biografi?

Belysande exempel på hur inventeringsplanen kan användas

För att förtydliga hur inventeringsplanen används i nedanstående inventeringar bygger indelningen på det miljönivåsystem som jag beskriver i metoddelens avgränsningar och inventeringarna av varje miljö är gjorda utifrån de fem tabellerna i inventeringsplanen; inventering av fysisk miljö, platskaraktärer, miljöerbjudanden: aktiviteter, miljöerbjudanden: upplevelsedimensioner samt platsbiografi.

När det gäller den fysiska miljön inventeras således avgränsningar, utsikt över andra miljöer, topografi, trädskikt, buskskikt, markskikt, övriga objekt och kulturelement. *Trolskt, vördnadsbjudande, mystiskt, färgglatt, tidlöst och föränderligt* inventeras under platskaraktärer och de möjligheter till *odlande, insamlande från naturens skafferi, förädling, kreativt skapande, kontakt med tama djur, sportaktiviteter, bara vara i naturen, trädgårdsarbete* samt *bevarande av det gamla* som miljön erbjuder inventeras under miljöerbjudanden: aktiviteter. Under miljöerbjudanden: upplevelsedimensioner inventeras de av miljön erbjudna upplevelsedimensionerna *naturfenomen, det vilda djurlivet, tystnad och ensamhet, kvällsupplevelser* och *årstidsmagi*. Slutligen inventeras platsbiografin utifrån skriftlig dokumentation, bildlig dokumentation, muntliga berättelser samt egna upplevelser kopplade till miljön.

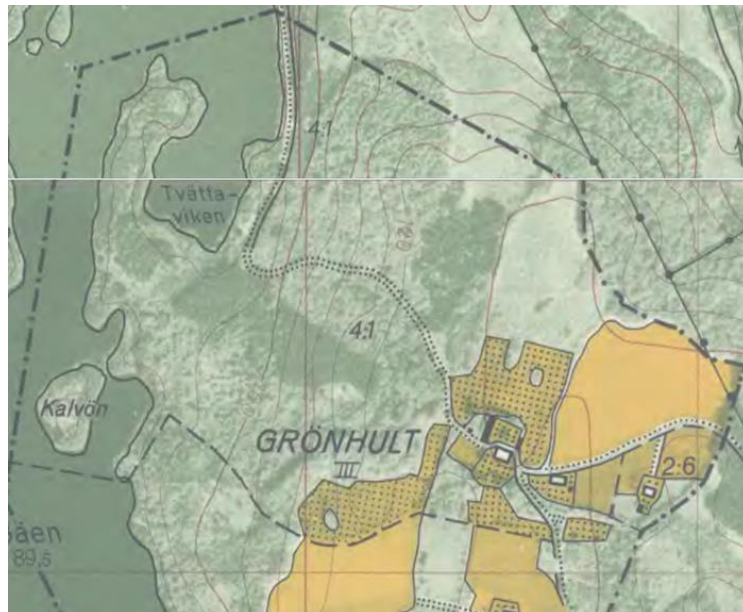
Som jag förklarat i bakgrunden till inventeringsplanen i metoddelen under rubriken Platskaraktärer görs inventeringen av platskaraktärer även utifrån de åtta parkkaraktärer som Grahn (2005) tagit fram, eller egentligen sju parkkaraktärer i det här fallet då *kultur* här ersätts med *trolskt, vördnadsbjudande, mystiskt, färgglatt, tidlöst och föränderligt*, i den mån detta känns relevant. Inventeringarna kompletteras vidare med fotografier och kartor som illustrerar, tydliggör och/eller belyser det som står i brödtexten.

Inventering på övergripande gårdsnivå

Norra Grönhult/Grönhult Norregård

Fysisk miljö

Grönhult ligger tre mil nordöst om Kristianstad, i hörnet där Skåne, Blekinge och Småland möts. Gården ligger i skogen, 6 kilometer från Villands Vånga, den närmaste orten, som nås via en liten slingrande grusväg i starkt kuperad terräng. Grönhult ligger 137 meter över havet; en höjdskillnad på 118 meter jämfört med Vångas 19 meter över havet.

Figur 6. Karta över Grönhult med fastighetsgränserna tydligt utmärkta. Den mindre fastigheten 2:6 ("Otto") hör idag också till Grönhult. Karta: Statens Lantmäteriverk (1976), bearbetad för uppsatsen.

Figur 6 visar tydligt hur gränserna för Grönhults ägor går och i verkligheten ute i landskapet kan detta också utläsas tack vare uppsatta stolpar och markeringar på träd på sina håll. Tydliga gränser utgörs också av stengärdesgårdar kring åkrarna; mot granngården Södra Grönhult i söder och mot Sveaskogs bokskogar i norr. I sjön kan markeringar naturligt nog inte utläsas, men det är lätt att utläsa från ovanstående karta att gränserna omfattar de båda vikarna Tvättaviken och Näckrosviken, innanför Kalvön, samt den långsmala Halvön och den mindre ön Kalvön.

Den totala arealen är 42 hektar mark och en stor del av Grönhults ägor utgörs av miljötypen skog, av varierande skogstyper. Från det stora bostadshuset ner mot sjön Båen breder en sluttande bokskog ut sig, med äldre träd och glest mellan stammarna. En smal remsa uppvuxen granskog löper också genom området och slutar i en större granskogsdel nere vid sjön. På Halvön i sjön växer det mest tallskog, utblandad med rätt mycket ek, medan det överlag nere vid sjön är blandskog bestående av bland annat tall, gran, al, rönn och björk.

Närmare bostadshuset finns Västervångskogen; en relativt ung blandskog full av kulturelement som stenrosen, en uppenbart uppbyggd platåkant i sluttningen och ett knappt tiotal ännu levande gamla äppelträd. I norr finns också den mycket artrika Norrevångskogen,

där delar är lärskog och resten blandskog med mycket björk, gran, fläderbuskar och förvildade vinbärs- och krusbärsbuskar. Där finns också en hel del mer exotiska inslag inplanterade som exempelvis ett valnötsträd, ett tulpanträd och ett persikoträd då mina föräldrar och jag har ett litet projekt att göra om Norrevångskogen till ”Exotiska skogen”, och även två nyanlagda ängsmarker; Lenas Äng och Anders Äng. Båda dessa skogspartier är uppvuxna/planterade på gammal fruktodlingsmark.

John Bauerskogen kallas ett område med björksly, där det tidigare växte en stålig granskog med ett täcke av mossa på marken. Dessa träd blåste ner i stormen Gudrun i januari 2005 och diverse gamla stubbar och stockar i området, samt en mycket hög tall med endast grenar högst uppe i toppen, bland de unga uppväxande björkarna är det enda som vittnar om hur platsen en gång såg ut. Namnet min farmor en gång gav skogen har dock levt kvar. Björkslyskog finns det också i Björkhagen; ett mindre skogsparti närmast granngården, där en del av ytan är bevuxen med unga granar och där det också växer en hel del vildkaprifol som klänger i träden.

Det finns också ett par våtmarksområden på gården, med speciell och artrik vegetation. Nära det stora bostadshuset, i anslutning till åkrarna Toften, Trehörningen och Västervång, ligger Mellangården. Där rinner bäcken över Toften ut och skapar en våtmark där växter som orkidéer av sorterna ängsnycklar och Sankte Pers nycklar, kabbeleka, humleblomster, svalört och getrams trivs och frodas. I granskogen, inte så långt från sjön, finns ett annat kärrigt område som i dagsläget är svåråtkomligt och endast knapphändigt utforskat.

På åkrarna Storå kern, Byggeslyckan samt Övre och Nedre Östervång, en total yta på ca 4 hektar, är det idag en naturlig och mycket artrik vall som klipps med traktor ett par gånger varje sommar och där det tidigare har brukat skördas hö. På resterande åkermark, ca 3 hektar, finns resterna av en gammal fruktodling; omkring 400 gamla fruktträd, varav merparten är äppelträd, glest utspridda över åkrarna varvat med öppnare gräsmarksytor. Det gäller åkrarna Norrevång, Västervång, Trehörningen, Toften och Nedersta Lyckan. Även där klipps markvegetationen med traktor ett par gånger per säsong och de gamla träden beskärs om vårarna med några års mellanrum. Fruktodlingens fysiska miljö, och även dess platsbiografi, finns utförligare beskriven i mitt kandidatarbete (se Borglund, 2014).

De flesta åkrarna har en gräsdominerad markvegetation, men åkern Toften särskiljer sig dramatiskt från de andra. Där breder tusentals orkidéer, av sorterna Ängsnycklar och Sankte Pers nycklar, ut sig om vårarna och sedan förbyts växtligheten till en ogenomtränglig djungel av höga petasitesblad och spansk körvel. Alla åkrarna kantas av gamla mossbevuxna stengärdesgårdar och sedan några år tillbaka är också all åkermark, samt hela Norrevångskogen, stängslat med ett 80 cm högt elstängsel för att hålla den stora mängden vildsvin som finns i trakten ute.

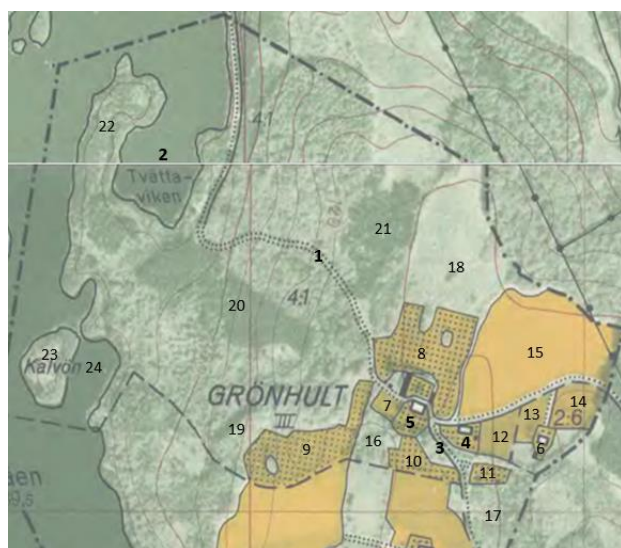
Gården är rik på kulturelement såsom de flera kilometer långa stengärdesgårdarna kring åkrarna, en gammal fägata på Nedersta Lyckan, en ryttarsten och en stenho med inskriptioner nära bostadshuset och ett flertal ruiner på olika håll på gården. Där finns ruiner efter ett litet

mejeri, en smedja, en tvättstuga nere vid sjön, en liten torpruin i skogen som går under namnet ”Sissa Olsdotters stuga”, samt två gamla jordkällare/potatiskällare, varav en är påfallande stor och kallas för Eldkällaren då den länge använts som en spridningssäker plats att elda ris från fruktodlingen och annat trädgårdsavfall i. Likkällaren är en intakt jordkällare om vilken det sägs att det förr i tiden ska ha förvarats lik i vid minst ett tillfälle, då tjälen vintertid gjorde det omöjligt att begrava någon på kyrkogården i Vånga. Den ligger inbäddad i kullen på en åkerholme på Norrevång; en relativt lång stentrappa leder rätt ner i kullen och där nere finns en tung träport innanför vilken ett vackert stenvalv till jordkällare gömmer sig med en rest sten i mitten med inskriptioner från 1700-talet på.

I gårdens uthus finns också många gamla kulturföremål som minner om svunna tider. Där finns bland annat ett par gamla hästdragna vagnar i gott skick och en gammal släde som gårdens folk använde om vintrarna istället för att åka häst och vagn. Inte minst finns det också många föremål kvar från tiden då fruktodlingen var aktiv, mellan 1898 och 1960, som fruktplockarstegar, korgar, ett fruktmått som avgjorde storlek och kvalitet på äpplena, lådor och tusentals frukthäckar; på vilka det står ”Grönhults fruktodlingar”.

Till gården hör tre bostadshus. Stora huset/Bostadshuset på 360 kvadratmeter plus källare och vind, med bruna träpaneler och tegeltak, är byggt 1912 efter att det tidigare bostadshuset brann ner på julaftonen 1911. En inskription på husgrunden daterar den delen till 1724; andra delar av grunden sägs vara från 1600-talet. Stugan är ett knuttimrat hus, rött med vita knutar, från 1700-talet på 100 kvadratmeter och Ottos, uppkallat efter Otto Stålberg som ägde huset mellan 1967 och 2010, är ett hus i liknande storlek byggt 1924.

Kartan nedan (figur 7) visar på delmiljöerna som har identifierats på Grönhult.

1. Bokskogen, med stigen ner till sjön	2. Badviken/Tvättaviken
3. Allén	4. Stugan
5. Trädgården	6. Ottos
7. Trehörningen	8. Norrevång
9. Västervång	10. Toften
11. Nedersta Lyckan	12. Byggeslyckan
13. Nedre östervång	14. Övre östervång
15. Storåkern	16. Mellangården
17. Björkhagen	18. Norrevångskogen
19. Västervångskogen	20. Granskogen
21. John Bauer-skogen	22. Halvön
23. Kalvön	24. Näckrosviken

Figur 7. Karta över Norra Grönhult med alla gårdens miljöer utmärkta och numrerade. De miljöer som inventerats på delmiljönivå är skrivna med fet stil. Karta: Statens Lantmäteriverk (1976), bearbetad för uppsatsen.

Platskaraktärer

Alla Grahns (2005) parkkaraktärer finns tydligt representerade på Grönhult. Gården ligger inbäddad i skog, långt från trafikerade vägar, varvid *rofylldhet* är en mycket utmärkande karaktär. Det är också en plats med påfallande *artrikedom*, med en stor mångfald av olika miljöer med variationer i såväl flora som fauna, och det är tydligt att kulturarvet och naturvärdena går hand i hand på gården; som bland annat att det finns kilometervis med stengärdesgårdar, vilket är en ansett artrik livsmiljö, och att den naturliga vallen på vissa av åkrarna har många likheter med biologiskt värdefulla ängsmarker.

Grönhult ligger i Sydsveriges sista vildmark (Kristianstads kommun, 2013) och utöver att det vilda djurlivet frodas på gården representeras *vildhet* också av att skogen inte känns planterad, då den saknar det moderna skogsbrukets spikraka rader och nya träd växer upp där de självsått sig, och av att mossiga stenar finns lite varstans på gården. *Rymd*, känslan av att komma in i en annan värld, kan man tydligt uppleva i bland annat gårdens vidsträckta bokskog.

Vidd, allmänning representeras av de gröna öppna ytorna med låg vegetation som finns på gården, som t ex vallåkrarna Storå kern, Byggeslyckan samt Övre och Nedre Östervång och även de nybrutna ängarna Lenas och Anders Äng i Norrevångskogen, Fotbollsplanen invid Stugan och trädgården vid Stora huset. *Refuger, visten* kan man finna på många håll på gården, bland annat i bersåer och andra undanskymda platser i Trädgården och även i skogen finns många omgärdade platser där man kan känna sig trygg och omhuldad av naturen.

Den stora träterrassen i Trädgården är en plats där man särskilt kan uppleva karaktären *samvaro/möte*, då den ger goda möjligheter till umgänge och är en plats att äta mat tillsammans på samtidigt som den också ger en god utsikt över Trädgårdens stora gräsmatta där man skulle kunna se människor roa sig med dans kring midsommarstång eller andra typer av aktiviteter. Andra platser för detta kan exempelvis vara i Ladans stora sal som har använts i flera olika festsammanhang, som exempelvis bröllop.

Parkkaraktären *kultur* har jag delat upp i platskaraktärerna *trolskt, vördnadsbjudande, mystiskt, färgglatt, tidlöst* och *föränderligt*, vilket jag beskrivit i bakgrunden till inventeringsplanen i uppsatsens metoddel.

Jag tycker att det ligger något *trolskt* över mer eller mindre hela gården, men att det *trolska* är extra tydligt representerat av Bokskogens ståtliga pelarsal, Badviken/Tvättavikens skogomgärdade vattenspegel, granskogen med dess mossbeklädda skönhet, fruktodlingen när träden står i skira blomsterskrudar och under grenverket i Blodbokens lövade grotta i Trädgården. *Vördnadsbjudande* element på Grönhult är exempelvis gamla träd som det magnifika vårdträdet på gårdsplanen, Blodboken, de åldriga träden i Allén och fruktodlingens många knotiga och ålderstigna individer. Även Bokskogen upplever jag som *vördnadsbjudande* och andaktsfull; inte minst den storslagna utsikten över de böljande bokskogskullarna man har på vissa ställen i skogen, som från en kulle invid Västervång som nyligen fått namnet Heliga bokkullen.

Många av kulturelementen på gården, som stengärdesgårdar, Fägatan och ruiner är *mystiska* inslag i miljön som väcker ens fantasi kring hur och när de uppfördes, vad de tjänat för syfte och hur människors liv på gården tedde sig förr i tiden. Andra typer av mystik finns också i form av slingrande stigar på sina håll som man undrar vart de leder eller sådant som är förvånande och märkligt som t ex att det växer flera gullregnsträd i kanten mellan Mellangården och Västervång eller att den gamla linden som bildar en port in till Bokskogen lyckas leva vidare år efter år trots att den ådrog sig en enorm stamskada för ca 60 år sedan.

Gårdsmiljön är på många sätt *färgglad* över hela året, med de faluröda uthusen och Stugan och Ottohuset, som också de är röda med vita knutar, och även tack vare stengärdesgårdarna som omgärdar alla åkrar; vilka inte som man kanske tänker sig bara är grå och moss-/lavbeklädda utan även fulla av stenar i olika rosaskimrande nyanser och stenar av silverglitrande glimmerkvartsit. Annan *färggladhet* är mer årstidsberoende och tar sig uttryck i bland annat mattor av olika vårblommor i trädgårdarna, Storåkern som gyllengult maskrosfält på försommaren, en stor mångfald av perenna blommor och grön lummighet om somrarna och höstens färgsprakande lövsprakt i skogen. Även fruktskörden är *färgglad* och den stora färgvariationen bland de gamla äppelsorterna blir som mest tydlig när frukthäckarna står prydligt uppradade på gårdsplanen inför inlagringen i Bostadshusets fruktkällare.

Tidlöst och föränderligt är nära sammankopplade och båda är välrepresenterade karaktärer på Grönhult. Stengärdesgårdar, odlingsrösen, ruiner, byggnader, stenbumlingar och sjön är exempel på *tidlösa* element på gården som varit relativt oförändrade i århundraden. Andra miljöer på gården har förändrats många gånger under årens lopp, såväl av människors slit som av naturens kraft, och det *föränderliga* kommer också till uttryck i hur de flesta miljöerna förändras i och med årstidsväxlingarna. Granskogen är dock mer *tidlös* i det avseendet; då miljön inte förändras nämnvärt över året.

Miljöerbjudanden

Likaväl som att en gammal gård som Grönhult har mycket att erbjuda ifråga om varierande, historiskt intressanta och potentiellt hälsobringande natur- och kulturmiljöer erbjuder de också många möjligheter till naturupplevelser och aktiviteter. Speciellt upplevelsedimensionerna känns framför allt knutna till gårdsnivå, då de på många sätt inte är kopplade till en viss miljö eller plats på gården. *Naturfenomen* kan upplevas överallt på gården, även om regnbågar exempelvis kan ses tydligare och ge en starkare upplevelse om de välver sig över en stor öppen yta än om de delvis döljs av byggnader eller vegetation, dimma kan vara som mest trolskt och mystiskt sett över åkrarna eller nere vid sjön och det kan behövas grenverk som silar/bryter solljuset för att så kallade solstrimor ska uppstå.

Kvällsupplevelser är naturligt nog också oberoende av en viss plats på gården, även om det till viss del är kopplat till var det finns stigar eller vägar då det kan vara riskabelt eller kännas otryckt att gå ”fritt i naturen” om det är mörkt. Stjärnhimlarna kan vara helt spektakulära med miljontals starkt lysande, glitrande stjärnor i tydlig kontrast mot en nattsvart bakgrund och en månljus natt kan det vara nästan lika ljusst som på dagen, liksom det även kan vara under vårens ljusa kvällar då det ofta inte blir helt mörkt förrän framåt midnatt.

Hela gården bjuder också på goda möjligheter till att uppleva det vilda djurlivet i form av exempelvis rådjur, vildsvin, harar, igelkottar, tranor, ugglor, småfåglar, fiskar, paddor och insekter. Lodjur finns också i skogarna kring gården, men av dem ser man aldrig några spår annat än tassavtryck i snön. Möjlighet till *tystnad och ensamhet* är i högsta grad något som hela gården erbjuder, då den ligger i en glesbefolkad trakt där det inte är mycket biltrafik som stör, eller någon större risk att träffa på någon människa i gårdens naturmiljöer; särskilt inte ju längre från bostadshuset man kommer. *Årstidsmagin* är även den på gårdsnivå på så vis att man överallt på gården kan följa vårtecken och få se naturen vakna till liv igen efter sin långa vintersömn, se vackra vårblommor på marken såväl som på blommande träd och buskar, se sommarens lummighet, höstens färgprakt och vinterns rimfrost och snötäcken. Men visst kan det bli extra starka upplevelser mer miljöspecifikt.

När det gäller aktiviteter som gården erbjuder kan dessa vara både miljöbundna och mer generella. Möjligheten till *insamlade från naturens skafferi* är exempelvis högre på vissa platser, eller att vissa specifika produkter bara kan samlas in just där, men det finns mycket vildväxande ätbart att samla in överallt på gården; som kirskål, nässlor, granskott, vildpepparrot, spansk körvel, harsyra, hasselnötter, bär av olika slag och svamp.

Fruktodlingen och skötsel av den är både en *odlingsaktivitet* och en aktivitet som syftar till att *bevara det gamla* och delar av aktiviteterna passar även in under *trädgårdsarbete*. Det kan vara aktiviteter som att beskära träden, plocka ris och elda det, ympa och/eller plantera nya träd för att på sikt föryngrå fruktodlingen, klippa gräset och slå med lie närmast träden, skörda frukt, dra in frukten till gårdsplanen på en häckkärra, lagrande i fruktkällaren samt utsorterande av ruttet som läggs ut som mat till de vilda djuren. Det finns också goda möjligheter till att *förädla* sådant som *samlats in från naturens skafferi*, *odlats*, jagats eller fiskats på gården. Bland annat kan aktiviteter som syltning, saftning och inläggning ske i de olika bostadshusens kök och matlagning antingen där eller utomhus vid en grill eller över öppen eld på lämplig plats exempelvis.

Kontakt med tama djur är inget som gården erbjuder i dagsläget, men fram tills hösten 2017 fanns det såväl en brokigt färgad fårflock av svensk lantras som ett antal katter på Grönhult. Dessa djur var mycket tama och tillgivna och gav såväl oss boende på gården som besökare många underbara upplevelser. Det finns goda möjligheter att starta upp nya djurbesättningar på gården. På gården finns det goda möjligheter till naturnära, krav- och prestigelösa *sportaktiviteter* som exempelvis promenerande, springande/joggande, fotbollsspelande, simmande och roende. Vintertid även skidåkande, skridskoåkande och bandy-/ishockeyspelande.

Kreativt skapande är ett vitt begrepp som kan innefatta många olika typer av skapande. Man kan se det som att gården erbjuder möjligheten att bli inspirerad till att vilja måla, skriva berättelser eller på annat sätt skapa något av, eller utifrån, det man ser och upplever. Det kan till exempel röra sig om att man hittar en växt man inte känner igen, plockar med sig den in och tar reda på vad den heter och hur den har använts genom tiderna och genom nyvunnen

kunskap och nyväckt intresse kan bli inspirerad att skapa något av själva växten eller att kanske måla av den, skriva en dikt om den eller kanske bara skapa något utifrån de tankar eller känslor som väckts av naturbetraktelsen.

Andra, kanske mer konkreta, möjligheter till *kreativt skapande* som gården erbjuder är att fläta korgar då bland annat sälg och olika arter av vide som kan lämpa sig till detta växer på flera ställen, designa trädgårds- och odlingsmiljöer eller att använda olika typer av naturmaterial som t ex kottar, bokollon, blommor eller blad för att göra smycken, dekorationer eller andra typer av konstverk. Ull kan användas till hantverk såsom tovning, växtfärgning eller spinning av garn och kan också vara något gården har att erbjuda om en ny fårbesättning skulle startas upp.

Att återbruka gamla föremål och möbler man kan finna i gårdens uthus är ytterligare en form av *kreativt skapande* som gården ger möjlighet till, som t ex att finna nya kreativa användningsområden för gamla föremål i linje med trenden att använda rostiga detaljer i trädgårdsdesign, måla/snygga till gamla möbler man hittar, eller använda gamla fönster och brädor till att bygga fågelholkar, varmbäddar eller växthus.

Platsbiografi

Grönhults historia är lång, innehållsrik och brokig. Den innehåller allt från legender och spökhistorier till mer pålitliga fakta om ett stort antal intressanta personer som bott på gården från 1580-talet och fram tills idag.

Så tidigt som 800 före Kristus verkar trakten runt Grönhult ha varit bebodd. I slutet av 1800-talet gjordes vissa fynd på en av Grönhults åkrar som, enligt arkeologer, indikerar att platsen var befolkad redan på Bronsåldern. Från och med år 1213 tillhörde hela Vånga socken, och därmed Grönhult Norregård, Klostret i Bäckaskog. Varje gård fick lämna en årlig tribut i arrende. År 1536 fick den siste abboten Peder Thufwesson klostret i förläning mot att han bland annat gav underhåll åt de sista munkarna så länge de levde. Därefter vidtog flera olika länsherrare som ägare. Fredrik II bortskänkte år 1584 hela klostergodset till sin vän adelsmannen Henrik Ramel. Gåvobrevet är utförligt och gårdar och hemmansbor i Vånga socken, samt uppgifter om vad de skulle lämna i arrende, räknas upp. Grönhult Norregårds dåvarande åboe **Matz Skredder** skulle enligt gåvobrevet till Henrik Ramel årligen leverera 3 pund smör, 1 tunna havre, 2 höns, 1 daler i gästeripengar, 1 fodernöt och ett träd 14 alnar långt.

Matz och hans släkt brukade gården i drygt 300 år, från 1584 till 1892. Grunden var odling och djurhållning. Man var van vid att klara av mycket själv. Gården hade egen kvarn, smedja, mejeri, linbastu, potatiskällare, flera matkällare, ålakista och tvättstuga nere vid sjön. Förutom olika sädesslag odlades bland annat potatis, humle och lin. Genom åren varierade den ägda arealen mycket liksom antalet gårdar och torpare som ingick i ägorna. Gårdsägarna klarade sig också helskinnade igenom den stora förändringen att gå från dansk tillhörighet, genom svåra orostider, till svensk tillhörighet.

Några i släkten var mycket företagsamma och startade upp nya verksamheter parallellt med jordbruket, som exempelvis tillverkning av liebryn och grindstolpar, hembränning i stor skala och ångbränneri med mera. Mycket av det nya var lönsamt men ångbränneriet var en katastrof och blev tillsammans med nödår, den begynnande industrialiseringen och amerikalockelsen en av orsakerna till att gården till slut fick säljas.

Några nedslag under historiens gång, såväl från de 300 åren som gården hörde till samma släkt, som från den mer moderna historien:

Matz Olofsson, gårdens ägare från slutet av 1670-talet till 1712, sägs ha varit inblandad i den siste snapphanens död. Sju snapphanar smet ut bakvägen från bostadshuset när den svenska hären anlände till gården den 22 april 1678. I den följande jakten dödades den siste? snapphanen i trakten. Gården klarade sig antagligen från nedbränning genom att Matz tidigare dödat snapphanarnas ledare och lagt beslag på samt gömt deras silver.

Olof Mattsson, gårdens ägare mellan 1714 och 1752, skatteköpte gården av Kronan 1732 för 159 Daler. Ditintills hade man, åtminstone sedan 1200-talet, betalat arrende för gården. Med hjälp av utländska experter startade han upp tillverkning och export av liebryn av den glimmerkvartsit som det fanns gott om på markerna omkring gården.

Svenborg Åkesdotter, gårdens ägare mellan 1803 och 1810-talet, blev änka med fyra barn och ett mycket litet arv. Hon var en driftig kvinna och skötte gården väl och kunde lämna över den till äldste sonen, Ored Olsson, vid hans myndighetsålder med god ekonomi.

Ored Olsson, gårdens ägare mellan 1810-talet och 1860-talet, startade upp hembränning i stor skala. För att få tillräckliga skördar krävdes att gårdens torpare svedjebrände skogen och odlade även där. Export av liebryn var fortfarande efter 100 år en lönsam produkt. Liebryn och stenstolpar såldes även på marknaderna runt om i Sverige. Det odlades också humle och lin m.m. Gården hade nu sin glansperiod med mycket god ekonomi. Ored köpte in flera gårdar och utökade markerna till ca 1 mil i längd och 2,5 km i bredd; ca 1 500 hektar.

Ored Oredsson, gårdens ägare från 1860-talet till 1892, kom att bli den siste ägaren innan gården gick ur släkten. Nykterhetsrörelsen och förbudet mot hembränning 1860 blev svåra bakslag. Ored satsade tillsammans med två av sina bröder och den närliggande gården Målens ägare på den nya tekniken med ångbränneri. Det var emellertid mycket dyrt och pengarna försvann i rask takt. Samtidigt var det problem med missväxtår och att den begynnande industrialiseringen och Amerikalockelsen dränerade trakten på arbetare. Priset på varorna sjönk och lönerna steg.

Släkten Ammitzböll tog därefter vid 1892 och regementsläkaren **Ivar Ammitzböll**, gårdens ägare från 1894 till slutet av 1910-talet, planterade som pionjär i trakten 1000-tals fruktträd. Han satsade också på biodling. Efter en brand byggdes bostadshuset upp igen 1912. Sonen **Ivar Ammitzböll d y**, gårdens ägare från 1910-talet till 1929, fick problem med ekonomin,

varvid han arrenderade ut fruktodlingen och sålde av skogsmarken. Till slut blev han ändå tvungen att sälja själva gården 1929.

Predikanten **Bengt Nilsson**, gårdens ägare mellan 1929 och 1939, förvaltade fruktodlingen men gjorde inga nyplanteringar. Han reste också omkring och sålde böcker i trakten.

Min farmorsfar, **Josef Rydner**, ägaren mellan 1939 och 1960, med hustrun **Emmy Rydner**, som tog över som gårdsägare mellan 1960 och 1967, köpte gården 1939. De ägde och drev tillsammans Kristianstads Fröhandel men Josef fick problem med luftrören och ordinerades att flytta ut på landet. De hittade en ganska misskött gård med nedgångna hus i stort behov av renovering. Gården hade legat ute länge till försäljning varvid priset blivit fördelaktigt. De genomförde nödvändigt underhåll på huset och drog in el.

Vidare utvecklade de fruktodlingen genom att planterade in nya träd och ympa in nya sorter som efterfrågades. En del gamla fina fruktträd sparades också. Efter några år stod ca 3 500 stora fruktträd, äpple, päron, plommon och körsbär, på åtta av gårdens nio åkrar. På 1940-talet och en bit in på 1950-talet var fruktförsäljningen mycket lönsam. De hyrde hela tågagnar i Kaffatorp och fick dem levererade till Norrland och sålde direkt från vagnarna till grossister och enskilda.

Josef var mycket intresserad av växter och anlade ett flertal stenpartier och trädgårdsområden omgärdade av välansade grusgångar i Trädgården. Buskar, flera bersåer och fina träd planterades också in. Åren 1960 till 1967, efter Josefs död, arrenderades fruktodlingen ut mot betalning att nyplantering skulle göras. Tyvärr överlevde inga av de nysatta fruktträden hararnas attacker. Lönsamheten sjönk också eftersom efterfrågan på svensk frukt minskade.

Då **Hans** och **Ingeborg Borglund**, mina farföräldrar som ägde gården mellan 1967 och 2008, övertog Norra Grönhult 1967 fortsatte de med egen plockning och fruktförsäljning till grossist men minskade ner antalet fruktträd kraftigt genom att lägga vissa åkrar i träda eller plantera skog på dem. En del nya fruktträd planterades i luckor på kvarvarande åkrar. En del virke i mindre mängder såldes. Många rabatter och grusgångar avvecklades men en hel del var kvar och krävde skötsel. Större underhållsinsatser genomfördes de första åren och det vitrappade huset kläddes med tryckimpregnerade brädor. Centralvärme i hela huset infördes och 1987 jordvärme. Även på ladorna gjordes insatser.

År 2008 övertog nuvarande ägarna **Anders Borglund** och **Lena Blomstergren** gården och innan flytten 2009 passade de på att genomföra en större renovering av bostadshuset. Kök, badrum och golv renoverades, ny el drogs in i hela huset och en del väggar flyttades. Renoveringarna fortsatte med olika projekt de följande åren på husen och ladorna. Tack vare att jag önskade mig några får i studentpresent fick hela familjen åtta trevliga och spännande år med djurhållning på Grönhult. Fåren utfordrades med gårdens eget hö på vintrarna och på sommarhalvåret gick de runt i gårdens olika inhägnade hagar. Lamningarna var både roliga och utmattande. Förutom försäljning av får och lamm, till liv i första hand, har vi också sålt

äpplen till djurfoder. År 2018, som var ett ovanligt fint fruktår, har även en del prima frukt kunnat säljas.

Tack vare fåren och behovet av elstängsel till dem märkte vi att stängslet även undveks av vildsvinen. Eftersom de senare blivit en plåga med sitt ständiga uppbökande av åkrarna byggdes elstängslet raskt ut till att täcka nästan all gammal åkermark. Mycket tid och kraft har också lagts ner på att röja fram och öppna upp den på sina håll igenväxta åkermarken. Det finns också många idéer om vad man skulle kunna göra på gården och en del av dessa idéer kommer säkert att förverkligas.

Inventeringar på delmiljönivå

Boskogen ner mot sjön

Figur 8. Boskogen ner mot sjön. Foto: Linn Borglund (2011).

Fysisk miljö

Boskogen (se figur 8) avgränsas av åkrar närmast bostadshuset (Norrevång och Västervång), granskog längs med sidorna och slutligen av sjön Bäen. Framför allt är det stigen ner till badviken som det syftas på i det här avsnittet, samt den boskog som syns och upplevs från stigen. Boskogen upplevs som en helhet och när man befinner sig i den har man ingen direkt utsikt över någon annan miljö, utom över badviken precis i slutet av stigen.

Det är en sluttande skog med mycket kullar vid sidorna av stigen och med gott om stora stenbumlingar och fallna trädstammar. Trädskiktet består naturligt nog främst av ståtliga gamla bokar, men innehåller även en del björk och ek och någon tall, samt granar, främst av mindre modell, och ett ensamt, mycket stort, lärkträd. En gammal lind bildar en port in till skogen vid stigen början. Buskskiktet utgörs av unga bokplantor och småvuxna granar, medan markskiktet till största delen är vegetationslöst och utgörs av en tjock matta av boklöv.

Kartan nedan, figur 9, illustrerar Boskogen ner mot sjöns placering i förhållande till dess angränsande miljöer samt de mikromiljöer som hör till boskogen.

1. Stigen genom Boskogen	1:1. Porten till skogen
1:2. Lärkträdet	2. Tvättaviken
8. Norrevång	9. Västervång
20. Granskogen	21. John Bauer-skogen

Figur 9. Karta över Boskogen ner mot sjön och angränsande miljöer. Karta: Statens Lantmäteriverk (1976), bearbetad för uppsatsen.

Platskaraktärer

Bokskogen har verkligen vad Grahn kallar för *rymd*; en känsla av att komma in i en annan värld. Jag har alltid tyckt att det är en *trolsk, mystisk* och *vördnadsbjudande* plats. Speciellt en solig vårdag är det som att kliva rakt in i en saga; bokträdens stammar är som silverfärgade pelare som håller upp det höga gröna takvalvet och solljuset som silas ner genom lövverket bildar gyllene pölar på det kopparfärgade golvet. Skönheten kan verkligen ta andan ur en. Jag tycker att bokskogen har en speciell blandning av *tidlöst* och *föränderligt*. På många sätt är den sig lik över året; trädstammarna förändras inte och mattan av löv är relativt oföränderlig även om den är som vackrast just när nya löv fallit om hösten, och självklart kan döljas av snö vintertid, se figur 10.

Figur 10. Tidlöst, men ändå föränderligt när snön kommer om vintern. Foto: Linn Borglund (2017).

Den förändras heller inte dramatiskt från år till år, även om en del nya träd väl alltid lyckas gro under de åldrigas skuggande kronor, så på det viset är den också *tidlös*. Men dock är lövsprickningen om våren en dramatisk och förunderlig förändring som man inte vill missa; nästan över en natt kan skogen gå från att vara ganska grå och dyster till att fullständigt täckas av skir, limegrön, grönska, vilket illustreras av figurerna 11 och 12.

Figurer 11 och 12. Alldeles nyutslagen bokskog. Foto: Linn Borglund (2018).

Och *föränderligheten* om hösten, när skogen övergår från grön till *färgglad*, kan också, som figur 13 och 14 visar, vara ganska så spektakulär.

Figurer 13 och 14. Höstfärger i bokskogen. Foto: Linn Borglund (2017).

Skogen kan också erbjuda *mystiska*, förvånande, upplevelser som exempelvis när jag och min pappa var ute och plockade svamp för några år sedan. På ett ställe, inte långt från stigen, hittade vi några soppar som vi hade svårt att sortbestämma. ”Det ser ju ut som lärksopp”, sa pappa. ”Men det kan det inte vara, för här växer ju inga lärkträd.” Då upptäckte jag att marken var full av kvistar med lärkkottar på och tittade uppåt; alldeles intill oss växte ett gigantiskt lärkträd! Pappa hade gått i den här skogen i 60 år och aldrig lagt märke till detta träd.

Miljöerbjudanden

Bokskogen har mycket att erbjuda, både när det gäller upplevelser och aktiviteter. Det är verkligen en plats att uppleva *årstidsmagi* på när löven slår ut, och då de späda löven går att äta blir hela skogen plötsligt till ett enda stort salladsbord som erbjuder goda möjligheter till aktiviteten *insamlade från naturens skafferier*. Om höstarna finns där också både trattkantareller och vanliga kantareller att plocka. Bokollonen kan användas till *kreativt skapande* och exempelvis målas i guldfärg och hängas upp i julgranen. Det är också en fantastisk plats att njuta av *tystnad och ensamhet* på, få *kvällsupplevelser* i eller för olika typer av *sportaktiviteter* som t ex att promenera, springa/jogga eller åka skidor.

Platsbiografi

Grönhult hade en gång i tiden mycket stora marker, men större delen av den skog som hörde till gården såldes vid slutet av 1920-talet, då den dåvarande ägaren, Ivar Ammitzböll d.y.,

hamnade i ekonomisk knipa. Under 1960-talet bytte dock mina farföräldrar tillbaka bokskogen ner mot sjön, i utbyte mot två mindre fruktodlingsåkrar, Översta och Mellersta Lyckan, samt ett annat bokskogsområde norrut och en mosse och sedan dess har den åter hört till Grönhult.

Stigen från bostadshuset ner till sjön är ca 500 meter lång och att ta sig tillbaka uppför backarna är uttröttande, inte minst för små barn. Min farmor brukade berätta om hur hon brukade få knuffa min pappa uppför backarna när han var liten och hur han i frustration över hur jobbigt det var ibland brukade vända och springa ner igen så hon fick börja om från början.

Själv har jag många lyckliga barndomsminnen av bokskogen. Jag har haft många härliga upplevelser där som vuxen också, men för mig kommer denna skog alltid vara förknippad med en känsla av sommarlov; av sol och värme, pirrande förväntan och frihet. Blundar jag kan jag fortfarande se min syster My och mig framför mig när vi som 6–7-åringar rusar barfota ner mot sjön med sommarvarma vindar i ansiktet och våra färgglada badrockar fladdrande som mantlar bakom oss och höra hur vi skriker ”Aj!” varje gång fötterna råkade landa på ett bokollon eller en vass pinne; något som bara var en del av upplevelsen.

Badviken/Tvättaviken

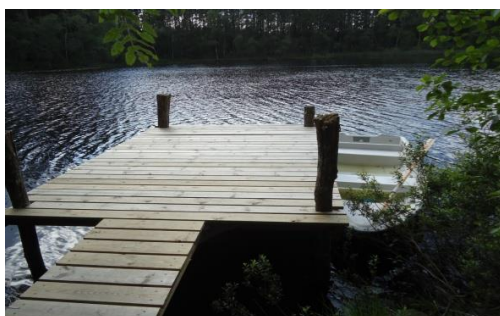

Figur 15. Badviken/Tvättaviken. Foto: Linn Borglund (2010).

Fysisk miljö

Badviken i sjön Bären (se figur 15), Tvättaviken som den heter på kartorna, avgränsas av omgivande skog. Vid badbryggan utgör viken ett naturligt slut på bokskogen, som just invid strandkanten övergår i en ny vegetationstyp, dominerad av björk och al. Viken kantas vidare av granskog blandad med diverse lövträd och med blåbärsris som undervegetation, vilken sedan successivt övergår i Halvöns tallskogsmiljö; tvärsöver viken från Badbryggan sett. Ena kanten av viken är egentligen inte avgränsad av omgivande vegetation (även om man ser skogen på den avlägsna Snokudden), men det visuella intrycket blir ändå att viken är en helhet och att sjön tar slut bortom den del av Halvön man kan se.

Det som främst är utmärkande för badviken är naturligtvis vattenspegeln, som visserligen kan krusas av vågor när det blåser, men som mestadels ligger stilla och spegelblank. På varsin sida av viken ligger en badbrygga; en större, ”Badbryggan” (se figur 16), dit man först kommer längs stigen genom bokskogen, och en mindre ute på Halvön som går under namnet ”Solbryggan” (se figur 17). Avståndet tvärsöver viken mellan bryggorna är ganska exakt 100 meter och illustreras av figur 18.

Figurer 16 och 17. Badbryggan, med plastekan ”Per-Erik”, till vänster och den mindre Solbryggan till höger. Foto: Linn Borglund (2017).

Figur 18. Badviken med båda bryggorna skymtande på varsin sida. Foto: Linn Borglund (2017).

Vid badviken finns också ett gammalt kulturelement bevarat; en ruin efter den tvättstuga som gett viken dess officiella namn, Tvättaviken (se figurerna 19 och 20).

Figurer 19 och 20. Ruinen efter tvättstugan skymtar fram bland träden. Foto: Linn Borglund (2018).

Kartan nedan, figur 21, illustrerar Badviken/Tvättavikens placering i förhållande till angränsande miljöer samt de mikromiljöer som hör till miljön.

1. Stigen genom bokskogen	2. Badviken/Tvättaviken
2:1. Badbryggan	2:2. Solbryggan
2:3. Tvättstugan	20. Granskogen
22. Halvön	

Figur 21. Karta över Badviken/Tvättaviken och angränsande miljöer. Karta: Statens Lantmäteriverk (1976), bearbetad för uppsatsen.

Platskaraktärer

Badviken är verkligen sinnebilderna av en *rofylld* plats (Grahn). Det ligger en sällsam känsla av lugn och frid över viken och man slås med häpnad över den fullkomliga sociala tystnaden (se bakgrundsdelen om tystnad och ensamhet) och avsaknaden av störande ljud från vår moderna värld som man möts av där. Istället omsluts man av naturens egna, lugnande ljudeffekter, såsom sus i vass och trädkronor, fågelkvitter, trollsländors surrande, vågskvalp mot bryggan och stranden och kväkande paddor om våren.

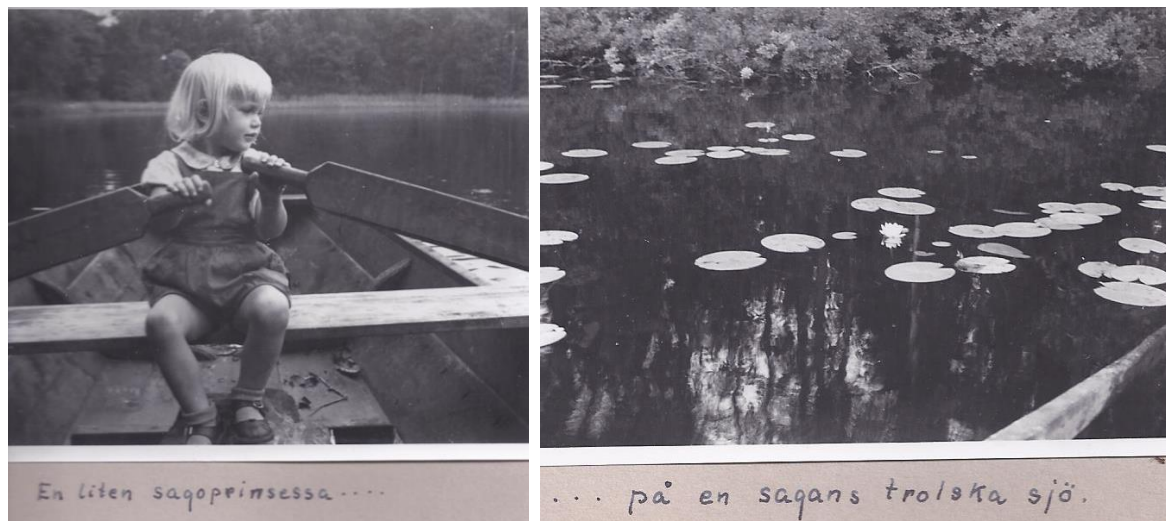
Det är också en plats med påtaglig *artrikedom* (Grahn). Under våren och försommaren kan man ligga på bryggan och bara fascineras av det myllrande djurliv som omger en; de vackert gnistrande trollsländorna, skräddarna som hoppar så lustigt på vattnet, abborrarna som blänker inne vid strandkanten och simmar runt ens fötter om man går ut i vattnet, simmande paddor och grodyngel som utvecklas till småpaddor under försommaren; vilka kryllar omkring i mängder inne vid strandkanten och sen vandrar uppför bokskogsbackarna till gården.

Jag har alltid tyckt att badviken har något *trolskt* över sig. Speciellt när det är vindstilla är det en sagolikt förtrollad och *mystisk* plats, där man lätt kan föreställa sig att alla möjliga magiska väsen skulle kunna trivas och lätt kan drömma sig bort till andra världar när man tittar ner i det spegelblanka vattnet och ser hur det finns en spegelvänd värld med träd och moln där nere (se figurena 22 och 23).

Figur 22 och 23. "Spegelvända världar" i Badvikens klara vatten. Foto: Linn Borglund (2016).

Min farmor kallade Bären för en "sagans trolska sjö" i ett fotoalbum från 1950-talet (se figurer 24 och 25) och jag tycker att det är ett talande citat för att fler har tyckt som jag genom tiderna. Hon älskade sagor, min farmor, och har gett många delar av sjön sagoklingande namn som lever kvar än idag; såsom "Ensamma trädets ö" och "Sjörövarnas håla".

Figurer 24 och 25. Farmors bilder och text från sommaren 1952, den lilla "sagoprinsessan" är min faster. Foto: Ingeborg Borglund (1952).

Den gamla ruinen Tvättstugan (se figurer 19 och 20) är också ett *mystiskt* inslag i miljön som lätt får tankarna att vandra och man börjar fråga sig "Hur såg tvättstugan ut innan den förföll?", "Vad var det för människor som tvättade i viken en gång i tiden?", "Ett sådant jobb det måste ha varit att bära ner all tvätt från gården, tvätta allt för hand, kanske ofta i kallt sjövattnet, och sedan bära upp allting igen...".

Miljöerbjudanden

Badviken har mycket att erbjuda när det gäller *sportaktiviteter*; såväl ensamma som i grupp. Att simma de 200 meterna fram och tillbaka över viken är god träning, samtidigt som det också är mycket njutbart i den vackra miljön, och den tydligt uppmätta sträckan gör det enkelt att ta simmärken; det krävs exempelvis bara en enda vända fram och tillbaka för att ta ett simborgarmärke.

Stillsamt simmande i viken en vacker sommardag, när vattnet värmts upp av solen till en 22–23°C och viken omges av en grönskande idyll, är en ren och skär njutning och mer en *bara vara i naturen*-aktivitet än en *sportaktivitet*. Och att ligga och flyta innesluten av det varma vattnet och sommarens ljud och dofter är något av det mest avslappnande jag vet.

Likaledes kan roende med plastekan "Lille Per-Erik" göras som en avslappnande utflykt runt viken eller ut till någon av öarna i sjön, eller som en träningsaktivitet för motion och kondition. Vintertid finns det möjlighet att åka skidor eller skridskor på sjön och om isen är tillräckligt blank finns det goda möjligheter till bandy- eller hockeyspelande i viken.

Sjön är också full av fisk, främst mindre abborrar och gäddor, som kan fiskas från bryggorna i viken eller från båt ute på sjön, och som sedan *förädlas* till olika typer av maträtter. Aktiviteter som syftar till *bevarande av det gamla* finns det också möjlighet till vid viken i något läge, då ruinen efter tvättstugan delvis har rasat in och är full med träd som gör att den inte kommer till sin fulla rätt.

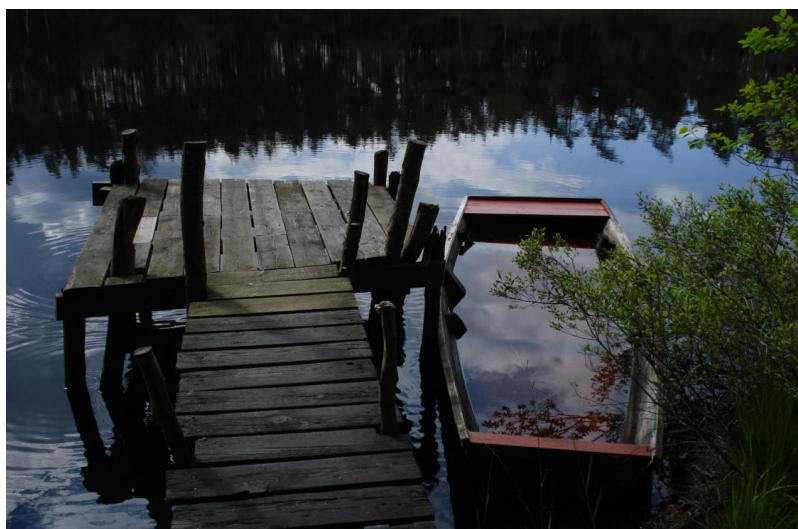
Tystnad och ensamhet är, som jag redan nämnt, en påtaglig upplevelsedimension vid viken och tar man en promenad ner dit en sen sommarkväll får man vara med om spektakulära *kvällsupplevelser* med en tystnad, stillhet och fridfullhet som nog få människor varit med om i dagens stressade, bullriga, urbana värld.

Platsbiografi

Jag vet inte mycket om Tvättstugan; när den byggdes, hur länge den var i bruk, vilka som tvättade där eller vilka tvätttekniker som användes. Men jag tycker att det är en intressant kvarlämning, som måste ha varit betydelsefull en gång i tiden då den har gett viken dess namn.

Hur länge det funnits badbryggor i viken vet jag inte heller, men åtminstone under stora delar av 1900-talet har Badbryggan funnits i en eller annan skepnad. Den har bytts ut med jämna mellanrum i takt med att de gamla ruttnat sönder, eller skadats av islossningar. Solbryggan mittemot är däremot ett nyare tillägg, som min pappa minns tillkom när han var en 16-17 år gammal, 1969-1970 eller däromkring alltså, då han och hans familj länge stört sig på att solen alltid gassade på andra sidan viken, medan Badbryggan låg i kompakt skugga, när de gick ner för att ta sig ett morgonbad om somrarna.

Så även om de nuvarande bryggorna inte är så värst till åren komna, Badbryggan byggde vi tillsammans i familjen sommaren 2010 och Solbryggan stod färdig sommaren 2015, är åtminstone Badbryggan en intressant kulturhistorisk kvarleva.

Figur 26. Den tidigare badbryggan med vattenfylld träeka intill. Foto: Linn Borglund (2008).

Figur 26 visar Badbryggan så som den såg ut i min barndom och den gamla träekan, som här är fylld med vatten, ligger ännu på land invid strandkanten. Jag minns hur förtjust min farfar var i den och hur han inte ville ge upp hoppet om att den ännu var sjöduglig. Sista gången han tog med min syster My och mig ut på sjön i den, när jag var en 10–11 år gammal, fick vi sitta och ösa vatten konstant medan han rodde för att ekan inte skulle sjunka!

Intressant när det gäller platsens biografi är också sjöns namn; Bäen. Det är ett ganska säreget, danskt, namn som sjön har hetat sedan mycket långt tillbaka i tiden om man utgår från gamla kartor. Under 1800-talet gjordes ett försök att ge sjön ett mer svenskklingande namn och under några år hette den istället Grönhultssjön; men det blev inte långlivat.

Allén

Figur 27. Allén. Foto: Linn Borglund (2017).

Fysisk miljö

Allén (se figur 27) är en smal liten grusväg, i grunden stenlagd även om det inte direkt syns idag, kantad av stengärdesgårdar och innanför dem gamla alléträd på båda sidor om vägen. Själva allén med träden är bara en kortare sträcka, från körvägen till ingången till Nedersta Lyckan, men den lilla vägen leder sedan vidare till granngården; som också heter Grönhult, Södra Grönhult till skillnad från Norra Grönhult som gården i fokus för denna uppsats heter. I väster gränsar Allén till bostadshusets trädgård och till Toften och i öster till Fotbollsplanen, Fotbollslyckan och Nedersta Lyckan.

Det är framför allt en miljö full av kulturelement; stengärdesgårdar, med ett mystiskt hål i som leder in i trädgården, stenlagd väg, gamla grindstenar och kulturhistoriskt intressanta gamla alléträd. De gamla träden i Allén är framför allt lönnar, åtta stycken, men där står också en gammal ask och en mycket storvuxen hästkastanj. Dessa träd har brukat hamlas, alla utom hästkastanjen, men det är nu många år sedan detta gjordes senast. Träden är skröpliga och flera av dem ihåliga, ett av dem har ett större hålrum rätt igenom trädstammen (se figur 29), och ett alléträd föll för bara några år sedan (se figur 28).

Figurer 28 och 29. Det nyligen döda alléträdet, närmast Nedersta Lyckan, och det ihåliga trädet man kan gå igenom. Foto: Linn Borglund (2017).

Föryngring av Allén har också påbörjats vid ett flertal tillfällen och där växer nu också ett par yngre hästkastanjer, en ung alm, samt en mycket ung hästkastanj som planterats våren 2018. Längs med gärdesgårdskanterna växer också en del sly av lönn och hassel, som självsått sig och inte är en del av allén.

Om vårarna täcks marken under träden och i mitten av vägen av svalört och en del vitsippor och övrig tid växer där mest lite gräs och ligger nedfallna löv då alléträden skuggar rätt så mycket. Sommartid upplevs Allén helt klart som en avskärmad helhet, vilket figur 30 illustrerar, medan man under vinterhalvåret har fin utsikt mot Fotbollsplanen, Stugan, Toften och Bostadshuset. Figur 31 visar på den fina utsikten från Allén, om än inte vintertid.

Figurer 30 och 31. Allén i sommarskrud till vänster och utsikt över Stugan och Fotbollsplanen, med hornuggleungen Findus i förgrunden, till höger. Foto: Linn Borglund (2015).

Kartan nedan, figur 32, illustrerar Allén placering i förhållande till angränsande miljöer samt de mikromiljöer som hör till miljön.

3. Allén	3:1. Hålet i gärdesgården
3:2. Den storvuxna hästkastanjen	3:3. Smöjningsträdet
4. Stugan	4:1. Fotbollsplanen
4:2. Fotbollslyckan	5. Trädgården
10. Toften	11. Nedersta Lyckan

Figur 32. Karta över Allén och angränsande miljöer. Karta: Statens Lantmäteriverk (1976), bearbetad för uppsatsen.

Platskaraktärer

Allén är en *trolsk* plats, med de knotiga gamla träden och mossiga stengärdesgårdarna, och särskilt sommartid är det *mystiskt*, spännande och fantasieggande att ge sig av på upptäcktsfärd i Allén och se vart den leder. Figur 33 är ett belysande exempel på Allén *trolska*

karaktär sommartid. Den ihåliga gamla asken (se figur 29) tillför också till den *trolska* känslan, genom att påminna om gamla tiders smöjningsträd; träd med hålformationer som man drog sjuka barn igenom för att trädet skulle ta emot sjukdomen och barnen skulle få bli friska igen.

Figur 33. Allén, full av somrig trolskhet. Foto: Linn Borglund (2017).

Det lustiga hålet i stengärdesgården (se figurer 34 och 35) är också mycket *mystiskt*. Det är verkligen ett stort och fascinerande mysterium varför gärdesgårdsarbetarna en gång i tiden la ner så mycket extra möda på att göra ett genomgående hål i gärdesgården; som inte är större än att ett litet barn kan krypa igenom det och inte leder någon annanstans än in i ett hörn av trädgården.

Figurer 34 och 35. Hålet i gärdesgården, sett i närbild i Allén till vänster och hörnet av trädgården det leder ut i till höger. Foto: Linn Borglund (2018).

Allén har något *tidlöst* över sig, på bilderna i platsbiografen kan man tydligt se att miljön inte förändrats särskilt mycket sedan 1940-talet, men är samtidigt *föränderlig* i takt med att nya träd sätts och utvecklas över tid och inte minst med tanke på årstidsvariationen. Miljön är bland annat mycket *färgglad* om hösten, se figur 36.

Figur 36. Höstvacker allé. Foto: Linn Borglund (2016).

Miljöerbjudanden

I Allén finns det goda möjligheter till *bevarande av det gamla*; förnygra genom att plantera nya träd och beskära/hamla de gamla, så att de förhoppningsvis kan få leva vidare i många år till. Även *trädgårdsarbete* finns det möjlighet till, som exempelvis att kratta löv och röja bort sly.

Platsbiografi

Allén var en gång i tiden huvudvägen in till Grönhult. På den tiden hade vägen en annan dragning och ledde in i trädgården, till det som då var framsidan av huset, istället för att runda huset in till gårdsplanen som den gör idag. Det är i grunden en stenlagd väg, men när detta gjordes vet jag inte.

Min farmorsfar, Josef Rydner, uttalar sig om Allén i en tidningsartikel i Kristianstadsbladet från 1950, i samband med citatet ”Här skall inte det gamla tas bort, här skall det ha en fristad. Dessa gamla delar är en källa till så mycket skönhetsglädje.” Han tyckte att de ståtliga gamla alléträden hade både skönhetsvärden och historiska värden och ville bevara dem för framtiden. Figur 37 visar hur Allén såg ut på Josef Rydners tid och i figur 38 syns det att vyn än idag är relativt oförändrad.

Figur 37. Här kan man se hur Allén såg ut på Josef Rydners tid, 1940-talet. Foto: Ingeborg Borglund (exakt årtal okänt).

Figur 38. Så här ser samma vy ut idag. Foto: Linn Borglund (2017).

De gamla alléträden har hamlat/kapats ett antal gånger genom åren, dock inte den gamla hästkastanjen närmast bostadshuset, som istället fått växa sig mycket hög. Om Allén sköts på detta sätt traditionellt vet jag inte, men sedan min släkt tog över Grönhult har det i alla fall gjorts vid ett flertal tillfällen med udda intervall.

Första gången min pappa säkert vet att det gjordes var han en 12–13 år gammal, troligen 1965. Då hjälptes ett flertal släktingar åt med att toppkapa de gamla lönnarna och askarna och forsla bort de enorma stockarna på skottkärror, den gamla skottkärran i Stugans uthus bär fortfarande inbucklade spår efter de tunga trädstammarna, för att sedan sälja virket. Det var min farfar och pappa, farfars bror och två av pappas kusiner som hjälptes åt med ”hamlandet”. 1972–73 hamlade pappa Allén en gång till, denna gång helt själv, då han bodde hos sin mormor, Emmy Rydner, på Grönhult under en period av studieuppehåll. Sista gången Allén hamlades var i början av 1990-talet, då min farfar gjorde det med viss hjälp av en av mina kusiner. Farfar satte också några hästkastanjer för att föryngra Allén.

Som barn brukade min syster My och jag, senare också i sällskap med småsyskonen Tim och Ayla, gå ensamma genom Allén en gång varje sommar för att hälsa på hos grannen Pelle och fika i hans kök och hoppa i höet. My och jag brukade också leka ”flicka och rävunge” i Allén. My gömde sig i hålet i stengärdesgården och jag gick förbi i Allén och hittade ”rävungen” i hålet. Själv var jag för rädd för att krypa genom hålet, då jag var rädd för att fastna. Min pappa brukar också berätta att han och hans syskon ibland kunde hitta påskägg i hålet som barn, då min farmor brukade gömma presenter åt dem lite varstans på gården och skicka ut dem på snillrika skattjakter om påskaftonen.

Sedan min familj tog över Grönhult 2009 har vi gjort flera insatser för att förbättra miljön i Allén. Bland annat genom att rensa bort sly från kanterna och att kratta ihop nedfallna pinnar och löv om höstarna. För ett par år sedan hjälptes vi alla åt med att röja bort en del lågt hängande grenar som försvårade framkomligheten för brevbäraren, fylla i hål i vägen och lägga nytt grus i Allén och hela vägen bort till granngården.

Just nu pågår också ett förnygringsarbete, då flera av de gamla alléträden är skröpliga och kanske inte står särskilt länge till, och en kastanj, två lönnar och en ask har nyligen planterats i luckor efter tidigare träd. Planer finns också på att försiktigt börja hamla de gamla träden inom de närmsta åren, då de tunga kronorna på bräckliga stammar innebär en stor risk för att träden ska blåsa ner i någon storm eller knäckas av tung blötsnö.

Stugan

Figur 39. Stugan. Foto: Linn Borglund (2008).

Fysisk miljö

Stugan (se figur 39 och 40) omfattar ett gammalt bostadshus från 1700-talet, en trädgård med ett litet uthus, en bit av en åker som heter Fotbollslyckan, ett nyare namntillskott på en tidigare namnlös åkerplätt intill Fotbollsplanen, och en fotbollsplan. Miljön avgränsas naturligt av körvägen, Allén och åkrarna Byggeslyckan och Nedersta Lyckan.

Stugan ligger nära vägen, men ändå ganska avskärmad från den i och med att framsidan med huvudingången är på andra sidan huset. Där leder stentrappan in i en liten hall och vidare in i köket; där det finns en gammal fungerande vedspis. På nedervåningen finns också en matsal, kallad "Otto-rummet" då det vetter mot Ottos, en långsmal hall invid den andra ingången, ett vardagsrum med en vackert stenlagd öppen spis och ett sovrum. Ovanvåningen är en enda stor öppen yta, förutom att där finns ett badrum. Där finns gott om plats för ett flertal sovplatser. I det lilla uthuset (se figur 41) finns ett utedass och två små förvaringsutrymmen.

Figurer 40 och 41. Stugan och uthuset. Foto: Linn Borglund (2016 resp. 2018).

Trädskiktet i trädgården består av två stora äppelträd av sorten Ingrid Marie, ett päronträd, ett mindre gullregnsträd och en träridå mot Byggeslyckan, för att förhindra insyn från Ottos, bestående av björkar, vildplommonträd och vildäppelträd.

På Fotbollslyckan finns också ett körsbärsträd (fågelbär) och ett mycket märkligt vuxet äppelträd av oklar sort. I hörnet där Fotbollsplanen möter körvägen och Allén växer en liten dunge almar blandade med lönnar, hassel och en hästkastanj och längs med gärdesgårdskanten mot Allén och Nedersta Lyckan växer en del hassel, något körsbärsträd och någon ek.

Till buskskiktet hör en berså av schersmin och snöbollsbuskar ute vid vägen, en rododendronbuske invid björkridån, ett flertal vinbärsbuskar på olika håll, de flesta ganska risiga, och en björnbärsbuske, mitt i min farfars gamla grönsaksland, som klänger på uthuset. Invid huset växer också syrenbuskar och en kaprifol på vardera sidan om farstun.

Markskiktet i trädgården består framför allt av gräsmatta. En kant av grönbladig funkia växer invid huset mot vägen till och vid gaveln mot Ottos finns en rabatt med liljor och lupiner. Invid uthuset växer också en rabarberplanta. På våren blommar mycket scilla, vårstjärnor och påskliljor kring huset och på sina håll i gräsmattan och växtligheten kring huset övergår sedan i stora mängder rosablommande såpnejlikor, lupiner och ormbunkar.

Fotbollsplanen hålls prydlig och välklippt hela sommaren (se figur 42), men dess kantzoner och Fotbollslyckan är en annan fråga, vilket illustreras av figur 43. Där växer höga nässlor, petasites, vildpepparrot, hundkex och lupiner. Inne bland denna höga växtlighet står också en tuva gräslök.

Figur 42. Den välskötta Fotbollsplanen med Alléns träd skymtande över gärdesgården till höger i bild.
Foto: Linn Borglund (2018).

Figur 43. Hög växtlighet på Fotbollslyckan. Foto: Linn Borglund (2016).

Uppe vid vägen, en liten bit från Stugan, finns en mycket bred och utskjutande gärdesgårdsdel med höga körsbärsträd intill; den så kallade Gärsko & Pia-gärdesgården, som jag beskriver närmare i platsbiografin (se figur 51).

Kartan nedan, figur 44, illustrerar Stugans placering i förhållande till angränsande miljöer samt de mikromiljöer som hör till miljön.

Figur 44. Karta över Stugan och angränsande miljöer. Karta: Statens Lantmäteriverk (1976), bearbetad för uppsatsen.

Platskaraktärer

Miljön kring Stugan känns som en fridfull oas, skild från resten av gården. I mångt och mycket är det barndomsminnena som gör platsen speciell för mig. *Trolskt* är det definitivt, med den röda gamla stugan inbäddad i grönskan, och dess ålder och historia gör att Stugan också har något *tidlöst* över sig. Det lustiga äppelträdet på Fotbollslyckan, Stuganäppelträdet som vi kallar det och som syns i figur 45, är ett *mystiskt* inslag i miljön. En stor, lågväxande gren på trädet har ”slagit ben på sig själv” och utvecklats till ett eget träd vid sidan om den ursprungliga trädstammen.

Figur 45. Det lustiga Stuganäppelträdet. Foto: Linn Borglund (2013).

Det är också *mystiskt* och fantasieggande med stigen genom gärdesgården som leder in i Fägatan och vidare in på Nedersta Lyckan (se figur 46); en undanskymd liten stig som man vill veta vart den leder.

Figur 46. Stigen in till Fägatan och vidare in på Nedersta Lyckan. Foto: Linn Borglund (2018).

Färgglad är miljön definitivt, med den röda Stugan och uthuset i sig förstås (se figurer 39, 40 och 41), men framför allt sommartid med de vackert flerfärgade lupinerna kring huset och på Fotbollslyckan (se figur 43).

Miljöerbjudanden

Fotbollsplanen erbjuder goda möjligheter till *sportaktiviteter* i grupp såsom fotbolls- och badmintonspelande eller friidrottande. I trädgården finns det gott om utrymme för *trädgårdsarbete* som exempelvis att klippa fruktträd, snygga till rabatter och röja björnbärssnår. Det finns också möjligheter till *odlande* vid Stugan, då farfars gamla grönsaksland lätt kan fräsas upp igen och grönsaksplanter sås/planteras och skötas, och i och med den vildväxande pepparroten och den stora mängden kirskål som växer kring Stugan är *insamlande från naturens skafferier* också en möjlig aktivitet. Det insamlade skulle sedan kunna *förädlas* i köket.

Platsbiografi

Stugan är knuttimrad, något man inte riktigt kan se i dagsläget då ytterpanelen täcker detta, och är uppförd någon gång på 1700-talet. Den intilliggande åkern heter än idag Byggeslyckan; ett namn den fått då Stugan byggdes på en del av åkern.

Under min farmors föräldrars tid på Grönhult, då fruktodlingen hade sin storhetstid, användes Stugan som trädskötarbostad och den heltidsanställda trädskötaren bodde där med sin familj under 1940-talet och fram tills mitten på 50-talet (se figur 47).

Figur 47. Familjen i dåvarande trädskötarbostaden. Foto: Okänd (exakt årtal okänt).

Det ansågs att det spökade i Stugan och några släktingar till mig, frikyrkopastorn och mystikern ”Morbror” Algot, min farmors morbror, och hans tyska fru Didi, samt några andra så kallade mystiker, höll någon gång på 40-talet en seans på Stugans vind som slutade med att de blev så uppskrämda att de fick köra hem hals över huvud i vild panik mitt i natten och aldrig mer ville sätta sin fot i Stugan. Min farmor har varit rädd för Stugan sedan dess.

Stugan stod sedan orörd i många år, förutom att det under vissa år lagrades flera ton Melonäpplen på golvet i vardagsrummet, tills mina föräldrar genomförde en omfattande renovering av den i början av 1980-talet. De moderniserade köket, lät bygga en ny trappa upp till övervåningen/vinden, installerade ett badrum där uppe, slipade alla golv i hela huset, höjde taket i vardagsrummet, genom att ta ner sju lager innertak, tapetserade i flera rum och lät bygga den vackra öppna spisen i vardagsrummet.

De bodde sedan i Stugan under stora delar av 80-talet och gjorde under denna tid också mycket i trädgården. Under en period hade de ett frodigt grönsaksland och en häck av stora vinbärsbuskar som bar enormt mycket bär. Det var också de som planterade björkridån som ett insynsskydd mot grannen Otto. När jag föddes hade de redan flyttat iväg, först till Hofors och strax efter det till Stockholm, men jag tillbringade ändå en stor del av min tidiga barndom i Stugan; som de då hade som fritidsboende.

Figur 48. Jag och mina syskon leker i Stugans trädgård sommaren 1996. Jag är flickan med hästsvans i kärran. Foto: Lena Blomstergren (1996).

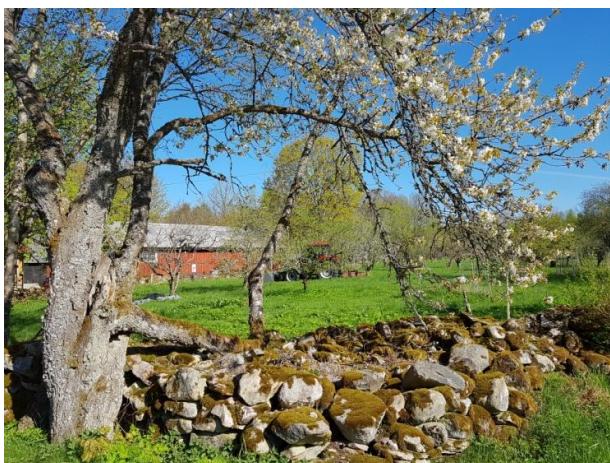
Figur 49. Syskonen My, Linn, Tim och Ayla i Stugans trädgård. Foto: Anders Borglund (1995).

Figur 50. Min syster My och jag bland blommorna i gröngräset. Foto: Anders Borglund (1996).

Lekarna och naturkontakten från den tiden, som illustreras av figurerna 48, 49 och 50, har satt djupa spår i mig. Vi fyra syskon lekte allt möjligt, mest utomhus som jag minns det, gungade mycket, kelade med kattungar och lekte i kojans som våra föräldrar byggde åt oss i Ingrid Marieträdet invid uthuset.

Den lek jag minns tydligast involverade min storsyster My och mig, vår mamma och Gärsko & Pia-gärdesgården (se figur 51). My hette i leken Gärsko och jag hette Pia och vi bodde där uppe på gärdesgårdsplatån och i körsbärsträdet. Gärsko hade en "buckla" som hon var mycket stolt över, en utväxt från ett träd, och Pia skapade en flöjt av en barkbit som hon kunde spela sällsamma melodier på. Gärsko hade rummet högst upp i körsbärsträdet, för Pia var mindre och kunde inte klättra lika högt. För att lämna hemmet måste de hoppa så långt de kunde ner från gärdesgården; annars kunde de råka landa i varggräset och då kom vargen och tog dem! Det var mamma som var vargen.

Figur 51. Gärsko & Pia-gärdesgården där My, jag och mamma lekte så mycket en gång i tiden. Foto: Linn Borglund (2018).

Senare spenderade vi fyra barn en vecka varje sommar hos farmor och farfar på Grönhult och jag minns att jag stundtals vandrade iväg ensam bort till Stugan och lekte där för mig själv. Fram tills för några år sedan fanns det ett gammalt bigarråträd invid huset som jag plockade

olika mogna bär från, dvs. olika stora, och skapade familjer av som jag satt och lekte med på farstustrappen. Som barn hade jag ett stort intresse för fraktaler, även om jag givetvis inte kände till begreppet, och möjligheterna att skapa familjer av likartade naturmaterial i olika storlek. Under dessa sommarveckor spelade vi också fotboll med farfar nästan varje dag; även långt efter att han passerat 80-årsstrecket.

Efter det att farmor och farfar flyttade från Grönhult till en lägenhet i Kristianstad, i samband med att vi tog över gården 2009, tog de över Stugan som fritidsboende. Tanken var att de skulle bo där på helgerna, så att uppbrottet från Grönhult inte blev så abrupt, men av olika anledningar blev det inte så.

Även om det inte blev att de spenderade så mycket tid där under kommande år som min farfar skulle ha velat var de ändå där på dagsutflykter rätt så ofta och fikade i köket eller ute i trädgården och farfar fick möjlighet att vara ute och påta i trädgården. Tills för bara ett par år sedan, fram tills han fyllde 92, hade han fortfarande ork och lust att klippa äppelträden, klippa gräset, ha ett grönsaksland med potatis, ärtor och morötter, mata fåglarna om vintern och ta hand om sin svärfars dahlior, vilket illustreras av figur 52. Dahliorna har varit med sedan 1940-talet och numera är det min pappas uppgift att sätta Josef Rydners dahlior i jorden varje vår och plocka in knölarna för förvaring i fruktkällaren om hösten. Deras prakt sommaren 2018 har visat att det fortfarande är mödan lönt.

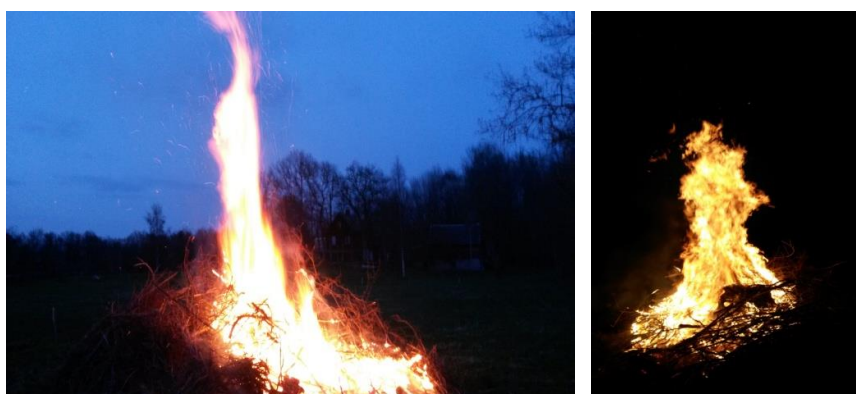

Figur 52. Blommande dahlior i olika färger och former inne bland ogräs och grönsaker i farfars grönsaksland framför uthuset sommaren 2015. Foto: Linn Borglund (2015).

Min familj har använt Fotbollsplanen mycket sedan vi flyttade till Grönhult 2009. När vi tog över gården var hela gräsplanen uppbökad av vildsvin, så vi fick jämna till den med traktorn och så in nytt gräs. Varje sommar sedan dess har vi spelat familjefotboll. På somrarna är ofta alla vi barn, nu i 20-årsåldern allihop och studerande på olika håll, på besök och det är en trevlig aktivitet att göra tillsammans. De starkaste spelarna måste vara extra snälla och ibland får föräldrarna handikapp för att göra matcherna rättvisare. Oftast är våra matcher 10–15 minuter i halvlek och sedan byter lagen planhalva, så ingen ska kunna vinna på grund av att det andra laget har solen i ögonen eller en svag uppförsbacke till målet. Sedan springer vi alla ner till sjön och badar.

Fotbollsspelande är också en mycket trevlig och uppskattad aktivitet när vi har gäster. En av mina kusiner var med och spelade mycket en sommar och vissa gånger har vi haft med ett helt gäng gäster. Någon gång har också granngårdens barn varit med och spelat.

På Fotbollslyckan anlägger vi varje vår en majbrasa (se figurer 53 och 54) som vi tänder på Valborgsmässoafton och sjunger in våren kring. Tills för några år sedan brukade brasan ligga nära gårdesgården, men en Valborg slog några gnistor ner i ett av de gamla alléträden som plötsligt stod i ljusan låga! Släckningsarbetet var en prövning och numera kan man promenera rätt igenom trädet om man är liten (se figur 29). Sedan dess ligger brasan på behörigt avstånd från Allén.

Figurer 53 och 54. Majbrasan på ny placering, man kan skymta Ottohuset i bakgrunden på bilden till vänster. Foto: Linn Borglund (2017).

Trädgården

Figur 55. Trädgården. Foto: Linn Borglund (2017).

Fysisk miljö

Trädgården på baksidan av det stora bostadshuset (se figur 55) avgränsas av stengärdesgårdar; mot Trehörningen i väster, Toften i söder och Allén i öster. Själva Bostadshuset, och en kort bit stengärdesgård i anslutning till det, samt vägen in till gården, utgör gränserna åt norr. Större delen av trädgårdens yta utgörs av en gräsmatta och trädskiktet domineras av en enorm blodbok. I övrigt utgörs trädskiktet av häggar, aspar och almar, som bildar ett skogigt hörn av trädgården, en samling högvuxna hibor i motsatta hörnet, två cypresser, tre gamla päronträd, två körsbärsträd i form av ett halvdött japanskt körsbärsträd och ett bigarråträd, en magnolia samt två mindre plommonträd; där en ymp från Toftens gamla Viktoriaträd med framgång tagit sig på ett av de små träden.

Buskskiktet är också rikligt representerat och artrikt i trädgården. Stora rododendronbuskar finns på ett flertal ställen och särskilt utmärkande är två gigantiska individer i Rhododendronområdet. I gräsmattan, nära gärdesgården mot Toften, finns en schersminberså och i trädgårdskanten mot Stugan ligger en lindberså. Unga häggplantor utgör ett bitvis oframkomligt buskskikt i det skogiga hörnet och i buskageområdet närmast vägen finns ett flertal sorters schersminer, forsythior, tibast, syrener och en paradibuske. Ett antal rosenbuskar finns också och lagerbladsbuskar, samt en rosenkvitten vid slutet av Krokusstigen.

När det gäller markskiktet finns det väldigt mycket att säga och jag kan inte gå in på allt. Framför allt utgörs det förstås av gräsmattan som, trots att den klipps regelbundet, är mycket artrikare än de flesta kanske tänker sig en gräsmatta; där finns allt från teveronikor till tusenskönor och maskrosor och om våarna täcks större delen av ytan av snödroppar (se figurerna 56, 57, 58 och 59).

Figurer 56, 57, 58 och 59. Artrikt i gräsmattan. Foto: Linn Borglund (2018).

I övrigt kan det väl sägas att vårbloomingen i hela trädgården är spektakulär och verkligen något utöver det vanliga, men att rabatterna under sommaren övergår till att fyllas av höga nässlor, kirskål och ormbunkar, även om de blomstersmycken som finns där som smörbollor, dagliljor, stormhattar, aklejoj, japanska anemoner och rosenflockel gör sitt bästa för att titta fram bland ogräsen.

I trädgården finns också ett flertal kulturelement i form av de omgivande stengärdesgårdarna och en liten ruin under Blodboken som heter Mejeriet, vilken jag går närmare in på i avsnittet Blodboken, samt en gammal ryttarsten under terrasstrappan och en inskription i husgrunden från 1724 (se figur 60).

Figur 60. Inskriptionen i husgrunden, framklippt bland murgrönan. Foto: Linn Borglund (2015).

På många sätt kan också själva trädgårdens utformning och många av de växter som finns där sägas vara kulturelement, grönt kulturarv, då de är rester av den trädgård min farmorsfar, trädgårdsmästaren Josef Rydner, skapade under 1940- och 50-talet. Den höga förekomsten av daggkåpa, Josefs favoritväxt, är en sådan rest (se figur 61) och spåren efter hans trädgårdsskapelser beskriver jag också mer utförligt i platsbiografen.

Figur 61. Daggkåpa, Josef Rydners favoritväxt, hittar man exempelvis på flera håll i trädgården än idag. Foto: Linn Borglund (2018).

Trädgården upplevs som en omgärdad helhet, även om vissa delar i den också kan upplevas som egna små helheter, men den har också en fantastisk utsikt över den intilliggande åkern Toften (se figurer 62 och 63); vilken inte minst är härlig att njuta av under en fikastund på terrassen.

Figurer 62 och 63. Utsikt över Toften med en av de gamla stengärdesgårdarna, med en nybyggd övergång, tydligt synlig. Foto: Linn Borglund (2018).

Kartan nedan, figur 64, illustrerar Trädgårdens placering i förhållande till angränsande miljöer samt de mikromiljöer som hör till miljön.

Figur 64. Karta över Trädgården och angränsande miljöer. Karta: Statens Lantmäteriverk (1976), bearbetad för uppsatsen.

Platskaraktärer

Det är *mystiskt* med alla rum i trädgården, då där finns mycket att utforska och undersöka. Blodbokens låga grenvalv lockar in en att se vad som finns därinunder och bersåer kan vara spännande att undersöka. Går man ner i trädgården kan man vilja titta vad som finns i skogiga hörnets hägg- och aspskog, lockas att vandra vidare ut på Toften genom någon av de båda passagera i gärdesgården, eller upptäcka ett undanskymt hörn av trädgården med ett hål i gärdesgården ut i Allén.

Att strosa runt i Trädgården och skymta spåren efter Josef Rydners skapelser väcker också upptäckarlust och lockar till fantasier kring den en gång så vackert anlagda trädgården. Det är

spännande att gå runt där och försöka föreställa sig hur det såg ut på den tiden och att leta efter spår av den. Och det är också perspektivgivande att tänka sig hur mycket jobb det måste ha varit att sköta den; med alla grusgångarna som skulle krattas och rabatter som skulle hållas snygga och fria från ogräs.

Det kan också vara *mystiskt* förvånande när man hittar vackra blommor bland nässlor och annat i rabatterna, eller när det dyker upp sådant man inte sett där förut, det är spännande att försöka föreställa sig hur trädgården såg ut förr i tiden och att leta efter spår av den. När det blommar om våarna blir trädgården både *färgglad* och *trolsk*.

Refuger, visten (Grahn) finns på flera håll i trädgården, bland annat en trevlig sten att sitta på i det skogiga hörnet (se figur 65), där ingen ser en men man har ganska god uppsikt över trädgården. En annan sten att sitta på finns inne under hiborna; också den avskärmd från omvärlden (se figur 66).

Figur 65 och 66. De båda undanskymda sittplatserna/*refugerna*. Foto: Linn Borglund (2018).

Den stora gräsmattan och terrassen passar bra in på Grahns beskrivning av *samvaro, möte*; en plats där människor kan träffas och ta del av aktiviteter, som exempelvis midsommarfirande, eller bara vara del av gemenskapen och se andra människor ha roligt.

Miljöerbjudanden

Gräsmattan är en stor öppen yta som skulle kunna användas till många olika typer av aktiviteter; allt från picknickar, kanske med något gott som *samlats in från naturens skafferi* och/eller *förädlats* innan picknicken i det gröna, till *sportaktiviteter* såsom spel/lekar som krocket eller kubb, studsmattehoppande och bollspel eller midsommardans kring stängen.

Trädgården erbjuder självklart också goda möjligheter till att *trädgårdsarbete* som exempelvis att beskära buskar, klippa gräs och snygga till rabatter; vilket också hade blivit ett *bevarande av det gamla* då trädgården på så vis hade blivit mer lik den vackra trädgård Josef Rydner en gång skapade.

Trädgården är också en utmärkt plats för att njuta av upplevelsen av *årstidsmagi*, i detta fall särskilt vårmagin. Det är en av de första platserna på gården där snödropparna tittar upp, ibland redan i slutet av januari om det varit en mild vinter, och sedan blir den en plats full av

vårblommor av alla de slag som breder ut sig i stora mattor och fröjdar en med sina olika former och färger.

Platsbiografi

Min farmorsfar, Josef Rydner, var som jag redan nämnt en självlärd trädgårdsmästare och under sin tid på Grönhult, 1939–1960, skapade han en helt fantastisk trädgård på gården med många olika rum, grusgångar, stenpartier och prunkande rabatter. En hel del gamla foton finns bevarade som visar hur välskött och vacker trädgården var en gång i tiden (se exempelvis figur 67, 68 och 69).

Figur 67. Josef Rydner i sin vackra trädgård. Foto: Ingeborg Borglund (1952).

Figurer 68 och 69. På bilden till vänster krattar Josef en av trädgårdens många grusgångar och på den högra syns han tillsammans med sin hustru, Emmy, sin svägerska ”Moster Berta” och ett litet barnbarn med kattunge i famnen. Foto: Ingeborg Borglund (1952).

De stora rododendronbuskarna i Rhododendronområdet finns det också fotografier av från Josefs tid och det är svårt att föreställa sig att de enorma buskar som växer där idag (se figur 72) en gång varit så små som i figur 70 och 71.

Figur 70. Här visar Josef upp de nyplanterade små rododendronbuskarna i Rhododendronområdet för min farfars föräldrar samt min gammelfaster Kerstin. Den lille pojken intill honom är min pappa. Foto: Ingeborg Borglund (1957).

Figur 71. "De kommer att växa!", tycks Josefs handgest säga på denna bild. Min farfarsfar, Ernst Borglund, ser skeptisk ut. Foto: Ingeborg Borglund (1957).

Figur 72. Men nog hade han rätt! Så här ser de ut idag, 60 år senare. Foto: Linn Borglund (2017).

Längst ner i trädgården, invid gärdesgården mot Toften, stod ett par mycket storvuxna gamla granar som hade något trolskt över sig och inramade trädgården mot Toften. Josef Rydner, som var mycket för att bevara det som var gammalt och vackert på gården, lät dem stå kvar och bli en del av sin trädgård (se figurer 73 och 74).

Figurer 73 och 74. Till vänster en frodig rabatt med lupiner, liljor och irisar med de resliga granarna i bakgrunden och på bilden till höger syns en stor gran längst ner i trädgården. Foto: Ingeborg Borglund (1952).

Min syster My och jag klättrade mycket i dem som barn och hade väldigt roligt därinne i vår egen lilla värld under trädkronorna; där ingen såg oss och där vi kunde klättra högt, högt upp bland de grönpudrade gamla grenarna och leka där så länge vi ville innan vi smet iväg på äventyr ut i djungeln på Toften. Tråkigt nog blåste de gamla granarna ner i stormen Gudrun i början av januari år 2005. Stockarna köptes av Sveaskog och lades uppe vid infarten till gården för att senare hämtas upp, men detta skedde aldrig och det fina virket har fått ligga där och förmultna allt sedan dess. De intelligande buskarna i Rhododendronområdet skadades av de fallna trädstammarna och delar av stengärdesgården raserades, men detta har idag återställts och flera av de enorma stubbarna har tagits bort och eldats upp, med mycket möda och stort besvär. En stubbe finns dock kvar som en del av ingången till Toften från trädgården (se figur 75).

Figur 75. Ingången till Toften med stubben efter en av granarna synlig till vänster i bilden. Foto: Linn Borglund (2018).

Inventering på mikromiljönivå

Blodboken

Figur 76. Blodboken. Foto: Linn Borglund (2018).

Fysisk miljö

Blodboken (se figur 76) är naturligtvis en ganska liten miljö, där trädet självt utgör de avgränsande ramarna, men inte desto mindre är det en spännande miljö. Buskskiktet under grenverket utgörs av vinbärsbuskar, en weigela, små självsådda bokplantor, en del av dem blodbokar och andra helt vanliga bokar, någon alm och ett antal unga häggar.

En del av markskiktet är vintergrönt, då där växer mycket skuggört och murgröna; vilken även klänger upp i trädet och gör hela blodboken ”vintergrön”. I övrigt består markskiktet främst av boklöv, men genomgår en fantastisk förvandling om vårarna. Då täcks marken plötsligt av snödroppar och vintergäck som senare övergår i påskliljor, scilla, porslinshyacinter, kungsängsliljor, vitsippor av såväl den vanliga enkla som en fylld variant, gulsippor, violer, svalört och hålnunneört för att slutligen övergå i en matta av liljekonvaljer. Detta illustreras av figurerna 77, 78, 79 och 80.

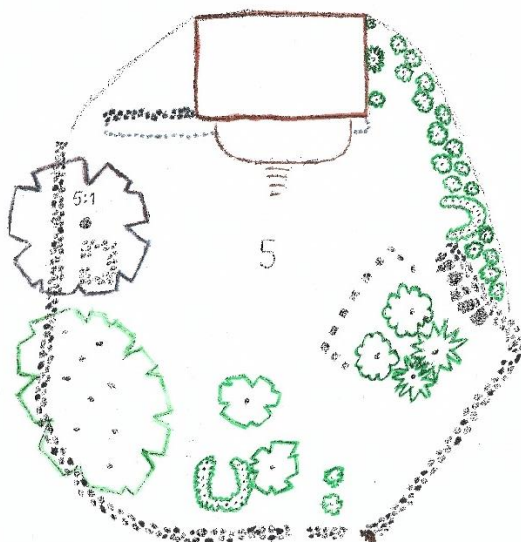
Figurer 77, 78, 79 och 80. Vårblomning under blodboken. Foto: Linn Borglund (2018).

Blodboken i sig är ett levande kulturelement, som säkerligen har ett hundratal år på nacken om inte mer, och den lilla ruinen Mejeriet ligger också under trädets krona. Intill Mejeriet finns också spår efter stentrappor, stenlagda gångar och stenkantade rabatter som Josef Rydner en gång anlagt där. Figur 81 illustrerar den åldrig Blodboken, dess närhet till bostadshuset och Mejeriets placering i förhållande till trädets stam. Spåren från Josefs tid beskrivs utförligare i platsbiografen och illustreras av figurerna 85, 86 och 87.

Figur 81. Blodboken i avlövad tillstånd en tidig vår, med närheten till bostadshuset tydligt synlig, och med ett hörn av Mejeriet skymtande längst ner i högra hörnet. Foto: Linn Borglund (2018).

Skissen nedan, figur 82, illustrerar mikromiljön Blodbokens placering i delmiljön Trädgård.

5. Trädgården 5:1. Blodboken

Figur 82. Enkel skiss över Trädgården (ej skalenlig) med Blodboken och dess placering markerad. Skiss: Linn Borglund (2018).

Platskaraktärer

Blodboken är en ljuvlig färglick i trädgården under stora delar av året, särskilt om våren, men att sommartid stiga in under dess krona är att stiga in i alldeles grön lövad grotta. Detta illustreras tydligt av figur 83.

Figur 83. Blodbokens gröna, lövade grotta. Foto: Linn Borglund (2018).

Denna grotta rymmer många olika karaktärer, men tydligast av alla är *trolskt* då det verkligen känns som att kliva rakt in i en saga; extra förstärkt av den vindlande murgrönan i trädets krona (se figur 84). Grahns *rymd*, känslan av att komma till en annan värld, är också mycket påtaglig. Vidare är det en *tidlös* plats med det mäktiga, *vördnadsbjudande*, gamla trädet, ruinen och stengärdesgården mot Trehörningen, samtidigt som den också har element av *föränderligt* då det inte alls är en inneslutande lövgrotta annat än just sommartid. *Färgglatt* är trädet naturligtvis från utsidan och det är förvånande och *mystiskt* att stiga in under grenverket och finna denna förtrollat gröna värld som jag just beskrivit.

Figur 84. Bild som belyser den trolska och vördnadsbjudande karaktären inne i blodboksgrottan. Foto: Linn Borglund (2012).

Miljöerbjudanden

Det finns goda möjligheter till *bevarande av det gamla* under blodboken genom att exempelvis ta fram de gamla gångarna, stentrappan och rabattkanterna.

Trädgårdsarbete är också en möjlighet här. Det finns t ex en del grenar som går för långt ut i gräsmattan som kan sågas av och de gamla rabatterna med stenkanter skulle kunna anläggas på nytt. Då de späda boklöven om våren går att äta finns där också stor möjlighet till *insamlande från naturens skafferi* och det kunde bli en vacker sallad med de kopparröda bladen. Blodboken är också en underbar plats att uppleva *årstidsmagi* på och att sitta under dess krona om sommaren är verkligen sinnebilden av *tystnad och ensamhet*.

Platsbiografi

Jag vet egentligen inte så mycket om själva Blodbokens tidiga historia, mer än att min pappa säger att det har varit ett stort träd under hela hans levnad, han är född 1953, och därmed kan förmodas ha vuxit på platsen under större delen av 1900-talet åtminstone.

Trots att blodboken toppkapades ganska brutalt på 1980-talet, vilket trädet märkligt nog inte tycks ha tagit någon större skada av, är det idag ett gigantiskt och mycket majestätiskt träd som breder ut sig långt i vad som tidigare varit gräsmatta och täcker de grusgångar, stentrappor och små stenkantade rabatter som min farmorsfar anlade där under 1950-talet, delar av vilka kan skimras i figur 85. Vissa spår efter dessa kan dock ännu skimras runt Mejeriet, se figurerna 86 och 87.

Figur 85. Här visar Josef Rydner upp sina vackra trädgårdsskapelser för ett gäng besökare. Rabatternas stenkanter syns tydligt, med Blodboken och det på den tiden vitrappade Bostadshuset i bakgrunden.

Foto: Ingeborg Borglund (1945).

Figurer 86 och 87. På bilden till vänster skimtar en gammal stentrappa fram bland växtligheten och till höger syns delar av de gamla rabatternas stenkanter tydligt. Foto: Linn Borglund (2018).

Ruinen Mejeriet (se figur 88, 89 och 90) är också en intressant del av platsens biografi. Det är en stengrund med ett lustigt badkar i botten, som man får passa sig för att inte trampa ner i nu då golvet är täckt med förrädiska löv. En gång i tiden användes Mejeriet som en förvaringsplats för gårdens mjölk; vilken höll sig kall därinne även under heta sommandagar tack vare att vatten från den naturliga källan invid bostadshuset leddes ner genom trädgården och in i "badkaret" i Mejeriets golv. När det byggdes och tills för hur länge sedan det användes i detta syfte vet jag dock inte.

Figurer 88, 89 och 90. Mejeriet från olika synvinklar. Foto: Linn Borglund (2018).

Diskussion

Genom att ta fram och följa min inventeringsplan genom inventeringar av miljöer på Grönhult tycker jag att jag har visat fram den hälsofrämjande potentialen hos en gammal natur- och kulturgård. Genom den fysiska beskrivningen finns ett underlag för kartor och för att ge människor möjlighet att få en överblick och kunna orientera sig på egen hand.

Platskaraktärerna lyfter fram och visar på hälsobringande egenskaper hos miljöerna.

Miljöerbjudandena visar på tillgängliga hälsofrämjande aktiviteter och upplevelser.

Platsbiografin gör platsen mer levande och kan användas som underlag för berättelser och föredrag om gården. Alla delar har ett vetenskapligt underlag; se bakgrunden till inventeringsplanen i metoddelen.

Jag ser det som att jag genom inventeringarna, inte minst i inventeringen på övergripande gårdsnivå, har visat på att alla Grahn's parkkaraktärer finns väl representerade på Grönhult och att alla väsentliga delar och element som man försöker bygga upp i en rehabträdgård enligt Alnarpsmetoden (se Grahn & Ottosson, 2010) finns helt naturligt och gratis i gårdens kulturmiljö.

Genom arbetet med inventeringarna har det också framkommit vissa aspekter som jag anser gör kulturmiljöer än mer värdefulla ur hälsosynpunkt än en för hälsofrämjande ändamål nyetablerad trädgård. Jag tänker exempelvis på platsbiografin, som tillför en värdefull dimension till upplevelsen av en plats och som enligt Altman och Low (1992) är viktig för att känslor av platsanknytning ska bildas. Denna dimension/karaktär finns endast i liten omfattning i en nyanlagd hälsoträdgård. Platskaraktärer som trolskt, vördnadsbjudande och mystiskt anser jag genomsyrar hela kulturmiljön och är något som behöver tid och ett långvarigt samarbete mellan naturen och människan för att uppnå sin fulla potential; varvid uppbyggda hälsoträdgårdar inte kan hoppas på att återskapa den typen av miljöer annat än på mycket lång sikt.

En annan skillnad mellan kulturmiljöer och uppbyggda hälsoträdgårdar är att det finns större möjlighet till ett bevarande av det gamla genom faktiskt omformande av naturen, vilket enligt Riley (1992) kan vara något som vi, kanske omedvetet, saknar. Det finns träd och buskar att röja, gamla miljöer att ta fram och göra fina osv.

Möjligheten till upplevelser av det vilda djurlivet, tystnad och ensamhet samt kvällsupplevelser ser jag också som betydligt större i en gammal kulturmiljö på landsbygden än i en tätortsnära rehabträdgård. Många kulturelement är av stort värde för biologisk mångfald (Jordbruksverket, 1994; Jordbruksverket, 1995; Regionmuseet Kristianstad, 2017; Riksantikvarieämbetet, 1994 och Riksantikvarieämbetet, 2014) och förekomsten av exempelvis stengärdesgårdar, odlingsrösen, gamla träd, ängar och naturbetesmarker på Grönhult är en bidragande orsak till att det vilda djurlivet trivs och frodas så väl på gården. Stjärnhimlar kan också upplevas på ett helt annat sätt på landsbygden än i, eller intill, en stad (Liljemalm, 2016 och Svenska astronomiska sällskapet, 2017b) och även om platser med utrymme för social tystnad (Pálsdóttir, 2016) kan skapas i en tätortsnära rehabträdgård går det

inte att komma ifrån det faktum att stressande och hälsopåverkande buller ((Naturvårdsverket, 2018; Södra sjukvårdsregionen, 2017 och Arbetsmiljöverket, 2016) oundvikligen är en del av stadsträdgårdens sonotop (Hedfors, 2003).

Möjligheterna till olika typer av prestigelösa, motions- och glädjeinriktade sportaktiviteter ser jag också som en potential på Grönhult som inte finns i samma utsträckning i en uppbyggd trädgård. Vikten av motion och möjligheterna till olika typer av sportaktiviteter i naturmiljöer är för övrigt något som jag tycker nämnts ytterst lite under masterns gång, trots hälsoriskerna som förknippas med ett alltför stillasittande liv (Ekman & Arnetz, 2005; Grahn & Stigsdotter, 2003; Nilsson, et al., 2011) och att alla nog är överens om att det finns en stark koppling mellan fysisk och mental hälsa.

Vissa aspekter av fysisk aktivitet i naturen har tagits upp i kurser jag läst, som exempelvis att odlande och trädgårdsarbete kan vara god motion och väl så bra som sjukgymnastik (Lewis, 1996) och att terapidjur som hundar kan locka till ökad fysisk aktivitet (Curl, Bibbo & Johnsson, 2017), men jag har ändå en känsla av att när det talas om naturens hälsofrämjande värden så ligger fokuset till stor del riktat mot värdena för mental hälsa. Detta bottnar väl kanske i att ämnesområdet är så, som jag tycker, snedriktat mot vård av olika typer av diagnoser, som utmattningssyndrom, stroke, PTSD och olika typer av psykisk ohälsa och att man tänker sig att naturens hälsofrämjande värden i första hand ligger i att den till viss del kan bota/behandla/rehabilitera sjuka människor.

De hälsofrämjande värden som jag ser i gamla kulturmiljöer, och som jag har visat fram i bakgrunden till inventeringsplanen i metoddelen och genom inventeringarna i den här uppsatsen, tänker jag kan ligga till grund för ett ökat bevarande och användande av gamla kulturmiljöer ur hälsosynpunkt. Jag förespråkar i första hand ett användande i form av förebyggande hälsoverksamheter som exempelvis olika former av landsbygdsturism, då det är det jag ser som en viktig väg framåt, men kulturmiljöerna skulle naturligtvis också kunna användas till mer rehabiliterande verksamheter.

Landsbygdsturism kräver, till skillnad från rehabverksamhet, inte någon medicinskt utbildad personal och är inte heller beroende av godkännande och ekonomiskt stöd från t ex landsting, kommun eller EU. Vid flera studiebesök som gjordes under mastern uttrycktes problem med ett sådant beroende. Uppfattningen var att kraven från bidragsgivarna hela tiden ökade både vad avsåg själva verksamheten och gällande återrapporteringen av vad som utförts.

Att bidra till att förebygga olika former av stressrelaterad psykisk ohälsa känner jag måste vara att föredra, både ur samhällets och den enskildes synvinkel. Om vi nu är så dåligt anpassade till det moderna livet som t ex Lewis (1996) framhåller kan man undra hur så många människor ändå faktiskt klarar av det. Kanske är det så att vi människor är olika, en del trivs med och hanterar det moderna livet väl, men många gör det inte. Det senare framgår av alla larmrapporter om ökad psykisk ohälsa. Jag kan förstå ur en samhällssynpunkt att det är önskvärt att människor som blivit utbrända eller på annat sätt sjuka, stressade eller olyckliga

ska rehabiliteras så snabbt som möjligt för att sedan kunna återgå till arbetslivet, men för mig känns det fel att det skulle vara huvudmålet med naturinterventionerna, vilket det i många fall, åtminstone indirekt, blir.

Genom evolutionen har vi levt mycket närmare naturen och jag har hört någonstans att för bara hundra år sedan eller så träffade de flesta inte så många människor under en hel livstid som en modern stadsmänniska stöter på varje dag. Som först jägare och samlare och sedan som bönder levde vi i samklang med naturen på ett helt annat sätt än vi gör idag och följde våra biologiska rytmer stimulerade av sol, måne och årstid (Lewis, 1996). Idag förväntas vi klara av samma arbetsuppgifter och samma höga tempo över hela året, år ut och år in. Därmed är det väl inte konstigt att många människor mår dåligt och helt enkelt inte kan trivas och blomstra om de ska tvingas leva ett sådant liv.

Kanske borde målet med naturinterventioner inte i första hand vara rehabilitering, vilket för tankarna till ett återställande till att återigen kunna klara av ett heltidsjobb och samhällets alla krav och måsten, utan mer i linje med att få folk att se att det kan finnas andra värden än idealet med heltidsjobb och stadsliv och andra vägar att gå i livet som gör det mer njutbart, tillfredsställande och hälsosamt. Besök i natur- och kulturmiljöer kan inspirera människor till att se över sin livssituation och ställa sig frågor av typen: Behövs verkligen två heltidslöner för att försörja familjen? Skulle jag kunna tänka mig att sänka mina kostnader för att kunna ha ett "naturligare" liv t ex genom att hitta ett billigt boende på landet? Skulle jag kunna hitta en annan försörjning där jag mer styr mitt liv själv?

När jag har gjort mina inventeringar har jag fått en mängd idéer till hälsofrämjande landsbygdsturismverksamheter. Jag har också diskuterat mitt arbete med familj, släktingar och vänner. De flesta har blivit mycket entusiastiska och bidragit med olika förslag. Idéer som har kommit fram är t ex jaktresor, simskola för vuxna, självplock av blommor från blomsterfält, företagsträffar/workshops/team building, caféverksamhet och gårdsbutik. Alla skulle kunna bidra till att locka ut människor i naturen.

Den omfattande gamla fruktodlingen på Grönhult, med ca 400 gamla fruktträd utspridda på ett flertal av gårdens åkrar, anser jag har en stor potential för hälsofrämjande landsbygdsturism med starka kopplingar till bevarande av det gamla och av vårt kulturarv. Jag har inte inventerat fruktodlingen i uppsatsen då jag redan gjort en omfattande inventering av dess fysiska miljö och framför allt platsbiografi i mitt kandidatarbete (Borglund, 2014). Även om jag inte direkt drog kopplingar till hälsofrämjande värden hos fruktodlingen och tog med platskaraktärer och miljöerbjudanden i inventeringen när jag skrev kandidatarbetet kände jag att jag ville fokusera på andra miljöer på Grönhult i den här uppsatsen och att värdet av fruktodlingen mer får komma in här i diskussionen.

Fruktodlingens potential ligger t ex i att man skulle kunna ha självplock i gammal fruktodling, smakvandringar och äppelprovning samt olika typer av sammansatta aktiviteter kring detta som föredrag om gamla äppelsorter och fruktodlingens historia följt av smakvandring i fruktodlingen där besökarna får provsmaka äpplen av olika sorter och plocka med sig av sina

favoritsorter hem. Fruktodlingen erbjuder också goda möjligheter till att ha kursverksamheter i bevarande av det gamlas anda, som exempelvis kurser i ympning eller beskärning av gamla kronträdd. Fadderskap av gamla äppelträdd är ännu en idé, vilken bygger på att folk mot en mindre summa kan få vara med och bevara ett historiskt intressant trädd och/eller en ovanlig äppelsort för framtiden genom att hjälpa till att beskära och sköta det och prova på att ympa in ympkvistar från trädet på unga grundstammar för att bevara sorten. Utöver att de får möjlighet att göra goda gärningar på gården och får ny kunskap är tanken att de också får skörda så mycket frukt de vill från ”sitt” trädd.

Den karaktärsrika miljön på Grönhult där man överallt kan känna historiens vingslag och om vilken det finns så mycket platsbiografisk information bevarad erbjuder också goda möjligheter till olika typer av guideade vandringar, som t ex trädgårdshistoriska vandringar i Trädgården, vandringar med fokus på kulturelement över åkrarna, runt bostadshusen och genom Allén, eller vårprimörsvandringar med fokus på insamlande från naturens skafferi i de miljöer på gården detta kan finnas tillgängligt för stunden.

Vidare innebär de två mindre bostadshusen på gården, Stugan och Ottos, att det finns goda möjligheter till att hyra ut stugor och ha övernattningar i samband med kursverksamhet av olika slag. De skulle också kunna vara mysiga, väderoberoende platser för olika aktiviteter som förädling och hantverk exempelvis eller att hålla föredrag på. Ladans stora sal hade också kunnat lämpa sig som en plats för föredrag och lämpar sig också i fest-/eventsammanhang och för sportaktiviteter vid dåligt väder.

Guideade vandringar och föredrag om gården hade kunnat ge besökarna känslor av platsanknytning, i enlighet med Lows (1992) teori om olika typer av bindningar; i detta fall bindning genom berättande och namngivning. Enligt Riley (1992) har också tidsaspekten, det vill säga under hur lång tid man vistas på en plats, avgörande betydelse när det gäller upprättande av platsanknytning. Tidsaspekten anser jag också är viktig för naturanknytning genom att det skapar utrymme för ensamma stunder i naturen, med möjlighet att uppleva social tystnad (Pálsdóttir, 2016) och att vara närvarande i stunden i bara vara-aktiviteter; där mindfulness kan stärka känslor av samhörighet med naturen (Schutte & Malouff, 2018).

Detta tänker jag kan vara svårt att uppnå i en uppbyggd hälsoträdgård med på många sätt aktivitetsfylld rehabiliteringsverksamhet, då korta stunder av egentid mellan aktiviteterna kanske inte är tillräckligt för att ge djupgående, långvariga, känslor av naturkontakt/naturanknytning. Även om rehabiliterande naturinterventioner förvisso kan pågå under exempelvis en åttaveckorsperiod, med träffar flera gånger i veckan under denna period, är det endast under dagtid och under en viss årstid som deltagarna upplever platsen.

Alla upplevelsedimensionerna i min inventeringsplan är egentligen sådana att man måste vistas på en plats under längre tid, företrädesvis under flera dygn och/eller vid flera tillfällen under olika årstider, för att hitta stunder som bjuder på starka naturupplevelser; vilka enligt Ulrich (1983) kan vara extra känslöväckande och restaurativa. Även om jag menar på att

kulturmiljöer erbjuder möjlighet till dessa upplevelser är det också just det att de inte alltid kan upplevas på platsen som gör dem speciella.

Kursverksamhet med övernattnin g eller andra typer av dygnsöverskridande verksamheter, där organiserade aktiviteter varvas med gott om tillfällen till egna utforskningar av natur- och kulturmiljön, hade kunnat vara ett sätt att öka möjligheterna till att utveckla platsanknytning och naturanknytning hos besökare på Grönhult. En annan verksamhetsidé kopplat till detta hade kunnat vara att erbjuda någon typ av årspaket, där folk kunnat få komma till gården exempelvis en helg i månaden och under varje vistelse få ta del av föredrag, aktiviteter och upplevelser kopplade till den specifika årstiden samtidigt som de vid varje träff även får gott om tillfällen att vara ensamma med naturen.

Att ha olika festevenemang på Grönhult är en annan verksamhetspotential som miljön inbjuder till. Grahn (2005) är inne på vikten av öppna platser med utrymme för exempelvis dans kring en midsommarstång och där man kan se andra människor roa sig med sin parkkaraktär vidd/allmänning och Riley (1992) skriver om att firade händelser kan vara en inkörsport till känslor av platsanknytning. Utöver midsommarfirande skulle även valborgsmässofirande med majbrasa kunna passa i en hälsofrämjande verksamhet, då eld är en upplevelsedimension som jag inte kommit in på i uppsatsen, men vars hälsofrämjande värden bland annat Lewis (1996) och Kaplan och Kaplan (1989) tar upp i sina böcker. Många av mina släktingar kan vittna om hur mycket det betytt i deras liv att årligen få fira jul och midsommar på Grönhult och hur starka band till gården de har fått genom detta. Min farmor och farfar anordnade släktfester vid dessa högtider under många, många år och ett regnigt år hade de rentav dansen kring midsommarstången inne i Ladan hellre än att ställa in det traditionsbundna firandet.

Ytterligare en av Grönhults potentialer är de goda möjligheterna till att utveckla vissa platskaraktärer och miljöerbjudanden ytterligare som gårdens relativt stora areal erbjuder. Jag tänker mig bland annat att det skulle kunna byggas ett växthus på gården, t ex i ett soligt söderläge invid bäcken på Toften där vatten- och ljusstillgången hade varit god, i vilket ett vintergrönt, blommande parad is skulle kunna skapas. När jag för tre år sedan åkte på semester till Madeira i december blev jag fullständigt överväldigad över hur välgörande det kändes att få uppleva lummig grönska och färgsprakande blomsterprakt mitt i vintern och tankarna om att skapa ett mini-Madeira i växthus hemma i Sverige föddes.

Haviland-Jones et. al.s (2005) studie är ett exempel på forskning som stöder min egna erfarenhet av att blommor och färger påverkar våra känslor positivt och detta hade kunnat vara ett sätt att öka den färgglada karaktären på gården. Växthuset hade också gett möjligheter till upplevelse av årstidsmagi och trolskhet med sommarkänslor på vintern; med starka känslopåslag som följd, vilket enligt Ulrich (1983) kan ha avstressande effekt. Vidare hade växthuset kunnat ge ökade möjligheter till odlingsaktiviteter; som lämplig plats för sådd, sticklingsförökning och uppdragning av småplantor samt odling av mer exotiska växtslag. Själva byggandet av växthuset hade i mångt och mycket kunnat göras i återbrukandets anda,

då det finns mycket byggmaterial i form av tegel, brädor och gamla fönster och dörrar lite varstans på gården, och hade kunnat bli en form av kreativt skapande.

Ja, potentialerna för hälsofrämjande landsbygdsturisminriktade verksamheter på Grönhult är som jag ser det många. Jag anser även att jag visat på att exemplen från Grönhult, vilka skulle kunna tyckas vara subjektiva, på många sätt är generellt gällande för kulturmiljöer då miljötyperna i sig är generella, vilket jag förklarat i inledningen samt i avsnittet ”Vad är en miljö i en kulturmiljö?” i metoddelen. Alla gamla gårdar eller andra typer av kulturmiljöer har naturligtvis inte exakt samma typer av, eller lika många, miljöer som det finns på Grönhult, men mitt syfte har hela tiden varit att försöka inspirera andra att se nya värden och potentialer i kulturmiljöer.

Arbetets syfte är dock mer mångfacetterat än så; det innehåller de tre aspekterna inspirera, bevara och använda. Olika kategorier av ägare och användare är aktuella: ägare, potentiella ägare, potentiella verksamhetsstartare, potentiella besökare samt forskare och studenter, se figur 91.

	Inspirera	Inspireras	Bevara för egen del	Bevara för allmänheten	Eget användande	Kommersiellt användande
Författaren	X					
Ägare	(X)	X	X	X	X	(X)
Potentiella ägare	(X)	X	X	X	X	(X)
Potentiella verksamhetsstartare	X	X	(X)	X	(X)	X
Potentiella besökare		X		(X)		X
Forskare och studenter	X	X				

Figur 91. Olika kategorier av ägare och användare och hur de kan tänkas påverkas av examensarbetet. (X) står för en möjlig utveckling.

Som författare vill jag att alla dessa kategorier ska inspireras. Ägare ska inspireras till att, i ett första steg, inventera sina kulturmiljöer för att lära känna dem ännu bättre och se nya värden och potentialer i dem. Genom detta kan de få ytterligare motivation att bevara miljöerna och utöka det egna användandet av dem. Detta leder i förlängningen till att de bevaras även för allmänheten, inte minst genom allemansrätten. För att de hälsofrämjande kvaliteterna och värdena som jag visat på ska komma fler till godo än vad allemansrätten medger behövs också att människor som äger eller ansvarar för kulturmiljöer aktivt bjuder in besökare. Detta kan naturligtvis ske på ideell basis, och görs säkert till viss del för släktingar och vänner, men kan också ske genom kommersiell verksamhet. Sådan verksamhet kan, genom de inkomster den kan generera, bidra till ett utökat bevarande. Att hjälpa till med bevarandet kan också ingå som en del i den hälsofrämjande verksamheten, i enlighet med miljöerbjudandeaktiviteten bevarande av det gamla.

Resultatet av inventeringarna kan i sådan verksamhet användas för att inspirera besökare. Inventeringar av platsbiografien enligt planen ger underlag för berättelser, vilket kan ge mervärden till besökarnas upplevelse av platsen och kanske också underlätta för dem att få en bindning till platsen eller miljötypen; då Low (1992) menar att berättelser om en plats är en

möjlig väg till platsanknytning. Att ha med ägarnas/guidernas egna upplevelser av miljöerna som en del av berättelserna inspirerar genom att visa vilka djupa intryck naturupplevelser kan ge och genom att visa på möjliga livsval. Inventeringarna kan också ligga till grund för att göra besökarna uppmärksamma på karaktärer i miljöerna och på möjligheter till aktiviteter och upplevelser som dessa erbjuder. Inventeringar av den fysiska miljön och de kartor som dessa kompletteras med kan också underlätta för besökare att orientera sig i kulturmiljöns olika miljöer och kan ge dem modet att våga strosa omkring på egen hand och därigenom kanske öka sin känsla av samhörighet med naturen (Schutte & Malouff, 2018) och uppleva andra hälsoeffekter som aktiviteten bara vara i naturen kan ge.

Då användandet av kulturmiljöer potentiellt kan komma i konflikt med bevarandet av miljöerna är det viktigt att olika typer av verksamhet implementeras med försiktighet. Risken finns annars att hemkänslan och privatlivet blir lidande, känsliga miljöer kan störas eller slitas hårt och värden som lyfts fram genom inventeringarna, som exempelvis upplevelsedimensionen tystnad och ensamhet, kan försvinna helt eller delvis.

Jag vill också inspirera människor att köpa/arrendera gamla kulturmiljöer och ta sig an dem. Motivationen till detta kan antingen vara för sin egen livskvalitets skull eller för att bedriva hälsofrämjande verksamhet på platsen. Båda motivationerna kan också övergå i varandra; det vill säga att de som köper kulturmiljön för sin egen skull kan komma att vilja starta upp en hälsofrämjande verksamhet i framtiden och de som köper kulturmiljön i syftet att starta upp en verksamhet med tiden kan komma att vilja bo där och själva njuta av platsens hälsoeffekter.

Syftets inspirerande aspekt tänker jag även kan röra sig om att inspirera människor som läser min uppsats, exempelvis studenter, landskapsarkitekter och forskare inom natur och hälsa. Uppsatsen, tänker jag mig, skulle kunna inspirera dem till att se värden och potentialer i kulturmiljöer vilket skulle kunna resultera i att fler börjar intressera sig för dessa miljöer ur hälsosynpunkt och att värdet av bevarande och ökat användande av dem kanske börjar lyftas fram av alltfler inom den akademiska världen.

Vidare tänker jag också att själva inventeringsplanen som sådan skulle kunna vara inspirerande som en metod för att inventera andra typer av miljöer utöver kulturmiljöer. Visserligen är en del av innehållet i hög grad kopplat till just kulturmiljöer, men andra delar är mer generella, och inte minst är upplägget med de olika delarna fysisk miljö, platskaraktärer, miljöerbjudanden: aktiviteter, miljöerbjudanden: upplevelsedimensioner samt platsbiografi ett upplägg som skulle kunna användas för inventering av i stort sett vilken miljö som helst. Vilka aktiviteter och upplevelsedimensioner som inventeras skulle lätt kunna modifieras för att passa inventeringar av en viss typ av naturmiljö och även utifrån målgrupp; t ex kan aktiviteterna anpassas för inventeringar ur ett barnperspektiv.

Metoddiskussion

Jag anser att min plan för inventering ger en betydligt mer mångfacetterad beskrivning av kulturmiljöer än om man bara skulle ha använt Grahns karaktärer eller bara inventerat utifrån miljöerbjudanden. Jag har försökt täcka in så många olika intressanta aspekter av kulturmiljöer som möjligt, inte minst genom att ha med platsbiografi som en inventeringsdel,

då historien särskiljer en kulturmiljö, gör den väldigt unik och speciell och utgör en relevant aspekt av inventering för sådana historiska miljöer. Nyanlagda hälsotrådgårdsmiljöer saknar mer eller mindre helt denna värdefulla dimension.

Jag har också jobbat mycket med att få till en enhetlig layout hos inventeringsplanen, med tydliga exempel på vad jag menar med alla de olika punkterna/begreppen och också jobbat mycket med att få till det så att alla begrepp känns relevanta, har stöd i tidigare forskning och har ett passande namn. Genom detta är planen både vetenskapligt förankrad och förhoppningsvis användarvänlig för andra hugade inventerare.

Ursprungligen hade jag tänkt inventera många fler miljöer på gården, och har också börjat på många fler och nästan gjort klart en del av dem, men för att få en rimlig omfattning på arbetet valde jag att istället beskriva några representativa miljöer. Förhoppningsvis räcker de sju inventeringar som finns med för att uppfylla mitt syfte att inspirera andra kring hur man kan se på och beskriva gamla natur- och kulturmiljöer och lyfta fram olika värden som kan finnas i sådana miljöer.

Att jag känner miljöerna på Grönhult så väl skulle kanske kunna ses som ett hinder för att jag ska kunna beskriva dem objektivt och vetenskapligt nog för ett mastersarbete, men som jag ser det är det hela min poäng att jag inte ville beskriva dem objektivt utan med själ och hjärta beskriva miljöer som jag bryr mig om för att inspirera andra att titta på sina gamla natur- och kulturmiljöer med nya ögon och se potentialer och värden i dem som de kanske aldrig tänkt på förut.

Min tanke är att det inte går att fånga essensen och känslan av en plats om man inte känner den och vet hur den ser ut under olika årstider, olika väderlek, olika tider på dagen, under olika år och känner till olika berättelser och händelser kopplade till platsen. Jag säger inte att vem som helst kan använda min inventeringsmetod på vilken plats som helst och få fram ett inspirerande resultat, utan tanken är att det är människor som kanske har en gammal gård eller annan kulturmiljö och vet mycket om sina miljöer som ska bli inspirerade att se nya värden och förhoppningsvis motiveras till ett ökat bevarande och användande av kulturmiljöerna i hälsofrämjande syften.

En inventering av miljöerna på en gammal kulturgård har också ett kultur- och naturhistoriskt värde i sig. Den blir en del av gårdens biografi och fångar ett läge i gårdens historia. Inte minst är så kallade smånamn, dvs. lokalt brukade ortnamn, kulturhistoriskt intressanta (Nyström, 2003). Så att inventera olika miljöer och märka ut muntligt förankrade smånamn på kartor, liksom jag gjort i uppsatsen, är en viktig dokumentation som kan komma kommande generationer till glädje. Tänk bara så intressant det hade varit att hitta sådana uppteckningar från förr i världen och kanske också förklaringar till hur miljöerna fått sina smånamn! Bilder som belyser hur platsen sett ut vid olika tillfällen är inte minst viktiga.

Slutsatser

Slutsatsen är att det finns en stor mängd hälsofrämjande värden i gamla kulturmiljöer, vilka i mångt och mycket motsvarar, och i vissa avseenden även överträffar, de värden man försöker bygga upp i rehabträdgårdar och att det finns stor potential att använda kulturmiljöerna till olika typer av hälsofrämjande landsbygdsturism.

Referenslista

Altman, I. (red.) & Low, S.M. (red.) (1992). *Human Behavior and Environment: Advances in theory, Vol. 12: Place Attachment*. New York: Plenum Press.

Arbetsmiljöverket (2016). *Risker med buller*. Tillgänglig: <https://www.av.se/halsa-och-sakerhet/buller/risker-med-buller/> [2019-01-01].

Beck-Friis, A., Beck-Friis, B. & Strang, P. (2007). *Hundens betydelse i vården – Erfarenheter och praktiska råd*. Stockholm: Gothia Förlag AB.

Borglund, L. (2014). *Grönhults fruktodling i Vångabygden – Äppelsorter, historia och framtid*. Sveriges Lantbruksuniversitet. Biosystem och teknologi/Trädgårdsingenjörsprogrammet: odling.

Chawla, L. (2007). Childhood Experiences Associated with Care for the Natural World: A Theoretical Framework for Empirical Results. *Children, Youth and Environments* 17(4), ss. 44-170.

Conn, V.S. (2011). The power of being present: The Value of Mindfulness Interventions in Improving Health and Well-being. *Western Journal of Nursing Research*, Vol. 33(8), ss. 993-995.

Curl, A-L., Bibbo, J. & Johnson, R-A. (2017). Dog Walking, the Human-Animal Bond and Older Adults' Physical Health. *Gerontologist*, Vol. 57(5), ss. 930–939.

Ekman, R., & Arnetz, B. (2005). *Stress Individiden Samhället Organisationen Molekylerna*. Stockholm: Liber.

Grahn, P., & Stigsdotter, U. K. (2003). Landscape planning and stress. *Urban Forestry & Urban Greening*, ss. 1-18.

Grahn, P. (2005). Om trädgårdsterapi och terapeutiska trädgårdar. I. Johansson, M. & Küller, M. (red.), *Svensk Miljöpsykologi*. Lund: Studentlitteratur, ss. 245–262.

Grahn, P. (2007). Barnet och naturen. I: L.O. Dahlgren, S. Sjölander, J.P. Strid & A. Szczepanski, *Utomhuspedagogik som kunskapskälla Närmiljö blir lärmiljö* (ss. 55–104). Lund: Studentlitteratur.

Grahn, P., Ottosson, Å. (2010). *Trädgårdsterapi Alnarpsmetoden: att ta hjälp av naturen vid stress*. Stockholm: Bonnier Existens.

Grahn, P. (2012). Natur och hälsa i en alltmer urban livsmiljö. *Socialmedicinsk tidskrift* 3, s. 207-216.

Haas, K.L. & McCartney, R. (1996). The therapeutic qualities of plants. *Journal of Therapeutic Horticulture*, Vol 7: 13-18.

Haviland-Jones, J., Hale Rosario, H., Wilson, P. & McGuire, T. R. (2005). An environmental approach to positive emotion: flowers. *Evolutionary Psychology*, Vol 3: 104-132.

Hedfors, P. (2003). *Site soundscapes: Landscape architecture in the light of sound*. Diss. Uppsala: Sveriges Lantbruksuniversitet.

Jordbruksverket (1995). *Ångar*. [Broschyr]. Jönköping: Jordbruksverket. Serie: Biologisk mångfald och variation i odlingslandskapet.

Jordbruksverket (1994). *Naturbetesmarker*. Jönköping: Jordbruksverket. Serie: Biologisk mångfald och variation i odlingslandskapet.

Kaplan, R., Kaplan, S. (1989). *The Experience of Nature: a psychological perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.

Kristianstads kommun (2011). *Vindbruksplan för Kristianstads kommun*. Tillgänglig: <https://www.kristianstad.se/contentassets/f5f888b59bd64e219d2b4f2e13890fa0/vindbruksplan-antagen-av-kf-110913.pdf> [2019-01-01].

Kristianstads kommun (2013). *Översiktsplan 2013*. Tillgänglig: <https://www.kristianstad.se/sv/bygga-bo-och-miljo/detaljplan-och-oversiktsplan/oversiktsplan/gallande-oversiktsplaner-och-antagna-strategier/oversiktsplan-2013/> [2019-01-01].

Kyttä, M. (2004). The extent of children's independent mobility and the number of actualized affordances as criteria for child-friendly environments. *Journal of Environmental Psychology*, 24(2), ss. 179–198.

Lagerstedt, J. (2018). Här är de okända delikatesserna i skog och mark. *SVT Nyheter*, 2 juni. Tillgänglig: <https://www.svt.se/nyheter/okanda-delikatesser-tistel-och-ormbunke> [2018-12-08].

Leufstadius, C., Gunnarsson, B. & Tjörnstrand, C. (2010). *Skapande aktivitet*. I Eklund, M., Gunnarsson, B & Leufstadius, C. *Aktivitet och relation. Mål och medel inom psykosocial rehabilitering*. Lund: Studentlitteratur, ss. 217–244.

Lewis, C. A. (1996). *Green nature/Human nature: The Meaning of Plants in Our Lives*. University of Illinois Press.

Liljemalm, A. (2016). Utrotningshotat nattmörker. *Forskning & Framsteg*, nr 4. Tillgänglig: <https://fof.se/tidning/2016/4/artikel/utrotningshotat-nattmorker> [2018-12-11].

Linzmayr, C. D., Halpenny, E. A., Walker, G. J., (2014). A multidimensional investigation into children's optimal experiences with nature. *Landscape Research*, 39(5), 481-501.

Low, S.M. (1992). Symbolic ties that bind. I: Altman, I. (red.) & Low, S.M. (red.) (1992). *Human Behavior and Environment: Advances in theory, Vol. 12: Place Attachment*. New York: Plenum Press.

Lowenthal, D. (1975). Past time, present place: landscape and memory. *Geographical Review*, Vol 65(1), ss. 1-36.

Martinson, H. (1938). *Midsommardalen*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.

Myers, O.E., Saunders, J & Saunders, C.D. (2002). Animals as Links toward Developing Caring Relationships with the Natural World. I: Kahn, P.H., Kellert, J. & Kellert, S.R. (red), *Children and nature: Psychological, Sociocultural and Evolutionary Investigations*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.

Naturvårdsverket. (2006). NATUREN som kraftkälla - Om hur och varför naturen påverkar hälsan. Tillgänglig: <https://www.naturvardsverket.se/Documents/publikationer/620-8252-3.pdf> [2017-02-01].

Naturvårdsverket (2018). *Om du är störd av buller: Buller är önskat ljud som påverkar hälsa och livskvalitet*. Tillgänglig: <http://www.naturvardsverket.se/Miljoarbete-i-samhallet/Miljoarbete-i-Sverige/Uppdelat-efter-omrade/Buller/Om-du-ar-stord-av-buller/> [2019-01-01].

Nilsson, K., Sangster, M., Gallis, C., Hartig, T., de Vries, S., Seeland, K., et al. (2011). *Forests, Trees and Human Health*. New York: Springer Science.

Norberg-Schulz, C. (1999). *Fenomenet plats*. I: Arkitekturteorier tidskriften Kairos. nr 5., ss. 89–115.

Nordh, H. (2006). *Parkkaraktärer: ett verktyg för planering och gestaltning av grönområden*. Sveriges Lantbruksuniversitet. Institutionen för landskapsplanering Alnarp/Landskapsarkitektprogrammet.

Nyström, S. (2003). *Smånamn och andra ortnamn*. Stockholm: Riksantikvarieämbetets förlag.

Ottosson, J. (2001). The Importance of Nature in Coping with a Crisis. *Landscape Research*, Vol 26, ss. 165-172.

Pálsdóttir, A.M. (2016). A salutogenic approach in nature-Based rehabilitation (NBR) for individuals with stress-related mental disorders. I: Jordan, M. och Hinds, J. (Eds.) *Ecotherapy theory, research & practice*.

Regionmuseet Kristianstad/Landsantikvarien i Skåne (2017). *Stengärden – Om konsten att laga dem eller att låta bli*. Tillgänglig: http://www.regionmuseet.se/download/18.25620913160d9e96f03f006/1515747257694/stengarden_webb.pdf [2018-05-25].

Riksantikvarieämbetet/Länsstyrelsen Södermanlands län (1994). *Kulturvärden i odlingslandskapet – definitioner och samband*. Tillgänglig: <http://samla.raa.se/xmlui/handle/raa/351?show=full> [2018-06-07].

Riksantikvarieämbetet m.fl. (2014). *Fria eller fälla: En vägledning för avvägningar vid hantering av träd i offentliga miljöer*. Stockholm: Publit.

Riley, R.B. (1992). Attachment to the ordinary landscape. I: Altman, I. (red.) & Low, S.M. (red.) (1992). *Human Behavior and Environment: Advances in theory, Vol. 12: Place Attachment*. New York: Plenum Press.

Saltzman, K. & Sjöholm, C. (2013). *Gräva upp och klippa ner – liv och rörelse i villaträdgården*. On the Move: ACSIS conference 11–13 June (Conference proceedings), Norrköping, Sweden.

Schutte, N.S. & Malouff, J.M. (2018). Mindfulness and connectedness with nature: a meta-analytic investigation. *Personality and individual differences*, Vol. 127, ss. 10-14.

Schön, E. (2000). *Älvor, troll och talande träd*. Stockholm: Bokförlaget Semic.

Svenska astronomiska sällskapet (2017a). *Pressmeddelande: Upptäck universum – ny fotoutställning visar upp stjärnhimlens prakt*. Tillgänglig: <http://www.astronomiska.se/2017/08/09/pressmeddelande-upptack-universum-ny-fotoutställning-visar-upp-stjarnhimlens-prakt/> [2018-12-11].

Svenska astronomiska sällskapet (2017b). *Pressmeddelande: Nu syns vår galax Vintergatan som allra bäst*. Tillgänglig: <http://www.astronomiska.se/2017/08/10/pressmeddelande-nu-syns-var-galax-vintergatan-som-allra-bast/> [2018-12-11].

Södra Sjukvårdsregionen (2017). *Miljöhälsorapport Skåne 2017*. Tillgänglig: <https://sodrasjukvardsregionen.se/download/rapport-162017-miljohalsorapport-skane-2017/> [2019-01-01].

Wettermark, L. (2009). *Ekologisk omställning av Södra Sofielund Seved*. Malmö: Barn i Stan Rapport för ERUF-eko Ekologisk omställning av efterkrigstidens bebyggelse.

Whitelock-Högalund, I. (2014). Guidade vandringar ger mersmak för kulturlandskapets historia. I: Lundqvist, S. (red), Johnson, L. (red) (2014). *GRÖN ENTREPRENÖR, SKOGENS SOCIALA VÄRDEN – forskningen visar vägen*. Alnarp: Reproenheten, SLU Alnarp.

Ulrich, R. S. (1983) Aesthetic and affective response to natural environment. i: *Behavior and the Natural Environment*. Red. Altman, I. & Wohlwill J. F. (s. 85-125). New York: Plenum Press.

Ulrich, R.S. (1984). View through a Window May Influence Recovery from Surgery. *Science*, New Series, Vol 224, No 4647, ss. 420-421.

Zilcha-Mano, S., Mikulincer, M. & Shaver, P.R. (2011). Pet in the therapy room: an attachment perspective on animal-assisted therapy. *Attachment & Human Development*, Vol. 13 (6), ss. 541–561.

Bildreferenser

Fotografier:

Alla fotografier i uppsatsen är mina egna, med undantag av de platsbiografiska bilderna som kommer från fotoalbum som finns bevarade på Grönhult, där min farmor, Ingeborg Borglund, är fotograf till de flesta bilderna.

Boxdiagram/matris/skiss:

Alla är skapade av mig för uppsatsen.

Kartor:

Statens Lantmäteriverk (1976). *Historiska kartor, Ekonomisk karta över Sverige, KRISTIANSTADs Län, KRISTIANSTADs K:N, VÅNGA S:N, 034 72 3E 7c SKÄRSNÄS, 034 62 3E 6c GRÖNHULT*.

[Kartografiskt material]. 1. uppl. 1:10000. Gävle: Statens Lantmäteriverk. Tillgänglig:

https://historiskakartor.lantmateriet.se/arken/s/show.html?showmap=true&archive=RAK&archive=RAK&sd_base=rak2&sd_ktun=52414b5f4a3133332d334536633735 [2018-12-12].